

PAIPORTA, UN REFUGI SEGUR, 1936-1939 LA COLÒNIA RUSIA

Cristina Escrivà Moscardó

PAIPORTA, UN REFUGI SEGUR, 1936-1939

LA COLÒNIA RUSIA

Cristina Escrivà Moscardó

AJUNTAMENT DE
PAIPORTA

Regidòria
de Cultura

MUSEU

RAJOLERIA

PAIPORTA

© Dels textos: Cristina Escrivà Moscardó
© De les imatges: Archivo General de la Administración (AGA)
i Associació Cultural Institut Obrer (ACIO)
Retoc de fotografies: Miquel Gómez Sahuquillo
Traducció: Antonia Tárraga Giménez i Víctor Benavides Escrivà
Maquetació: Susana Monreal Rubio
Edita: Ajuntament de Paiporta
Imprimeix: iTres Arts Gràfiques
ISBN: 978-84-124127-1-0
Dipòsit Legal: V-3024-2021

Aquest llibre va ser presentat al Museu de la Rajoleria de Paiporta
el dia 3 de novembre de 2021, coincidint amb la inauguració de
l'exposició **“La Colònia ‘Rusia’ a Paiporta. Una història per a recordar”**
Comissària: Cristina Escrivà Moscardó. Disseny: Román Sánchez
Impressió i muntatge: iTres Arts Gràfiques
Organitza: Ajuntament de Paiporta. Regidoria de Cultura

SUMARI

PRESENTACIONS INSTITUCIONALS	4
PREFACI	9
PRÒLEG	13
CAPÍTOL I	
INFÀNCIA, GUERRA I EDUCACIÓ	
1. La infància i la guerra	17
2. Dades per a la història	21
3. L'escola de 1936. Teoria en acció	25
4. Delegació central de colònies	29
CAPÍTOL II	
LES XIQUETES I ELS XIQUETS PRIMER	
1. Colònies de la Federació Universitària Escolar	37
2. Nadezhda Konstantinova Krupskaia	43
3. De Castella a Paiporta	47
4. Colònies de la Mancomunitat Intermunicipal de l'Horta Sud	53
CAPÍTOL III	
UNA HISTÒRIA PER A RECORDAR	
1. Paiporta un refugi segur	57
2. La solidaritat de Paiporta en l'hemeroteca	61
3. La Colònia Rusia	69
4. Responsables de la Colònia	77
5. Gestió econòmica	85
6. La biblioteca	89
7. Llistat de colons i colones	93
8. Walter Reuter, el fotògraf de la infància evacuada	97
9. Imatges de la Colònia Rusia	101
10. Conclusions	109
TEXTOS EN CASTELLÀ	110
BIBLIOGRAFIA	146

És per a mi una gran satisfacció haver participat en el projecte que es materialitza ara en este llibre. Ja fa uns anys que vam iniciar el projecte conjunt de Memòria històrica a Paiporta, per rescatar de l'oblit la nostra història com a poble.

Este llibre és el resultat de la investigació sobre la colònia Rusia encomanada a Cristina Escrivà per donar compte d'uns fets ocorreguts al nostre poble i que estaven en perill de perdre's per sempre entre les línies de la història.

A Paiporta fa ja més de 8 dècades van arribar uns xiquets i xiquetes que fugien de la guerra. I el nostre poble va ser acollidor i va demostrar la seu empatia i generositat.

Hem de protegir la infantesa, i més encara en una situació tan extrema com va ser la Guerra Civil. Eixos xiquets i xiquetes van conviure amb els nostres avantpassats, i van poder gaudir del nostre poble i la seu gent en un espai segur i confortable que els feia忘记 els horrors de la guerra.

Paiporta es va mostrar com és, un poble de gent solidària i acollidora. Li van procurar a eixos xiquets i xiquetes un entorn segur, en temps d'incertesa. Van acollir en el si de les seues famílies eixes criatures que necessitaven tot el nostre suport i confort.

Hem de sentir un orgull immens com a poble. Paiporta no ha d'oblidar la seu història, per no repetir els errors passats, i per recordar tot el que som com a poble i que ens fa ser qui som.

Maribel Albalat Asensi
Alcaldessa de Paiporta

Es para mí una gran satisfacción haber participado en el proyecto que se materializa ahora en este libro. Ya hace unos años que iniciamos el proyecto conjunto de Memoria histórica en Paiporta, para rescatar del olvido nuestra historia como pueblo.

Este libro es el resultado de la investigación sobre la colonia Rusia encargado a Cristina Escrivà para dar cuenta de los hechos ocurridos a nuestro pueblo y que estaban en peligro de perderse por siempre jamás entre las líneas de la historia.

En Paiporta hace ya más de 8 décadas llegaron unos niños y niñas que huían de la guerra. Y nuestro pueblo fue acogedor y demostró su empatía y generosidad.

Tenemos que proteger la niñez, y más todavía en una situación tan extrema como fue la Guerra Civil. Esos niños y niñas convivieron con nuestros antepasados, y pudieron disfrutar de nuestro pueblo y su gente en un espacio seguro y confortable que los hacía olvidar los horrores de la guerra.

Paiporta se mostró cómo es, un pueblo de gente solidaria y acogedora. Les dieron a esos niños y niñas un entorno seguro, en tiempo de incertidumbre. Acogieron en el seno de sus familias a esas criaturas que necesitaban todo nuestro apoyo y confort.

Tenemos que sentir un orgullo inmenso como pueblo. Paiporta no tiene que olvidar su historia, para no repetir los errores pasados, y para recordar todo lo que somos como pueblo y que nos hace ser quienes somos.

Maribel Albalat Asensi
Alcaldesa de Paiporta

Com a regidora de Cultura sent un gran orgull de continuar amb el projecte de Memòria Històrica encetat a Paiporta fa uns anys.

La història del nostre poble no es pot oblidar, perquè allò que hem viscut és el que ens ha convertit en el que som ara. Per a entendre el present cal conèixer el passat.

Vull donar l'enorabona a Cristina Escrivà pel seu treball d'investigació, per donar a conèixer a Paiporta vivències que estaven ocultes en el record. Per narrar la història de la Colònia Rusia a Paiporta.

De la Colònia Rusia van formar part aquells xiquets i xiquetes que fugint de la guerra van trobar a Paiporta un refugi segur, i van ser acollits per la gent del nostre poble.

En aquest llibre es conta com van succeir aquells fets tan dramàtics i alhora tan esperançadors. Paiporta va demostrar la seu generositat i hospitalitat ajudant als xiquets i xiquetes i es va comprovar el gran poble que som.

Amb l'edició d'aquest llibre, deixem per sempre aquest llegat a futures generacions perquè la història no es perda i sempre recordem el que hem sigut com a poble.

Esther Torrijos Alonso

Regidora de Cultura

Como concejala de Cultura siendo un gran orgullo de continuar con el proyecto de Memoria Histórica iniciado en Paiporta hace unos años.

La historia de nuestro pueblo no se puede olvidar, porque aquello que hemos vivido es lo que nos ha convertido en lo que somos ahora. Para entender el presente hay que conocer el pasado.

Quiero dar la enhorabuena a Cristina Escrivà por su trabajo de investigación, para dar a conocer en Paiporta vivencias que estaban ocultas en el recuerdo. Para narrar la historia de la Colonia Rusia en Paiporta.

De la Colonia Rusia formaron parte aquellos niños y niñas que huyendo de la guerra encontraron en Paiporta un refugio seguro, y fueron acogidos por la gente de nuestro pueblo.

En este libro se cuenta como sucedieron aquellos hechos tan dramáticos y a la vez tan esperanzadores. Paiporta demostró su generosidad y hospitalidad ayudando a los niños y niñas y demostramos el gran pueblo que somos.

Con la edición de este libro, dejamos por siempre este legado a las futuras generaciones para que la historia no se pierda y siempre recordemos lo que hemos sido como pueblo.

Esther Torrijos Alonso

Concejala de Cultura

PREFACI

A principis del segle XXI es va despertar el meu interès per tot el relacionat amb la salvaguarda de la infància durant la Guerra Civil. Després de reiterades visites a la sala Goya de la Biblioteca Nacional d'Espanya i a l'Arxiu general de l'Administració d'Alcalá de Henares, vaig aconseguir localitzar documents gràfics referents a les colònies escolars de la República en guerra, corresponent a municipis d'Alacant, València i Castelló.

Amb la suma de les investigacions, l'any 2011 realitzem una monografia sobre la infància evacuada.¹ Una publicació pionera sobre la solidaritat cap als menors en perill que, per primera vegada -i única- en el món, un govern durant un conflicte bèl·lic va realitzar, creant les conegudes colònies escolars en la rereguarda. La Segona República va conjuminar esforços per a salvar la vida de les xiquetes i els xiquets procedents de les zones de guerra, com apuntem en la citada monografia.

Les colònies escolars establides en diferents municipis valencians han sigut motiu d'estudi que hem anat ampliant al llarg del temps. Des de les colònies de Picanya,² a la de Bellús³ i Alborache.⁴ També hem redactat diferents comunicacions per a congressos nacionals i internacionals. En aquesta ocasió, presentem el resultat de la investigació realitzada sobre la Colònia Rusia a Paiporta, un treball que ix a la llum gràcies a l'Ajuntament de Paiporta, que també va patrocinar l'any 2018 una publicació obre el Grup Femení de la Residència d'Estudiants establert en l'Hort de les Palmes.⁵

El text elaborat per aquest llibre *Paiporta, un refugi segur, 1936-1939. La Colònia Rusia* és fruit de diferents investigacions fetes a la Biblioteca Nacional d'Espanya a Madrid;

¹ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas. Colonias escolares 1936-1939*, València, L'Eixam, 2011.

² ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *Els Horts solidaris. Las Colonias escolares de Picanya 1937-1939*, Picanya, Ajuntament, 2011.

³ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina, *La infancia, el tesoro de la Segunda República. La Colonia infantil de Bellús, 512 escolares salvados de la guerra*, Xàtiva, Ulleye, 2014.

⁴ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina, "La Colonia Escuela-Granja de Alborache, 1936-1939. Una experiencia solidaria con la infancia evacuada", en *Historia de Alborache II*, València, PUV, 2021 (en impremta).

⁵ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina, *Dones plenes de somnis. El Grupo Femenino de la Residencia de Estudiantes a Paiporta 1936-1939*, Paiporta, Ajuntament, 2018.

a l'Arxiu general de l'Administració (AGA) d'Alcalá de Henares; a l'Arxiu de l'Associació Cultural Institut Obrer (ACIO) a Paterna, fons de la Federació Universitària Escolar (FUE); a l'arxiu de la Fundació Ángel Llorca, de Madrid; al portal PARES; a l'arxiu de la Memòria Històrica de Paiporta i a hemeroteques de València, Madrid i digitals. També a les biblioteques de les universitats de Columbia (USA) i de San Diego a Califòrnia (USA). Així com als arxius de San Martín de Valdeiglesias (Madrid), Carmena (Toledo) i Torrijos (Toledo). Recorreguts que s'han anat sumant als resultats de diferents projectes desenvolupats sobre el tema que ens ocupa. Lamentablement, en aquesta ocasió, no hem pogut comptar amb testimoniatges directes dels xiquets i de les xiquetes protagonistes de l'experiència educativa de la Colònia Rusia. Hem arribat tard per a construir a través del testimoniatge oral l'experiència viscuda. Tampoc hem pogut trobar dibuixos realitzats pels menors evacuats en aquesta Colònia, als arxius consultats no es conserven. Però, uns certs fets sí que hem pogut documentar per les imatges recuperades en l'AGA, que ens parlen dels aspectes que es gestionaven en el dia a dia de la Colònia. Les fotografies són eines molt útils en la investigació històrica, uns documents primaris de treball que reflecteixen com van ser els fets que descriuen, sempre contextualitzant les escenes que ens mostren i contrastant-les amb altres fonts. Les imatges de la Colònia de Paiporta estan capturades per un equip de professionals, entre ells de l'alemany Walter Reuter, del qual parlarem succinctament en un apartat d'aquest llibre, subratllant la seu labor humanitària.

Hem pogut accedir als expedients de depuració dels dos docents que van exercir la Direcció, i un llistat amb els noms de les colones i els colons. Amb tot, la present publicació l'hem dividida en tres capítols. El primer: “Infància, guerra i educació”, que contextualitza la labor desenvolupada durant la Segona República en guerra cap als més desfavorits, al costat d'alguns antecedents pedagògics. El segon: “Les xiquetes i els xiquets primer”, explicant el paper exercit per la FUE en la Colònia i el significat del primer nom que tenia: Krupskaia,⁶ abans de ser la Colònia Rusia. I un tercer, el més extens: “Una història per a recordar”, centrat en la pròpia Colònia Rusia a Paiporta.

Acaba aquest prefaci agraint al Grup d'Investigació de l'Associació Cultural Institut Obrer (GIACIO), que realitza les pràctiques externes per a alumnes del Grau d'Història de la Universitat de València, i al personal del Museu de la Rajoleria, la seua ajuda

⁶ Sobre la pedagoga Nadezhda Konstantinova Krupskaia aportem informació en el capítol III d'aquest llibre.

per a culminar aquest projecte, que inclou l'exposició "La Colònia Rusia a Paiporta. Una història per a recordar", dissenyada per Román Sánchez. I, el meu més efusiu agraïment a Maribel Albalat, alcaldessa de Paiporta pel seu reiterat suport.

Vilamarxant, agost de 2021

LA CÒLONIA "RUSIA" A PAIPORTA UNA HISTÒRIA PER A RECORDAR

PRÒLEG

Com diu el professor de la Universitat de València, Juan Manuel Fernández Soria, “els xiquets són els grans perdedors de totes les guerres”,¹ afirmant que “els conflictes armats sempre han obtingut el protagonisme involuntari de la infància. Els perills i mancances inherents als enfrontaments bèl·lics fan que el xiquet siga l'autèntic perdedor”.² La por, el desarrelament, les privacions i, fins i tot, la mort, sobrevenen la infància de 1936.

L'Estat republicà va treballar per a suprir les conseqüències de la guerra en les xiquetes i els xiquets. Les mesures van ser al principi preventives, per a després, intentar donar solució als efectes que la contesa anava dictant. L'evacuació de la infància a llocs més segurs i saludables va ser una finalitat que, fins i tot, amb les dificultats de la confrontació bèl·lica, es va aconseguir per a milers de xiquets i xiquetes, evitant així la seu mortalitat.

Segons la premsa de l'època, les colònies eren una oportunitat on traslladar les colones i els colons de les zones pròximes al front de batalla, gràcies a l'actuació de la República. Alguns dels articles periodístics descriuen l'arribada de les primeres expedicions i la seu posterior instal·lació. Les revistes gràfiques i la premsa genèrica il·lustren els textos amb fotografies on apareixen menors acompanyats dels seus responsables, al costat de mares i pares en el comiat previ a l'eixida de les expedicions. Altres imatges que es van publicar són sobre l'ajuda de diferents organismes internacionals aportant queviures per a la infància. Es parla de la solidaritat dels pobles republicans d'accolliment i dels espais on les colones i els colons gaudeixen de la pau, amb bona alimentació i moderna educació, idea transmessa també des de diferents cartells publicitaris. Uns, basats en fotografies -la majoria de Walter Reuter- amb el disseny i la maquetació de Mauricio Amster,³ i altres artistes plàstics al servei de la República.

¹ FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel (pròleg), en ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas. Colonias escolares 1936-1939*, València, L'Eixam, 2011, p. 7.

² FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel, “La asistencia a la infancia en la Guerra Civil. Las Colonias Escolares”, *Historia de la educación: Revista interuniversitaria*, n. 6, 1987, p. 83.

³ Mauricio Amster (1907-1980). Tipògraf d'origen polonès que va treballar al servei del Ministeri d'Instrucció Pública durant la Guerra Civil.

Algunes famílies, més sensibilitzades políticament, trien enviar els seus xiquets i xiquetes a l'estrange, sota la protecció d'organitzacions humanitàries. La propaganda utilitza aquestes expedicions per a subratllar la solidaritat civil internacional que fa costat a la República, quan els governs democràtics es neguen a intervenir. Els quàquers dels Estats Units i el Canadà, el Comitè d'Ajuda suís als xiquets espanyols, o el National Joint Committee for Spanish Relief d'Anglaterra, estan entre aqueixes estructures. També organitzacions de l'Argentina, Bèlgica, el Canadà, Suècia, Holanda, Egipte, Noruega o l'Uruguai,⁴ apadrinen colònies escolars en sòl republicà.

Prèviament al trasllat de la infància evacuada, siga a l'estrange o a les poblacions de rereguarda, es recollien les dades individuals dels menors –sempre que fora possible–, i, a més del reconeixement mèdic per a avaluar la salut global, es realitzava un reconeixement antropomètric.⁵ La persona responsable del trasllat anota les dades dels tutors de les xiquetes i dels xiquets, i la destinació de l'expedició. Nom, edat, direcció, procedència geogràfica de cada menor, l'organització que responia davant l'expedició i la filiació política dels seus pares.

Amb cada evacuació es comunica l'arribada a la seu destinació, per a tranquil·litzar als familiars que en els següents dies van rebent correspondència dels seus fills i filles, a través de targetes postals gratuïtes dissenyades sobre aquest tema.⁶ Amb això es reforçava la labor humanitària de la República.

En la rereguarda, les poblacions d'acolliment es mobilitzen per a preparar l'arribada dels menors. Es realitzen bans i la ciutadania acudeix per a ajudar a la infància ja que, al principi, la majoria de les xiquetes i dels xiquets evacuats són repartits entre les famílies que accepten el repte solidari, intentant no separar els germans. Seguidament, en els municipis que reunien els requisits imprescindibles per a això, s'estableixen centres, prèviament requisats o en edificis que s'habiliten per a crear la colònia escolar, aprofitant les seues instal·lacions. I així és com la infància en trànsit, amb l'ajuda de sindicats i organitzacions solidàries, arriba als municipis d'acolliment de la rereguarda.

⁴ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas. Colonias escolares 1936-1939*, València, L'Eixam, 2011, p.138-151.

⁵ PALOMAR-RUIZ, Laura; RUIZ-BERDÚN, Dolores; SANDÍN-VÁZQUEZ, María, "Higienismo y salud en las colonias de niños refugiados durante la Guerra Civil española (1936-1939)", en GONZÁLEZ REDONDO, Francisco de Asís (coord.), *Ciencia y Técnica entre la Paz y la Guerra. 1714, 1814, 1914*, Madrid, SEHCYT, 2015, pp. 531-538.

⁶ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas...* pp. 274-276.

Els primers mesos de 1937, des del Ministeri d'Instrucció Pública, s'organitza una important xarxa de colònies infantils, reflex de les colònies estivals. En elles, la cura de la salut dels escolars incloïa des de l'alimentació a la higiene, introduint classes a l'aire lliure i la incorporació d'exercicis d'educació física.

La majoria de llocs triats reunien una sèrie de característiques gràcies als habitatges seleccionats: llum elèctrica, aigua potable, àmplies habitacions, bona comunicació..., en elles, les colones i colons són feliços encara que lluny de les seues famílies, pel fet d'estar fora del perill de les bombes. Mengen, juguen, descansen, estudien, dibuixen i obtenen atenció, formant una col·lectivitat educativa. A més, algunes colònies disposaven de granja, i moltes d'elles d'horta que servia per a l'autoproveïment amb productes cultivats pels mateixos escolars.

La massificació de xiquetes i xiquets refugiats produïda per la pèrdua dels territoris lleials fa que progressivament, sobretot a partir de l'últim semestre de l'any 1938, les colònies patisquen les caresties pròpies de la decadència i la reducció dels recursos republicans, tant humans com d'aliments bàsics. Per tant, és més difícil completar les necessitats físiques i emocionals dels menors. Els problemes van en augment progressivament,⁷ com podem llegir al diari de la mestra Justa Freire,⁸ tant en la infància acollida en règim familiar o en les colònies escolars, amb cada vegada menys personal auxiliar i en alguns casos dels mateixos responsables.

Ombres en les llums també va haver-hi: malalties contagioses que van produir defuncions; abandó en la direcció d'algunes colònies; absència d'auxiliars; falta d'aliments i necessitats primàries, que no aconsegueixen enfosquir la labor realitzada per la República, en els últims anys de la dècada de 1930, ara fa vuitanta-cinc anys.

⁷ *Ibidem*, p. 263-272.

⁸ Justa Freire Méndez (1896-1965). Pedagoga que va treballar al servei del Ministeri d'Instrucció Pública durant la Guerra Civil, com a inspectora visitadora de les Colònies escolars i delegada de la Infància Evacuada.

1. La infància i la guerra

En el segle XX naixen associacions, comités i agrupacions per al suport, protecció i salvaguarda de la infància. En 1920, dos anys després del final de la I Guerra Mundial es va crear la “Unión Internacional de Socorro a los Niños”,¹ que en 1924 va elaborar la declaració dels drets del xiquet amb la qual, en 1929, la V Assemblea de la Societat de Nacions es va inspirar per a redactar la coneguda com a Declaració de Ginebra o “Carta sobre els drets de la infància”,² en ella es promovia l’atenció als xiquets i xiquetes en les seues mancances físiques i morals amb la pretensió que els menors tingueren una infantesa amb totes les seues necessitats cobertes. Amb la guerra d’Espanya va sorgir en tot l’Estat lleial a la República la urgència de protegir els més desfavorits i els menors eren els més innocents. Havia arribat la seu hora, perquè no tenien la culpa de viure dins del conflicte. A més, la Constitució republicana de 1931 els emparava, ja que en l’article 43 dictava que: “L’Estat prestarà assistència als malalts i ancians, i protecció a la maternitat i a la infància, fent seu la Declaració de Ginebra”. La infància havia de ser la primera a rebre ajuda “en èpoques de calamitat”, mentre que en l’article 6 expressava que “Espanya renuncia a la guerra com a instrument de política nacional”.³ El cop d’estat militar contra la Segona República amb la seu posterior derrota va trencar tots els bons desitjos descrits en la Constitució que va quedar derogada.

Els moviments pedagògics i higienistes també es preocupaven per la infància, i es proposava que els escolars de les ciutats, isqueren a poblacions rurals perquè s’oxigenaren, aprofitant la temporada vacacional. Entre altres, Manuel Bartolomé Cossío,⁴ des de la Institució Lliure d’Ensenyament, es va preocupar per les xiquetes i xiquets més desfavorits que vivien en condicions sanitàries alarmants i que patien

¹ www.waece.org/modelocentro/capitulo03.php (consultado el 10 de agosto de 2021).

² SEDKY-LAVANDERO, Jéhane, *Ni un solo niño en la guerra: infancia y conflictos armados*, Barcelona, Icaria, 1999, p 83.

³ www.congreso.es/docu/constituciones/1931/1931_cd.pdf (consultado el 12 de agosto de 2021).

⁴ Manuel Bartolomé Cossío (1857- 1935). Pedagogo i historiador. Dins de la Institució Lliure d’Ensenyament va ser director del Museu Pedagògic Nacional i president de les Misions Pedagògiques. La figura més eminent de la pedagogia espanyola del seu temps.

malalties com la tuberculosi, anèmia o raquitisme. El seu projecte era sanitari, educatiu i social, i es va iniciar el moviment de les colònies escolars estivals.

En iniciar-se la guerra alguns menors es troben fora de les seues cases i quan la guerra s'incrementa, les colònies escolars es convertiran en permanents, complint diverses finalitats: allunyar a la infància de les zones de combat; deixar de viure sota les bombes, i atendre les seues necessitats bàsiques. L'evacuació es dicta des del govern com deure patriòtic, amb grans campanyes propagandístiques: cartells, ràdio i anuncis en les projeccions cinematogràfiques obtenen els seus fruits i la ciutadania parteix cap a la rereguarda, procedent de les zones del conflicte, per por davant el perill o per necessitat per la destrucció de les seues llars.

Els diaris i les revistes gràfiques transmeten la bona organització i la felicitat de les xiquetes i el xiquets lluny del front. Madrid no pot acollir la gran quantitat de refugiats que continuen arribant. El 6 de novembre de 1936 el govern es trasllada a València i la Junta de Defensa de Madrid decreta l'evacuació obligatòria de la població civil, excepte els homes de 20 a 45 anys i aquelles persones que exercien funcions de guerra.

La valenciana Mercedes Maestre,⁵ sotssecretària del Ministeri, al capdavant del Comité Sanitari Popular -fins a gener de 1937-,⁶ va oferir les primeres ajudes institucionals per a traslladar a la infància madrilena.⁷ La ministra de Sanitat i Assistència Social, Federica Montseny,⁸ el 18 de febrer de 1937, va crear un Comité d'Evacuació i Assistència a Refugiats amb la finalitat d'organitzar una òptima eixida de Madrid i l'acolliment en la rereguarda.

Algunes famílies trien l'organisme d'evacuació en funció de la seu ideologia i del lloc de destinació, a l'estrange o en la rereguarda. El juny de 1937,⁹ tota l'organització d'evacuació i recepció de la infància evacuada se centralitza en el Ministeri d'Instrucció

⁵ Mercedes Maestre Martí (1904-1989). Metgessa i pediatra. Una socialista, que va desenvolupar un excepcional activisme per la reforma social i el dret a la salut. Llicenciada en Medicina per la Universitat de València (1928) es va doctorar en Pediatría en la Universidad Central de Madrid. Durant la guerra va realitzar una important labor en l'atenció a la infància.

⁶ *Gaceta de la República*, n. 3, 3 de gener de 1937, p. 45.

⁷ *Estampa*, 24 d'octubre de 1936, p. 26-27.

⁸ Federica Montseny Mañé (1905-1994). Política, anarcosindicalista i anarquista. Primera dona en ocupar un càrrec ministerial a Espanya i una de les primeres en el món.

⁹ *Gaceta de la República*, n 180, 28 de juny de 1937, p.1.405-1.406.

Pública (MIP) que es preocupa per la seu salut en tots els aspectes, perquè, què és el que suposava per als xiquets i xiquetes la pèrdua dels seus éssers estimats? La resposta és fàcil, suposava en molts casos el desarrelament, les privacions, el dolor, la crualetat, la por davant les bombes, l'absència, l'aparició de trastorns psicològics i, sobretot, el perill de perdre les seues vides. Un conjunt de factors negatius que van fer que la decisió primordial fora treballar pel seu benestar, al qual es van sumar les organitzacions antifeixistes i els sindicats, que gestionaven l'ajuda a la infància des de plantejaments humanitaris. En 1937 d'aquesta responsabilitat va passar a encarregar-se el Consell Nacional de la Infància Evacuada, dependent de la Direcció general de Primer Ensenyament, amb delegacions a l'Espanya lleial i a l'estrange.

És així com el febrer de 1937 s'inicia l'organització formal de les colònies escolars afavorida pel Govern de la República, moltes d'elles, a més, recolzades per organitzacions solidàries estrangeres. Però abans d'arribar a aqueixa "normalitat", a través de la institucionalització de l'ajuda a la infància, col·lectius de diferents tendències polítiques d'esquerra ja actuaven davant les necessitats que la guerra dictava, des d'agrupacions femenines com la de Dones contra la guerra; organitzacions culturals i polítiques; ateneus llibertaris; organitzacions sindicals, com la Federació de Treballadors de l'Ensenyament (FETE) de la UGT o estudiantils com la Federació Universitària Escolar (FUE), amb una certa experiència en colònies escolars durant la República en pau. Traspassant l'anècdota, els orígens de les expedicions ens mostren els diferents noms que van adoptar les residències infantils en funció de l'organització o les simpaties que les sustentaven: Cossío, Mariana Pineda, Máximo Gorki, Masía Libertad, Residencia Pasiónaria, Pablo Iglesias, o les colònies d'Oliva, amb noms de novel·les de Vicente Blasco Ibáñez, *Entre Naranjos*, *Mare Nostrum* o *Flor de Mayo*. Encara que la gran majoria va mantenir el nom de l'edificació on la colònia o residència es va establir afegint, des del MIP, el número de fundació cronològic d'aquestes. La Colònia Rusia de Paiporta va ser la número 47,¹⁰ de més de 150 que van funcionar al final de la guerra en la zona de Llevant.

¹⁰ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas. Colonias escolares 1936-1939*, València, L'Eixam, 2011, p. 130.

2. Dades per a la història

La Constitució de desembre de 1931, entre els seus nou capítols, introduceix els drets humans de la infància i en l'article 48 l'educació gratuïta i laica, inspirada en la solidaritat humana.

Diverses *Gacetas de Madrid*, publicades fins a novembre de 1936 i la *Gaceta de la República*, editada durant la guerra, posen negre sobre blanc els desitjos i intencions dels legisladors respecte a la formació de la població infantil: drets, educació i sanitat, en definitiva, tots aquells aspectes necessaris per al desenvolupament de la infància en una nova societat sorgida de les urnes el febrer de 1931 i que, a partir de juliol de 1936, iniciada la guerra, s'intensifica a través de les diferents institucions de l'Estat, amb l'objectiu de protegir la infància. Des del Ministeri de Sanitat i Assistència Social al d'Instrucció Pública i Belles Arts i al d'Instrucció Pública i Sanitat, entre altres, es projecten solucions per a salvaguardar els menors. Xiquetes i xiquets autistes, invidents,¹ sordmuts,² amb discapacitat intel·lectual³ i necessitats especials,⁴ etc., no van quedar fora de la protecció de la República. Les colònies escolars o residència infantils d'hivern es consideren assajos pedagògics i obres d'educació social.⁵

L'ajuda i la salvaguarda de la infància es va regular amb diferents disposicions, aquestes són algunes d'elles:

Decret de 29 d'octubre de 1936, creant la targeta postal infantil, que només podria ser utilitzada pels xiquets evacuats de la seu residència habitual.

Gaceta de Madrid, n. 304, 30 d'octubre de 1936, p. 550.

¹ *Gaceta de la República*, n. 279, 6 d'octubre 1937, p. 76-77. Ordre de 5 d'octubre de 1937 disposant es procedisca amb la diligència més gran a agafar com a alumnes del Col·legi Nacional de Cecs als de guerra que reunisquen les condicions que es fixen.

² *Gaceta de la República*, n. 346, 11 de desembre de 1936, p. 958. Disposant que els sordmuts situats a El Puig (València) seguisquen organitzats en Colònia Escolar.

³ *Gaceta de la República*, n. 251, 8 de setembre de 1938, p. 1.131. Decret del Ministeri d'Instrucció Pública i Sanitat, autoritzant l'obertura dels punts que es creguen convenientes d'institucions, Escola Central d'Anormals, Col·legi Nacional de Sordmuts i Col·legi Nacional de Cecs.

⁴ *Gaceta de la República*, n. 63, 4 de març de 1938, p. 1.166-1.167. Ordre de 28 de febrer de 1938, creant en el departament del Ministeri d'Instrucció Pública i Sanitat una Comissió d'ensenyament especial del xiquet, constituïda en la forma que s'expressa i el contingut que es determina.

⁵ *Gaceta de Madrid*, n. 282, 8 d'octubre de 1936, p. 241.

Ordre de 17 de febrer de 1937, Federica Montseny, ministra de Sanitat, crea un Comité d'evacuació i assistència a refugiats amb la finalitat d'organitzar l'eixida de Madrid i l'acolliment en la rereguarda.

Gaceta de la República, n. 49, 18 de febrer de 1937, p. 871.

Ordre de 25 de febrer de 1937 creant una Delegació central de colònies escolars.

Gaceta de la República, n. 60, de 1 de març de 1937, p. 1.021.

Decret de 28 de juny de 1937, disposant que passen a ser d'exclusiva competència del Ministeri d'Instrucció Pública els serveis i funcions que s'enllistaren, tant a Espanya com a l'estrange, relatius a colònies, guarderies i quantes institucions circum-escolars constituïsquen una prolongació de l'escola o acció educativa.

Gaceta de la República, n. 180, 29 de juny de 1937, p. 1.405-1.406.

Decret de 6 d'agost de 1937, disposant que passen a dependre, amb els seus fons, consignacions i edificis corresponents, del Ministeri d'Instrucció Pública tots els organismes i delegacions creats per a dirigir o ajudar al sosteniment, educació i ensenyament dels xiquets espanyols, residents a Espanya o evacuats a l'estrange, atenint-se a les instruccions que s'insereixen.

Gaceta de la República, n. 219, 7 d'agost de 1937, p. 510 a 511.

Ordre de 14 d'agost de 1937 creant un Consell nacional de la Infància Evacuada dependent de la Direcció general de Primer Ensenyament amb les facultats que s'estableixen i les finalitats que es determinen.

Gaceta de la República, n. 240, 28 d'agost de 1937, p. 827.

Ordre 8 de desembre de 1937, creant una Comissió nacional, integrada en la forma que s'expressa, per a celebrar una Festa del Xiquet el mes de gener de l'any vinent.

Gaceta de la República, n. 343, 9 de desembre de 1937, p. 1.031.

Decret de 22 d'agost de 1938, concedint un crèdit extraordinari de 2.839.663 pessetes per a serveis de colònies i guarderies infantils.

Gaceta de la República, n. 235, 23 d'agost de 1938, p. 887.

Ordre de 13 d'octubre de 1938, disposant que la Delegació general dependent de la Direcció general d'Evacuació i Refugiats existent a València restar dividida en dues delegacions, una a Madrid i una altra a València.

Gaceta de la República, n. 291, 18 d'octubre de 1938, p. 220.

Targeta postal editada a València (1936-1939) amb una frase d'Antonio Machado. AACIO.

3. L'escola de 1936. Teoria en acció

En la dècada de 1930 es parlava de l'era de la pedagogia. I, la pedagogia, com a moviment renovador que mirava cap a un futur millor, va veure una oportunitat durant la guerra per a, des de la base, educar posant el focus en l'ajuda mútua. Un model d'escola que igualava a la infància, protegint els més desfavorits. Una escola que volia ser de tots i per a tots i totes, preocupant-se per oferir les bases de coneixements, habilitats i competències que formaren un patrimoni cultural personal, imprescindible per a viure en harmonia i respecte.

El Magisteri republicà, amb compromís ètic en una escola aconfessional, motor de pensament: socialització, empatia i col·laboració entre la família educativa, es va bolcar en el temps més difícil mai desitjat, una guerra. La majoria dels professionals de la pedagogia veien la infància com una etapa psicològica extraordinària, que era altament susceptible d'influències externes i, per tant, havia de protegir-se en la mesura que fora possible d'impressions violentes.¹

L'educació és un requisit fonamental per a la modernització de la societat. El professor Daniel G. Linacero,² el març de 1933 va publicar *Mi primer libro de historia*, on va plantejar les bases per a una educació moderna, col·locant davant els ulls del xiquet i la xiqueta el canvi incessant que patien les coses i les idees, esmicolant en fraccions majors o menors el motiu d'estudi, per a col·locar-ho amb la claredat meridiana d'un fet transcendental. Un ensenyament actiu, basat en els centres d'interés. En el capítol V del llibre referenciat, sota el títol "Cooperació i solidaritat", ens diu:

Actualment ningú viu per a si. Tots vivim per als altres. Cadascú exerceix una professió que utilitzen els altres; al seu torn els altres treballen en diferents oficis, els productes dels quals necessitem tots. El treball està molt dividit i cadascú té el seu. Tots són igualment importants i productius. No es podria viure sense obrers, sastres,

¹ KÖSSLER, Till, "Children in the Spanish Civil War", en BAUMEISTER, Martin; SCHÜLER-SPRINGORUM, Stefanie (eds.), *The Spanish Civil War in the Age of Total War*, Frankfurt, Chicago, University of Chicago Press, 2008, p. 101-132.

² Daniel González Linacero (1903-1936). Professor de l'Escola de Magisteri de Palència i director de la mateixa l'any 1934, va col·laborar activament en les Missions Pedagògiques. En 1936 va ser afusellat, per causa de les seues idees socialistes, després del cop d'Estat a la República.

miners, agricultors, metges, enginyers, mestres, etc. La vida s'assenta sobre aquesta cooperació i ajuda que ens prestem mútuament.³

La guerra va actuar com a agent de modernització social i cultural. L'escola s'adaptava i mirava a l'avenir, unificant valors i coneixements, aquesta coexistència era necessària per a educar a la ciutadania del futur. L'escola com a nucli de convivència repleta de valors i el més important la solidaritat, al costat del respecte. Les colònies escolars, en la seua teoria, es van convertir en un moviment socialitzador. Una oportunitat per a aprendre a reflexionar. Un col·lectiu que, convivint emocionalment a gust, va convertir l'aprenentatge en un ensenyament fluid i amable. La infància i la cultura, seria el punt de suport per a millorar el món. L'escola de la guerra, va voler ser el centre del bulliment revolucionari, aprofitant la necessitat d'educar per a la pau, encara que també es van realitzar homenatges, en algunes colònies, a militars o fets puntuals de batalles guanyades per la República.

La política del Govern cap a la infància va estar influenciada pels educadors de la futura ciutadania de la República i entre les persones que més van influir en la metodologia educativa de les colònies escolars, sens dubte, es troba el mestre i pedagog Ángel Llorca.⁴ La seua professionalitat estava avalada pels seus anys de docència que van culminar com a director en el grup escolar Cervantes de Madrid. Un projecte educatiu acaronat per la República on es van formar diversos membres del professorat que després van col·laborar directament o indirectament en el desenvolupament de les colònies escolars. Al costat d'Ángel Llorca va treballar Justa Freire,⁵ la seu deixebla més aplicada, que va ser nomenada per uns mesos delegada del Consell Nacional de la Infància Evacuada (CNIE).

Ángel Llorca, ideòleg de les Comunitats Familiars d'Educació, des d'El Perelló (València),⁶

³ GONZÁLEZ LINACERO, Daniel, *Mi primer libro de historia*, dibujos de M. Trillo, Palencia, Imprenta d'Afrodísio Aguado, 1933.

⁴ Ángel Llorca García (1866-1942). Pedagog vinculat a la Institució Lliure d'Ensenyament, i un dels impulsors de la renovació pedagògica a Espanya al servei de l'Escola Pública i de les classes socials més desfavorides.

⁵ Justa Freire Méndez (1896-1965). Mestra vinculada a la Institució Lliure d'Ensenyament. Va fer una tasca extraordinària des del Consell Nacional de la Infància evacuada, amb importants responsabilitats.

⁶ Ángel Llorca va crear les Comunitats Familiars d'Educació, que van ser una experiència pedagògica pionera dirigida a la infància evacuada durant la guerra. LLORCA, Ángel, *Comunidades Familiares de Educación*, Los viejos papeles, junio de 1938, Bloque 6B, 6.3. Fundación Ángel Llorca.

va aconseguir que aqueix espai també fora centre de formació per als responsables de les colònies que acudien allí a realitzar cursets pràctics els coneixements dels quals després aplicaven en les colònies escolars, noves llars destinades a abordar tota la personalitat dels menors i permetre el seu floriment. Un projecte entre enfocaments moderns i tradicionals de la infància dins de les noves famílies.

L'abril de 1938 Llorca va ser el responsable de la Subdelegació del CNIE a València, signant dues circulars dirigides a les colònies escolars que detallaven les indicacions precises per a orientar la labor escolar, amb els horaris recomanats i normes pedagògiques perquè l'obra educativa fora eficaç.⁷ Unes accions que constituïen una nova manera d'educar. Ell va ser exemple i orientació permanent per al professorat. Les Comunitats Familiars d'Educació d'El Perelló sempre van estar obertes com a lloc de formació per a totes i tots els mestres en general i, especialment, per als que col·laboraven en les colònies. A més, Llorca va visitar algunes d'elles per a orientar la vida sincera d'aquestes, mantenint converses amb els seus responsables i auxiliars.

Mes a mes, les condicions i circumstàncies negatives de la guerra dificultaven el treball pedagòtic. La creixent falta de recursos va restringir severament el projecte educatiu per l'escàs finançament i personal docent amb formació. Els últims mesos de la guerra, com que no tenien els fons necessaris per al pagament del personal educatiu i els materials d'aprenentatge, van ser molt difícils. La fi de la contesa va impedir que les colònies escolars tingueren una institucionalització permanent. Les persones republicanes que van col·laborar en elles van patir la depuració, la presó, la mort, l'exili interior, l'exili exterior, penalitats que van deixar l'educació, a partir d'abril de 1939, en mans dels triomfadors de la guerra on l'adoctrinament en el nacionalcatolicisme va ser l'horitzó pedagògic.

⁷ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas. Colonias escolares 1936-1939*, València, L'Eixam, 2011, p. 85-86.

4. Delegació central de colònies

Les colònies escolars del Ministeri d'Instrucció Pública (MIP), integrades per la població escolar en la rereguarda republicana, per a allunyar-les de les zones de perill, es van regular per mitjà de la Delegació central de Colònies,¹ dependent de la Direcció general de Primer Ensenyament del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts. El MIP va plantejar, de manera general i a persones tècniques del propi ministeri, la necessitat de crear un organisme central i normatiu per a colònies i residències infantils, que indicara i controlara les institucions establides per a la infància evacuada. Un organisme que va actuar en les zones lleials ajudant i organitzant les residències infantils de tota mena –colònies col·lectives, règim familiar, cantines, etc.– perquè les xiquetes i xiquets evacuats dins de l'edat escolar, foren atesos degudament. La lectura de les actes de les reunions de 1937 de la Delegació,² amb seu al carrer de la Pau 42 de València, ens transmet l'organització i l'equip de gestió. Noms importants de docents que abans de ser oficialment nomenats en la *Gaceta de la República*, van treballar per a la infància evacuada amb trajectòries professionals destacades:

Dionisio Prieto Fernández. Va ser mestre del grup escolar Cervantes de Madrid, on va col·laborar amb Ángel Llorca. President de l'Associació de Mestres de les Escoles Nacionals de Madrid, i director del col·legi Pablo Iglesias de Madrid i del grup escolar Cervantes. Afiliat a la Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyament (FETE), va ser nomenat delegat de la Delegació central de Colònies, amb la responsabilitat de dirigir aquesta Delegació. També va visitar les colònies per a inspeccionar la seu actuació global. Amb posterioritat va ser el director general de la Delegació de Colònies de Llevant.

Regina Lago García. Mestra de Primer Ensenyament amb premi extraordinari. Professora de pedagogia a l'Escola Normal de Segòvia. Va pertànyer a Socors Roig Internacional i va ser cap de secció de materials d'ensenyament en el Museu Pedagògic Nacional. El setembre de 1936 directora del grup femení de la Residència d'Estudiants. Oficialment, des de març de 1937, responsable de la secció “Règim pedagògic” de la Delegació central de Colònies. El desembre de 1937 va ser nomenada delegada del

¹ Ordre de 25 de febrer de 1937. *Gaceta de la República*, n. 60, 1 de març de 1937, p. 1.021.

² Documents i actes de la Delegació central de Colònies, signatura 31/01347. AGA

Ministeri d'Instrucció Pública i Sanitat per a la infància evacuada, a París.

Francisco Blanco Mateos. Nascut en 1906, mestre en 1934 a Leganiel (Conca). Nomenat responsable de la secció de “Recepció i Trànsit de les xiquetes i xiquets” de la Delegació central de Colònies.

José Martínez Aguilar. Va pertànyer a la FUE de Magisteri i va ser mestre del grup Luis Vives de València. Responsable de la secció “Allotjament i instal·lació de colònies” en la Delegació central de Colònies, va viatjar com un dels responsables dels xiquets evacuats a Morelia (Mèxic), el maig de 1937, on en 1957 va publicar el llibre *Colonias escolares*.

Mª Candelas Pascual Monje. [Puericultora]. Responsable de l’“Organització del règim administratiu de les Colònies” de la Delegació central de Colònies. En 1938 seria consellera econòmica del Consell Nacional de la Infància Evacuada (CNIE).

Precisament aquesta última, María Candelas Pascual, amb anterioritat al seu nomenament, signa amb les seues inicials (MCP) un document que, en l'apartat IV, desenvolupava l'estructura i l'organització de les Colònies,³ en tretze punts bàsics:

1. Tipus de diferents colònies (familiars, col·lectives, comunitats).
2. Plantilla tipus de personal per a funcionament de cada colònia (responsables, auxiliars, personal de serveis).
3. Règim d'alimentació.
4. Sistema de proveïment.
5. Tipus de pressupost diari que comprengaa:
 - Alimentació.
 - Útils de neteja.
 - Llum i carbó.
 - Journals personal (cuina, etc.).
6. Tipus estats diaris despesa alimentació.
7. Tipus estats mensuals despesa alimentació.

³ Redactat a València el 18, 20 i 22 de febrer de 1937, la qual cosa prova la serietat de les persones que treballaven en l'organització de les colònies escolars, avançant-se per uns dies a la creació oficial de la Delegació central de Colònies, l'1 de març de 1937, signatura (5) 1.3 31/1347). AGA

8. Tipus estats justificar compres realitzades.
9. Tipus estats justificar existència material i queviures.
10. Pressupost per a roba-calçat i imprevistos.
11. Estadística despesa per cada Colònia.
12. Estadística despeses generals sobre Colònies.
13. Inspecció i instruccions sobre el mecanisme del règim administratiu.

Afegint en observacions: “El responsable no tindrà altres havers que el seu sou d’Instrucció Pública. El mestre no tindrà altres havers que el seu sou d’Instrucció Pública, però es beneficiarà amb el que suposa, manutenció, roba neta, etc. El personal de cuina, neteja, etc., excepte excepcions, serà triat pel responsable de la Colònia. La Colònia no podrà compondre's de més personal que l’assenyalat”. En el mateix document s’indica a continuació:

- En totes les Colònies de tipus col·lectiu el responsable és qui estarà a càrrec de tot el referent a l’administració i la direcció de la vida total d’aquesta. Ha d’enviar a la Delegació de Colònies un estat inicial (impresos) amb el detall de tots els xiquets que formen la colònia, així com del personal d’aquesta: mestres, cuinera, llavat, etc., ajustat a la plantilla tipus.
- Enviarà successivament a la Delegació, el detall d’altes i baixes especificant les causes, ben entés que no podrà admetre en cap cas nous colons, sense prèvia autorització de la Delegació.
- Estendrà diàriament i per duplicat, el detall de despeses “manutenció” (impresos), en el qual quedarà reflectit els queviures consumits en el dia, nombre de rations servides i l’import a que resulta cada ració, així com el menú. Un exemplar serà destinat a la Delegació i enviats setmanalment.
- Anotarà cada dia (estats mensuals impresos) l’import total de les despeses del dia per “manutenció”, així com el nombre de rations i preu a que resulta cada ració. Al final del mes indicarà la mitjana o mitjana diària per ració. Un exemplar d'aquests estats mensuals li enviarà a la Delegació.
- Anotarà diàriament les compres realitzades pels diferents conceptes (manutenció, etc.), reflectint així mateix en els estats diaris (impresos) els ingressos, pagaments i

estats de fons, i enviarà un exemplar de cada dia, setmanalment, a la Delegació.

- Portarà un llibre o fitxes de magatzem on es reflectirà, diàriament, l'entrada, l'eixida i l'existència de queviures i material.
- Les compres de queviures, sempre que siga possible, seran a càrrec del responsable, qui les organitzarà auxiliat pel personal de cuina, bé siga mitjançant lliurament de metàl·lic diari o millor encara, per vals a càrrec de la Colònia, que mensualment es faran efectius a qui els subministre.
- En aquells pobles on l'adquisició de queviures siga extremadament difícil, el responsable ho farà saber a la Delegació per a estudiar un mitjà de subministrament directe d'aquells articles de primera necessitat.
- Els comprovants per pagaments efectuats (factures, rebuts, etc.) els enviarà per duplicat a aquesta Delegació almenys una vegada al mes.

També es va puntualitzar breument sobre les necessitats de roba i calçat per a les colones i colons, especificant que: "Mentre la Delegació no assigne quantitat fixa per dia i xiquet a invertir en roba i calçat, tota necessitat d'aquest aspecte serà sol·licitada a la Delegació i no podrà fer-se cap adquisició sense que existisca autorització prèvia". Sobre els possibles imprevistos: "A aquest capítol aniran les despeses de material sanitari, objectes trencats, etc., i es fixarà una quantitat per dia i xiquet". Sobre el material sanitari: "En instal·lar-se, tota Colònia s'equiparà amb allò més indispensable, i les necessitats successives han de carregar-se al capítol d'imprevistos".

En les actes de les reunions trobem informacions precises. En la corresponent al divendres 26 de febrer de 1937, indiquen les persones que van assistir a la reunió com a responsables de les diferents seccions. Examinen el decret que es publicarà el primer de març de 1937 i l'estructura de l'organisme que ha de funcionar com a Delegació central de Colònies, i acorden que quedarán establides en cinc Seccions (quatre més la d'estadística que ha de cobrir-se amb un funcionari-administratiu que nomenarà la Direcció general de Primer Ensenyament).

- S'acorda que els mestres per a Colònies havien de ser mestres propietaris i interins.
- S'acorda manar un ofici a la Inspecció central demanant en cada província un

inspector que ajude als treballs de la Delegació de Colònies.

- S'acorda redactar una circular perquè els pares dels xiquets autoritzen l'eixida a l'estrange.
- S'acorda per a les Colònies de tipus col·lectiu una quantitat fixa per a roba i calçat per xiquet que no passe de 0,50 ptes. per dia i xiquet.
- Per a les Colònies de règim familiar, s'acorda no concedir cap assignació.
- Es fa constar que els xiquets menors de 14 anys no podran ser contractats per a treballar i quedaran sota la vigilància del mestre. Per a aquells que excedisquen l'edat de 14 anys, s'estudiarà una fórmula que abaste l'Assistència Social.

El dijous 11 de març de 1937, Regina Lago va llegir les normes del Pla Pedagògic i es va decidir imprimir-les per a entregar-les als responsables de les Colònies. Es va estimar urgentíssima la instal·lació d'un local per a la classificació de la infància evacuada i, si no hi ha altre remei, acceptar l'espai del carrer Cirilo Amorós, amb Dorotea Pascual Monje, mestra responsable de l'Estació de Trànsit, com a residència d'accolliment, abans de distribuir als xiquets en accolliment familiar o col·lectiu.

En l'acta del diumenge 4 d'abril de 1937 -última acta consultada- es van abordar temes del personal per a les colònies, classificats en tres grups:

1. Mestres, que van quedar dependents de la Delegació.
2. Auxiliars que, en cas de ser necessari, podrien utilitzar-se mestres no titulats o amb capacitat suficient per a la labor.
3. Treballs d'acord amb la plantilla tipus, nomenats pel responsable de la Colònia.

Recomanant que els responsables preferiblement foren persones de mitjana edat i, sobretot, dones solteres sense complicacions de família. En primer lloc, serien acceptats els que posseïren títols de treball en Colònies o similar (valor demostrat). El personal pedagògic mai del mateix sexe i preferiblement mestres. De tres persones, un mestre i dues mestres. Les peticions de mestres només serien atendibles per petició del Consell Local, responsables, o mitjançant una inspecció efectuada per la Delegació.

Es repassen els extrems tractats en la reunió anterior i es posa èmfasi en el sentit pedagògic, que consideren deficient dins del ritme que volien imprimir en les Colònies “en les quals un aspecte fonamental ha de ser la instrucció del xiquet”. I, en aqueixa data, consideraven que els menors estaven atesos amb més cura en la part física i més aviat fluix en el sentit pedagògic, per falta de personal competent. Finalment, anoten la franja d'edat establida de 6 a 14 anys, “encara que es procure una mica de flexibilitat en la primera edat, si es tracta de xiquets molt prop dels 6 anys”, estudiant l'organització de colònies de pàrvuls per a xicotets de 3 a 5 anys. I, s'acorda encomanar als metges escolars la possibilitat d'instal·lar una espècie de preventori amb caràcter de Colònia escolar, per a les xiuetes i xiquets amb malalties.

Per Decret de la Presidència del Consell de Ministres de 28 de juny de 1937,⁴ es va ordenar que totes les Colònies infantils quedaren sota la direcció del Ministeri d'Instrucció Pública i Sanitat. Amb una Ordre del dia 24 d'agost de 1937 es va crear un organisme que “recollint l'experiència de la primera etapa de treball en la qual la Delegació de colònies d'aquest departament ha realitzat una molt meritòria labor, siga capaç d'afrontar i resoldre, amb ritme accelerat, un problema de tanta magnitud i de tan enorme responsabilitat per al nostre poble”.⁵ El govern de la República sabedor de la problemàtica que la guerra havia causat en la infància, va elevar a la categoria de Consell Nacional Infància Evacuada (CNIE) perquè aquesta disposara de més recursos i així millorar l'organització de les mateixes tant a Espanya com a l'estrangeir.

⁴ *Gaceta de la República*, n. 180, 29 de juny de 1937, p. 1.405 a 1.406.

⁵ *Gaceta de la República*, n. 240, 28 d'agost de 1937, p. 827.

Residencia

En una vida sana y al aire libre, crecen los pequeñuelos.

En el estudio y en la preparación profesional se forman los mayores

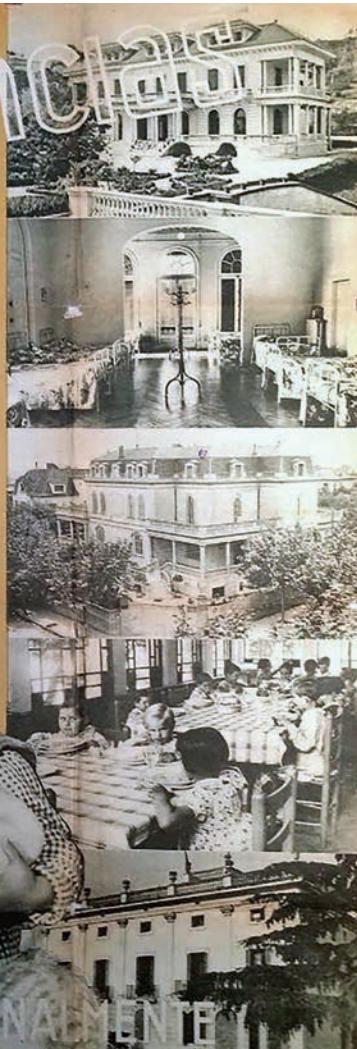

MINISTERIO DE INSTRUCCIÓN PÚBLICA

SON TRATADOS MATERNALMENTE

LOS MEJORES HOTELES SON
HABILITADOS PARA RESIDENCIA
DE LOS NIÑOS REFUGIADOS

Ministeri d'Instrucció Pública, 1936. AACIO.

1. Colònies de la Federació Universitària Escolar

La FUE, Federació Universitària Escolar, nascuda a Madrid en els últims mesos de 1926, va ser el principal sindicat d'estudiants republicans, amb gran protagonisme en la participació educativa, política i cultural. L'activitat de la FUE a València des de 1929 va ser molt intensa fins al final de la guerra d'Espanya.

La FUE valenciana des de 1931 va organitzar colònies escolars estivals. Un extracte de la “Memoria de las Colonias Escolares de la FUE (1931-1939)”, encapçalat per les paraules de Juan Peset: “Si l'exèrcit defensa a la Pàtria, l'Escola la crea”, descriu les seues activitats. Iniciada la guerra els seus membres es van adequar a les circumstàncies bèl·liques i van crear colònies dirigides a la infància evacuada procedent de Madrid, una d'elles, la colònia escolar Magisteri, amb 72 xiquets,¹ en la Fàbrica de Seda a Bunyol;² la Colònia Juan Marco FUE, a Canals –Juan Marco va ser un dels primers afiliats a la FUE, mort en el front– amb 40 xiquets, controlada per la CNT, sota l'organització de Colònies Escolars de la FUE;³ la Colònia Jaime Remohí, a Godelleta, amb 50 xiquets,⁴ i una quarta Colònia denominada Krupskaia a Paiporta, amb xiquets procedents de l'evacuació de Madrid “sota la direcció d'estudiants-mestres de Madrid en col·laboració amb els valencians”.⁵

Altres poblacions on la Delegació de Colònies de la FUE va establir guarderies i residències van ser a Sant Joan (Alacant), Múrcia i Castelló.⁶ El text citat anteriorment

¹ Verdad. *Diario político de Unificación editado por los Partidos Comunista y Socialista*, n. 28, 1 de setembre de 1936, p. 4.

² SEMPRE DOMENECH, Pepa, “Las colonias escolares y los refugiados en Bocairente durante la Guerra Civil”, ACULLIBER Asociación cultural León Ibérico Bocairente, 2011, p. 127-135.

³ Verdad..., p. 4.

⁴ *Ibídem*.

⁵ MANCEBO ALONSO, Mª Fernanda, “La universidad: profesores y estudiantes, 1936-1937”, en AZNAR SOLER, Manuel (ed.), *Valencia capital cultural de la República, 1936-1937*, vol. II, València, Consell Valencià de Cultura, 2007. p. 644.

⁶ Boletín FUE. *Federación Universitaria Escolar de Madrid*, n. 1, 1937, p. 7. La guarderia de Sant Joan va rebre en gener de 1937 una subvenció de 1.000 pessetes.

recull les activitats executades des de l'inici de la guerra per la FUE en relació amb la primera colònia escolar per a xiquets i xiquetes evacuats, establida a Bunyol:

1936 començava com un any més i seguíem els treballs d'organització i recollida de fons per a la Colònia Escolar que ens corresponia traure durant el mes d'agost [...]. Però veritablement els esdeveniments farien canviar els nostres mètodes i formes de treball de la FUE en general [...]. El 17 de juliol va ser el primer brot d'una revolta a Melilla. El 18 de juliol va ser un alcànting subversiu contra la República i des d'aquest moment es va produir la mobilització general dels estudiants de la FUE en defensa dels nostres interessos socials, culturals i econòmics, com també ho eren de la classe treballadora i del poble espanyol. Mobilització militar, mobilització cultural i la mobilització social que ens va correspondre als companys del Magisteri per a defensar la vida de centenars de xiquets que havien de ser allunyats de zones de perill, gents i famílies asilades i sense recursos, així es va iniciar sense quarter, la lluita per a organitzar aqueixes colònies escolars. Amb la col·laboració de les joventuts, sindicats, ajuntaments, etc., iniciem la recollida de queviures i robes, diners i utensilis. La nostra primera visita va ser Bunyol on per a nosaltres era la base fonamental de les nostres operacions. A la fi de juliol, la nostra primera Colònia Escolar, composta per més de 60 [72] xiquets i xiquetes quasi tots fills de voluntaris combatents, eren instal·lats a Bunyol, en l'anomenada Fàbrica de la Seda [...].⁷

També van organitzar la Colònia escolar Krupskaia a Paiporta amb uns 60 xiquets de tots dos sexes evacuats de Madrid, que va estar sota la direcció d'estudiants madrilenys de magisteri de la FUE, amb la col·laboració i l'ajuda del departament tècnic de Colònies Escolars de la FUE de València.⁸ Així ho expliquen en la “Memoria de las Colonias Escolares de la FUE (1931-1939)”, encara que lamentablement sense especificar el nom de l'edifici: “La Colònia Escolar Krupskaia va ser instal·lada i acceptada voluntàriament pels propietaris d'una gran casa i horta valenciana

⁷ Memoria Colonias Escolares. FUE Buñol. 1931-1939, 1981. Arxiu FUE-ACIO.

⁸ El director del departament tècnic de Colònies Escolars era José Cantó i el secretari J. Prat Ferragut.

situada als afores de Paiporta".⁹ La Colònia va tindre una duració de sis mesos i més tard es va fer càrrec d'ella el Ministeri d'Instrucció Pública, d'acord amb la FUE de València, ja que inicialment funcionava gràcies a les subvencions atorgades al sindicat estudiantil.¹⁰ Al mateix temps, els components de la FUE s'incorporaven a l'Exèrcit republicà en diferents fronts, per a defensar, amb les armes, la llibertat, la cultura i el progrés social, segons van deixar escrit els fuiistes en diferents textos.

El mes de gener de 1937 la Brigada Krupskaia de la FUE va dirigir dues cartes al Ministeri d'Instrucció Pública amb la sol·licitud d'ajuda econòmica per a l'organització d'evacuacions de xiquets de Madrid,¹¹ una ajuda imprescindible per a traslladar i mantenir les residències infantils que van organitzar. També van realitzar subscripcions que van dirigir a particulars i organitzacions, sensibilitzant en la qüestió de la necessària ajuda a la infància. En documents de la Delegació de Colònies apareixen diferents esments a la FUE, sobre aquest tema. En l'acta corresponent al 26 de febrer de 1937 realitzen la petició de 1.500 ptes. per a robes i calçat de la colònia de Paiporta, i s'acorda no concedir-ho "ja que per a aquest capítol no hi ha assignació". En la mateixa data, per a una altra colònia de la FUE a Alacant, també deneguen l'import "per no tractar-se concretament de colònia d'Instrucció Pública".¹² Recordant que aquelles colònies en què solament ha d'emportar-se un control, la subvenció fixa ha de ser de 0,50 ptes. per dia i xiquet i si amb aquesta quantitat no podien sostenir-se, havien de passar a dependre d'Instrucció Pública.¹³

Com hem indicat, la Colònia de Paiporta funcionava sense regulació ni organització que no fora del propi sindicat estudiantil, i la història de la Colònia que, inicialment des de Madrid va ser coordinada per la Brigada FUE de Magisteri, amb el nom Krupskaia, recordant a la pedagoga russa, dona de Lenin, va passar a dependre del Ministeri d'Instrucció Pública, després del Decret de 28 de juny de 1937 pel qual es va ordenar que totes les colònies infantils i institucions creades, tant a Espanya com a l'estrange, per a recollir i atendre la població infantil evacuada o privada de llar a causa de la

⁹ Memoria Colonias Escolares. FUE Buñol.

¹⁰ Per exemple, en 1935, Víctor Agulló Aguilar, president de la FUE a València va rebre 5.000 pessetes per a contribuir a les despeses de les colònies escolars organitzades per ells. *Gaceta de Madrid*, n. 221, 12 d'agost de 1935, p. 1.344.

¹¹ pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/description/6275255 (consultat el 15 de juliol de 2021).

¹² Actes de la Delegació de Colònies, 1937, signatura 31/01347. AGA.

¹³ *Ibídem*.

guerra, quedara sota la direcció ministerial, disposant que passaren a ser d'exclusiva competència del Ministeri d'Instrucció Pública els serveis i funcions necessaris "tant a Espanya com a l'estrange, relatius a colònies, guarderies i quantes institucions circum-escolars constituïsquen una prolongació de l'escola o acció educativa".¹⁴ I, com altres tantes que s'havien organitzat des de partits polítics, ateneus, organitzacions humanitàries i sindicats, la Colònia Krupskaia de la FUE, va iniciar una nova etapa passant a denominar-se Residència infantil "Rusia".

Nadezhda Krupskaia. AACIO.

¹⁴ *Gaceta de la República*, n. 180, 29 de juny de 1937, p. 1.405-1.406.

Segells editats per la FUE de València, per a sufragar les Colònies Escolars. AACIO.

2. Nadezhda Konstantinovna Krupskaia

Qui va ser Nadezhda Konstantinovna Krupskaia perquè la FUE posara el seu nom com a referent a una residència escolar de xiquetes i xiquets?

Krupskaia va ser la principal inspiradora pedagògica del seu país. Va nàixer el 26 de febrer de 1869 a Sant Petersburg, en una família de classe mitjana alta. Quan va morir el seu pare, la seua família va tindre greus problemes econòmics, així i tot, va obtenir una bona educació que li va possibilitar treballar com a professora. Va començar a participar en cercles de discussió d'idees socialistes quedant influenciada per les teories de Carlos Marx.¹ Amb vint-i-un anys va impartir classes en un centre nocturn per a adults, i es va interessar per l'educació pública i la política cultural. Quatre anys més tard va conéixer Lenin,² amb el qual va mantenir una relació de parella, i va contraure matrimoni en 1896. La seua unió civil va fer possible eixir junts a l'exili, a Sibèria, on Lenin havia sigut condemnat per les seues activitats polítiques. Ella va aprofitar aqueix temps per a escriure la seua primera publicació *La mujer trabajadora*, dirigida a les dones proletàries russes. El llibre posa el focus en el treball femení i promulga la implantació del socialisme com l'única manera de posar fi a la discriminació de la dona. Un text pioner que aborda des de la perspectiva marxista la condició de la dona obrera a Rússia.

En 1903 el matrimoni es trasllada a Ginebra, convertint-se en la coordinadora del consell de redacció de la revista *Iskra*, amb la qual Lenin reclamava l'atenció al proletariat europeu, i crea les bases del que posteriorment es coneixeria com a Partit Bolxevic del qual Krupskaia va ser secretària en 1905.

La seua importància en el que hui denominem moviment feministe és molt rellevant, ja que va ser la impulsora de l'actual Dia Internacional de la Dona, celebrat per primera vegada a Rússia l'any 1913.

¹ Karl Marx (1818-1883). Filòsof, economista i militant comunista alemany. És considerat com el pare del socialisme científic, comunisme modern, marxisme i materialisme històric. Les seues obres més conegudes són el *Manifiesto del Partido Comunista* (en coautoría amb Friedrich Engels) i *El capital*.

² Vladímir Ilich Uliánov, àlies Lenin (1870-1924). Polític comunista, revolucionari i filòsof rus. Líder del sector bolxevic del Partit Obrer Socialdemòcrata de Rússia, es va convertir en el principal dirigent de la Revolució d'Octubre de 1917.

Després de la Revolució de 1917 es va convertir en diputada sent nomenada Comissària d'Educació, i es va centrar en la lluita contra l'analfabetisme; la creació de fundacions culturals per al poble i l'organització d'un nou sistema educatiu. En 1920 va ser presidenta de la Comissió principal per a l'Educació cívica, nucli del sistema educatiu soviètic. Amant de la biblioteconomia va crear les bases d'un renovat model dirigit a l'accés lliure a les biblioteques, per a facilitar l'educació de la població.

Investigant el seu nom en l'Hemeroteca de Madrid apareix per primera vegada en la premsa genèrica espanyola en 1923, considerant-la "la primera dama soviètica". En 1924 mor Lenin i torna a l'esfera pública, aconseguint ser membre del Comité Central del Partit Comunista. El diari *La Voz*, el març de 1929, apunta que Krupskaia havia acabat d'escriure el quart tom de la biografia del famós revolucionari. La vídua de Lenin escriu un relat de la vida íntima del qual va ser el seu company, presentant-lo al món sota un aspecte nou, a més exposa en la seua obra la doctrina leninista i la seua aplicació pràctica "en el primer experiment d'un Estat socialista".³ En aqueix moment la seua activitat estava dedicada a l'ensenyament i a l'organització de grups feministes on pronunciava brillants discursos polítics. En reconeixement de la seua dedicació i trajectòria política, el govern soviètic va proposar concedir-li l'Ordre de la Bandera Roja, l'honor més gran de l'URSS que encara no havia sigut concedit a cap dona.⁴

En 1931 crida l'atenció un solt en *La Veu* amb el següent títol: "La vídua de Lenin torna a les files de Stalin",⁵ on cita: "La senyora Krupskaia que figurava fins ara en l'oposició ha tornat a les files de Stalin, però malgrat el seu penediment, no li han retornat els llocs que ocupava".⁶ I, en la revista *Crónica*, un any després, es publica que: "La vídua de Lenin, creadora de tota la cultura popular russa i de la quasi extinció de l'analfabetisme, que abans s'elevava al 85% declara: no soc comunista, però admire l'esforç de Rússia en cultura popular".⁷ Amb l'ascens de Stalin com a líder de la Unió Soviètica, les dones van ser relegades i es va produir una regressió sobre la sexualitat i el gènere, i ella va ser crítica amb l'estalinisme fins a la seua mort produïda en 1939.

³ *La Voz*, 20 de març de 1929, p. 1.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Joseph Stalin (1879-1953). Dirigent soviètic que va governar fèriament l'URSS des de 1929, any en què es va erigir en successor de Lenin, exercint una repressió sanguinària i d'immensos sacrificis imposats a la població, amb una dictadura feroç.

⁶ *La Voz*, 8 de gener de 1931, p. 5.

⁷ *Crónica*, 22 de maig de 1932, p. 11.

Les seues idees educatives van tindre una influència decisiva en les noves pedagogies. Lorenzo Luzuriaga⁸ va escriure aquestes paraules sobre l'educació que ella va promoure en la Unió Soviètica:

Estableix la gratuïtat en tots els centres docents i la coeducació; fan laic l'ensenyament, en el sentit de la neutralitat religiosa, i accessible a tots els ciutadans, conforme a la idea de l'escola unificada; concedeixen una àmplia autonomia i llibertat a les iniciatives locals, i la màxima descentralització escolar; introduceixen els principis de l'escola activa o del treball, unint l'ensenyament a una labor productiva, i finalment, atorguen al Magisteri la llibertat més gran en l'elecció dels mètodes d'ensenyament.⁹

Dues idees sorgeixen respecte al canvi del seu nom a la Residència Infantil de Paiporta, el primer per la dificultat de pronunciar el seu cognom, i el segon perquè no era políticament correcte mantenir-lo en 1937 per l'auge de l'estalinisme en la Guerra Civil, així que de Krupskaia va passar a ser denominada com Rusia.

⁸ Lorenzo Luzuriaga Medina (1889-1959). Pedagog espanyol. Amic de Manuel Bartolomé Cossío, amb el qual va col·laborar en el Museu Pedagògic Nacional. Va impartir docència en la Institució Lliure d'Ensenyament i va ser el creador del programa educatiu del PSOE, partit al qual estava afiliat. En 1922 va fundar *La Revista de Pedagogía*. Durant la Segona República va ser catedràtic de Pedagogia en la Universitat de Madrid.

⁹ LUZURIAGA, Lorenzo, "La restauración de la enseñanza europea en Rusia", *El Sol*, 18 d'abril de 1936.

3. De Castella a Paiporta

La Guerra Civil havia arribat als pobles de l'Espanya lleial i en molts d'ells es van desenvolupar fets crueus. Una de les confrontacions coneguda com la Batalla de Brunete, a 25 quilòmetres de Madrid, va desplegar grans enfrontaments al voltant d'aquesta població, i tota la zona d'abast va ser evacuada per a salvar a la població més vulnerable.

El 5 d'octubre de 1936 es va crear a Madrid un Comité de Refugiats per a organitzar l'allotjament, refugi i sosteniment de les persones arribades dels pobles ocupats per l'exèrcit rebel. Diferents entitats republicanes, partits polítics, sindicats i agrupacions antifeixistes van formar part d'aquest comité. El 6 de novembre el govern es trasllada a València, convertint-se en capital provisional de la República. A Madrid es crea una Junta de Defensa dirigida pel general Miaja,¹ que s'encarrega d'organitzar la vida a la ciutat. Però les tropes revoltades continuen avançant i Madrid no pot acollir a nous refugiats pel que la Junta dictamina l'evacuació obligatòria de la població civil, exceptuant els homes de 20 a 45 anys i les persones que exercien funcions de guerra.

Els cartells de les parets de les cases de Madrid són crits dirigits a la població perquè isquen de la ciutat. La propaganda en aqueix sentit s'incrementa per mitjà de la ràdio, anuncis publicitaris a les sales de cinema, revistes i premsa diària. Paiporta acull centenars de refugiats procedents de zones de guerra, molts madrilenys, però també "d'Extremadura, d'Andalusia i de la Manxa".²

El novembre de 1936 apareixen les primeres notícies sobre la recepció de xiquets i xiquetes refugiats a Paiporta, es tracta de fills de la pagesia acollits per la Federació Espanyola de Treballadors de la Terra (UGT), agrant al Comité Executiu Popular per haver-se encarregat de la manutenció de trenta d'aquests xicotets.³

Podem documentar gràcies a un article del diari *La Hora*, que a Paiporta van arribar

¹ José Miaja Menant (1878-1958). Militar republicà. General destacat en la defensa de Madrid. Com a màxim responsable de la Junta de Defensa des del 6 de novembre de 1936, va evitar que la capital caiguera en mans franquistes, fins als últims mesos de la guerra.

² M.J., "Los niños refugiados de Paiporta", *Verdad, Diario de Unificación de los partidos Comunista i Socialista*, n.125, 20 de desembre de 1936, p. 2.

³ *Verdad. Diario de Unificación de los Partidos Comunista i Socialista*, n. 107, 29 de novembre de 1936, p. 8.

evacuats procedents de municipis de Toledo i Madrid: "Xiquetes i xiquets de San Martín de Valdeiglesias, Torrijos, Carmena".⁴ Consultant en l'arxiu municipal de San Martín de Valdeiglesias, ens indiquen que el front era pròxim a la població: "molt prop del nostre poble es va desenvolupar la famosa batalla de Brunete [...], segons tinc entés per persones que van viure la guerra, el poble va ser pres per l'exèrcit republicà en 1936, però al cap de poc va ser pres per l'exèrcit al comandament del general Franco".⁵

Una notícia de la revista *Pasionaria* apunta que a Paiporta hi havia dones compromeses políticament que estaven disposades a ajudar, com ho va ser Carmen Ridaura, una entusiasta militant de Dones Antifeixistes que va enviar a la revista un encés article lloant el bon acolliment de la publicació en la població, amb aquestes paraules:

Nosaltres, les dones joves de Paiporta, vam agafar amb gran entusiasme fer propaganda per a la nostra causa, i en aparéixer el primer número de la nostra Revista, portat a aquest poble, va ser tal l'entusiasme que en la dona va despertar que ja van ser venuts cent exemplars [...] la importància no la té el que siguen venuts molts exemplars, però sí que la té el que tota dona la llitja [...]. El nostre diari és una llavor tirada a la terra, el brot de la qual ha sigut un triomf formidable en bé de l'antifeixisme, sense por d'equivocar-se, Paiporta ha despertat cent per cent, i hui dia la dona ja va a l'avanguarda de totes les iniciatives d'actes antifeixistes.⁶

Moltes dones paiportines es van comprometre amb la guerra i davant el risc de perdre la vida de milers de persones es van bolcar en la solidaritat i l'ajuda dels pobles. La població va saber col·laborar acollint a centenars de refugiats, que van ser visitats per organitzacions antifeixistes i, fins i tot, pel governador civil Zabalza,⁷ en una data pròxima al Cap d'Any de 1936,⁸ per a interessar-se per les seues necessitats. Per la

⁴ "Hijos de campesinos en la residencia Rusia", *La Hora*, 23 de desembre de 1937, p. 7.

⁵ Correspondència electrònica mantinguda amb els responsables de l'arxiu de San Martín de Valdeiglesias: Mari Nova Yuste Blázquez i Javier Carla Simón (17 de juny de 2021).

⁶ RIDAURA, Carmen, *Pasionaria. Revista de las mujeres antifascistas de Valencia*, n. 10, 27 de febrer de 1937, p. 5.

⁷ Ricardo Zabalza Elorza (1898-1940), president de la Federació Nacional de Treballadors de la Terra, de la UGT. Diputat del Congrés pel Partit Socialista. Governador civil de València durant la Guerra.

⁸ M.J., "Los niños refugiados de Paiporta", *Verdad, Diario de Unificación de los partidos Comunista i Socialista*, n.125, 20 de desembre de 1936, p. 2.

premsa de l'època, sabem que els primers xiquets i xiquetes evacuats a Paiporta, eren fills de la pagesia de la zona centre d'Espanya. L'allau de persones de les zones de guerra va desbordar les previsions, i la necessitat de locals es va fer apressant. En els mitjans de comunicació es van inserir anuncis convidant als ajuntaments, sindicats i organitzacions polítiques a posar a disposició locals que pogueren ser transformats per a l'acolliment de refugiats. A Paiporta l'espai triat va ser la vella Caserna de la Guàrdia Civil, situada enfront de l'Església. Una edificació que havia sigut ampliada en 1935, invertint l'ajuntament 671 pessetes per adequar les instal·lacions.⁹

Les persones que van facilitar que arribaren refugiats a Paiporta van ser els gestors del municipi, que van assumir els càrrecs el 27 de febrer de 1936, després de les eleccions guanyades pel Front Popular,¹⁰ constituint la primera Comissió que va funcionar fins al mes d'agost de 1936, a la qual va substituir com a autoritat local un Comité compost per Manuel Casany Martínez,¹¹ Blas Ferrer Folgado,¹² amb domicili en Lepanto 7, Enrique Gil Gregori,¹³ Ramón Moncholí Mandingorra,¹⁴ José Torrent Juan¹⁵ i Manuel Aznar Sacramento, amb domicili en el carrer Santiago García 5.¹⁶ Aquesta Comissió va funcionar fins a febrer de 1937. Des d'aquesta data fins a abril de 1939, la composició del Consell municipal va anar canviant en anar incorporant-se alguns dels seus membres a files. El seu primer president va ser José Montoro Tarazona,¹⁷ conegut com a "Wilson", al que va substituir Isidro Rodríguez Armengol,¹⁸ amb domicili en el

⁹ GABARDA CEBELLÁN, Vicent; VILLASANTE CLARAMONTE, Helena, *De la rereguarda a les presons: República, Guerra Civil i Dictadura franquista a Paiporta*, Paiporta, Ajuntament, 2018, p. 31.

¹⁰ Coalició política de republicans d'esquerres, socialistes i comunistes formada en 1935. Va guanyar les eleccions celebrades el 16 de febrer de 1936, mantenint-se en el govern fins al final de la Guerra Civil (1936-1939).

¹¹ Vocal del Comité municipal des del 18 de juliol de 1936 a febrer de 1937. Es va exiliar a França. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

¹² Vocal del Comité municipal des del 18 de juliol de 1936 a febrer de 1937, amb domicili en el carrer Lepanto 7. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

¹³ Vocal del Comité municipal des del 18 de juliol de 1936 a febrer de 1937. Condemnat a 20 anys i un dia. Reclòs a la presó d'El Puig (València). Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

¹⁴ Vocal del Comité municipal des del 18 de juliol de 1936 a febrer de 1937. Condemnat a 12 anys i un dia. Reclòs a la presó cel·lular de València. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

¹⁵ Vocal del Comité municipal des del 18 de juliol de 1936 a febrer de 1937. Condemnat a 30 anys. Reclòs a la presó central de Sant Miquel dels Reis. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

¹⁶ Vocal de la Comissió Gestora municipal del 27 de febrer de 1936 al 18 de juliol de 1936, domiciliat en el carrer General Godet 5. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

¹⁷ President de la Comissió Gestora municipal del 27 de febrer de 1936 al 18 de juliol de 1936. President del Consell Municipal des de febrer de 1937. Afusellat. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

¹⁸ Vocal de la Comissió Gestora municipal del 27 de febrer de 1936 al 18 de juliol de 1936, amb domicili en el carrer General Sanjurjo 9. Alcalde de Paiporta des de març de 1937 fins a la fi de la guerra. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

carrer José Nakens 9. Els vocals van ser Germán Fita Company,¹⁹ que va ser substituït per José Prats Furió; Rafael Juan Valero,²⁰ de malnom “Songo”, que va ser substituït per Miguel Juan Maniquí,²¹ amb domicili en Lepanto 31; Gregorio López Martínez,²² al que va substituir José García Gómez,²³ domiciliat en Lepanto 9; Agustín Encarnación Aznar;²⁴ Julián Gallego García;²⁵ Francisco Tarazona Llácer,²⁶ amb domicili en el carrer Bisbe 7 de València, substituït per Rafael Navarro Ferrando; Francisco Valero Albert,²⁷ substituït per Enrique Ricart Llácer;²⁸ Salvador Tarazona Álvarez,²⁹ amb domicili en el carrer de la República 11; Nicolás Mendoza Navarro;³⁰ Segismundo Brull Tarazona,³¹ conegut com “el sastre”; Rafael Calvo Soldevila;³² Julio Ruiz Díaz, natural d’Águilas (Múrcia), practicant de farmàcia;³³ José García Benet,³⁴ amb domicili en el carrer

¹⁹ Vocal del Comité municipal d’agost a setembre de 1936. Executat. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

²⁰ Executat. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

²¹ Vocal de la Comissió Gestora municipal del 27 de febrer de 1936 al 18 de juliol de 1936, amb domicili en el carrer Lepanto 31. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

²² Vocal. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

²³ Vocal de la Comissió Gestora municipal del 27 de febrer de 1936 al 18 de juliol de 1936, domiciliat en el carrer Lepanto 9. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

²⁴ Vocal de la Comissió Gestora municipal del 27 de febrer de 1936 al 18 de juliol de 1936. Vocal del Consell municipal des de febrer de 1937. Condemnat a 30 anys de presó després de ser-li commutada la pena de mort. Condemna reduïda a 20 anys i un dia i posteriorment a 12 anys i un dia. Reclòs a Sant Miquel dels Reis. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

²⁵ Vocal del Comité municipal d’agost a setembre de 1936. Condemnat a 30 anys de presó. Reclòs en Sant Miquel dels Reis. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

²⁶ Vocal del Comité municipal d’agost a setembre de 1936, amb domicili en el carrer Bisbe 7 de València. Presó cel·lular de València del 24 de novembre de 1939 al 4 de juliol de 1940. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

²⁷ Vocal del Consell Municipal des de febrer de 1937. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

²⁸ Reclòs a 12 anys i un dia. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

²⁹ Vocal de la Comissió Gestora municipal del 27 de febrer de 1936 al 18 de juliol de 1936. Vocal del Comité des d’agost de 1936, amb domicili en el carrer del Caudillo 11. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

³⁰ Vocal de la Comissió Gestora municipal del 27 de febrer de 1936 al 18 de juliol de 1936. Condemnat a 20 anys i un dia. Presó en Sant Miquel dels Reis des del 25 de maig de 1942. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

³¹ Vocal del Comité municipal des d’agost a setembre de 1936. Afusellat. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

³² Vocal de la Comissió Gestora municipal del 27 de febrer de 1936 al 18 de juliol de 1936. Compleix condemna de 12 anys i un dia. Presó cel·lular de València. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

³³ Vocal del Comité municipal des del 18 de juliol de 1936 a febrer de 1937, mor el 29 de setembre de 1936 a Serra (València). Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

³⁴ Vocal del Comité municipal des del 18 de juliol de 1936 a febrer de 1937, domiciliat en el carrer Primo de Rivera 14. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

Galán i García 14; Manuel Ciscar Juan;³⁵ Miguel Fernández Pardo,³⁶ domiciliat en el carrer Mariana Pineda 35; Carlos Motes Martínez,³⁷ amb domicili en el carrer doctor Cajal 21 i Vicente Damiá Martínez,³⁸ domiciliat en el carrer Pablo Iglesias 13. Tots ells després de la guerra van patir la repressió franquista en diversos graus, com apuntem a peu de pàgina. Per a més informació cal consultar el llibre de Gabarda i Villasante,³⁹ amb dades precises sobre els diferents comités i consells municipals, i la repressió que van patir les persones que els van formar.

En l'Arxiu general de l'Administració, existeix una carpeta titulada “Pobles que volen acollir xiquets”, documentant que, el gener de 1937, per mitjà de la Direcció general de Primer Ensenyament del Ministeri d’Instrucció Pública, a instàncies de la Delegació d’Evacuació de Madrid, els consells municipals de les poblacions valencianes reben un telegrama preguntant el nombre de xiquets evacuats que es podrien instal·lar en els seus municipis. Els representants dels diferents pobles es dirigeixen al Ministeri d’Instrucció Pública i Belles Arts contestant al telegrama. Molts pobles responen afirmativament a la petició d’acollir xiquets i refugiats del front de guerra, encara que alguns municipis es disculpen per la dramàtica situació que crea l’amuntegament i la saturació de persones, com va ocórrer a Paiporta, comunicant la seu negativa amb els següents termes: “Paiporta, no pot admetre més, tenim 400 evacuats”.⁴⁰

³⁵ Vocal del Comité municipal d’agost de 1936 a setembre de 1936. Condemna de 20 anys i un dia. Reclòs en la presó de Sant Miquel dels Reis. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

³⁶ Vocal de la Comissió Gestora municipal del 27 de febrer de 1936 al 18 de juliol de 1936, amb domicili en el carrer San José 35. Causa General. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

³⁷ Vocal de la Comissió Gestora municipal del 27 de febrer de 1936 al 18 de juliol de 1936, domiciliat en el carrer doctor Cajal 21. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

³⁸ Vocal de la Comissió Gestora municipal del 27 de febrer de 1936 al 18 de juliol de 1936, amb domicili en el carrer José Antonio 13. Causa general. Víctimes de la Guerra Civil i el Franquisme, PARES.

³⁹ GABARDA CEBELLÁN, Vicent; VILLASANTE CLARAMONTE, Helena, *De la rereguarda a les presons*.

⁴⁰ Signatura 31/ 01347. AGA

4. Colònies de la Mancomunitat Intermunicipal de l'Horta Sud

Molts xiquets i xiquetes van ser acollits en les colònies escolars col·lectives que es van crear en alguns dels pobles que actualment constitueixen la Mancomunitat Intermunicipal de l'Horta Sud.¹ Tots ells, en major o menor mesura, van ser hospitalaris amb els refugiats, en aquest cas dels municipis de la Comarcal de Torrent, com es denominava en aqueixes dates. Per a la recepció de les persones evacuades, van confiscar finques; van oferir treball en les col·lectivitats, com en la Col·lectivitat d'arròs de Silla, fotografiada per l'hongaresa Kati Horna;² van cedir les seues cases i van aportar els seus recursos per a la manutenció de les persones arribades de les zones de guerra.

La recepció de la infància evacuada va ser una tasca immensa, només cal llegir les publicacions periòdiques de l'època, per exemple, en *El Mercantil Valenciano* del dia 2 d'octubre de 1936 s'anota que, a l'Estació del Nord de València havien arribat més de 2.000 escolars que es van distribuir entre les poblacions pròximes a la capital. El gener de 1937, el Ministeri d'Instrucció Pública, va necessitar saber quants xiquets i xiquetes podien admetre els municipis de la rereguarda valenciana. Aldaia, tenia una quantitat important de menors refugiats, no podent admetre més, ja que tenien els de l'antiga Inclusa de la Diputació de Madrid i els del Grup escolar Pablo Iglesias.³ Benetússer va ser una població receptora de diverses expedicions d'escolars, dues d'elles entre gener i març de 1937, sota el control de la Delegació d'Evacuació (Comité d'Auxili del Xiquet),⁴ anunciant en la premsa que havien quedat perfectament atesos: "el que es fa públic per a satisfacció i tranquil·litat de les famílies dels xiquets".⁵ Després,

¹ Està ubicada en la zona oest i sud de l'àrea metropolitana de València i comprén els municipis de Alaquàs, Albal, Alcàsser, Aldaia, Alfafar, Benetússer, Beniparrell, Catarroja, Manises, Massanasa, Mislata, Paiporta, Picanya, Picassent, Lloc Nou de la Corona, Quart de Poblet, Sedaví, Silla, Torrent i Xirivella.

² Kati Horna (1912-2000). Fotògrafa que va estar a Espanya durant la Guerra Civil donant suport a la causa anarquista com a fotorreportera. També va col·laborar en la premsa llibertària: *Mujeres Libres*, *Tierra y Libertad*, *Tiempos Nuevos*, i com a redactora en la revista *Umbral*. També va fotografiar la vida quotidiana en diverses poblacions valencianes.

³ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas. Colonias escolares 1936-1939*, València, L'Eixam, 2011, p. 39.

⁴ *La Libertad*, 25 de gener de 1937, p. 2.

⁵ *La Libertad*, 9 de març de 1937, p. 3.

encara va poder ajudar a 35 escolars més.⁶ Catarroja va mantenir la important xifra de 100 xiquets;⁷ Xirivella, els menors del Grup escolar Alfredo Calderón de Madrid, en colònia de règim familiar, amb l'ajuda del Consell municipal. La mestra Justa Freire els visitava amb freqüència per ser la seu responsable.⁸ I, el dia 11 de juny de 1938, van arribar al Xalet Ferrat (Xirivella Nova) els escolars traslladats de les colònies de Navajas (Castelló), en el seu pas cap a altres colònies a la província d'Alacant,⁹ i a Xirivella vella, el trasllat de la colònia de Nules (Castelló); Mislata, el 23 de febrer de 1937 va comunicar que tenien 300 xiquets allí refugiats, encara que podrien admetre alguns més.¹⁰ Tots els municipis van fer un important esforç d'ajuda a la infància, quedant en l'actualitat obertes investigacions sobre aquest tema.

La relació de les colònies existents en data octubre de 1938,¹¹ en municipis que integren la Mancomunitat Intermunicipal de l'Horta Sud, segons l'últim informe emés per la Delegació Regional de la Infància Evacuada a València, de la Direcció general de Primer ensenyament del Ministeri d'Instrucció Pública i Sanitat, és la següent:

Beniparrell. En l'Hort de la Torre es va organitzar una colònia per a 50 xiquets amb 7 adults que els atenien, a més del responsable, director. Aquesta Colònia, la número 105, es va obrir el maig de 1938.

Paiporta. Denominada Colònia Rusia amb 24 escolars i 5 adults inaugurada el 16 d'agost de 1937, amb el número 143.

Picanya 1. Situada a l'Hort d'Albinyana. Creada el 8 de març de 1937, apadrinada per la XIII Brigada Internacional coneguda com a Brigada Dombrowki.

Picanya 2. Va iniciar el seu funcionament el 13 d'abril de 1937 en l'Hort de Lis, apadrinada per l'associació holandesa "Hulp aan Spange" d'Amsterdam.

Picanya 3. Situada a l'Hort de Coll, inaugurada el 24 d'abril de 1937, apadrinada per l'organització "North American Committee to Aid Spanish Democracy" amb seu a

⁶ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombasa las dorades naranjas...*, p. 39.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 265-268.

⁹ *Ibidem*, p. 140-143.

¹⁰ *Ibidem*, p. 39.

¹¹ *Ibidem*, p. 138-151.

Nova York.¹²

Quart de Poblet. La Colònia estava en Vila Amparo i va patir un trasllat a la població alacantina d'Alcoi en l'espai denominat Baradello Gelat, en aqueix moment amb 43 colons i colones.¹³

Torrent 1. Colònia apadrinada pel Comité de l'Uruguai compost per dones antifeixistes que recaptaven fons per a mantenir la Colònia Masia del Jutge, que van rebatejar com “La casita de la democracia uruguaya”. Aquesta Colònia va arribar a allotjar a més de 50 xiquets i xiquetes. La data d'inauguració va ser el 15 de maig de 1937.

Torrent 2. Inaugurada el 5 de juliol de 1937 amb una capacitat per a 60 colons, en 1938 es va traslladar a la població murciana de Yecla a “l'Istitut María de las Libertades”. Estava apadrinada pel Comité de l'Uruguai.¹⁴

Encara que no es pot definir com a colònia escolar, per la seu organització i estructura, en l'Hort de les Palmes a Picanya, durant la guerra en terme municipal de Paiporta, va acollir en règim col·lectiu al Grup femení de la Residència d'estudiants de Madrid. Sobre aquest tema es poden consultar diversos llibres, entre ells: *Dones plenes de somnis. El Grup Femení de la Residència d'Estudiants a Paiporta (1936-1939)*.¹⁵ I, *La Residencia de señoritas 1936-1939. El Grupo femenino de la Residencia de estudiantes en Valencia*.¹⁶ Tots dos projectes unificats, replets de solidaritat i feminismes dirigit a joves estudiants obreres i intel·lectuals.

¹² Més informació sobre aquestes tres colònies en ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *Els Horts solidaris. Les colònies escolars de Picanya 1937-1939*, Picanya, Ajuntament, 2011.

¹³ Aquesta colònia ha sigut investigada per Andrea Moreno i Pau Olmos, que han realitzat una exposició gràfica (2014) i una publicació (2015).

¹⁴ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas...*, pp.138-150.

¹⁵ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina, *Dones plenes de somnis. El Grup Femení de la Residència d'Estudiants a Paiporta (1936-1939)*. Paiporta, Ajuntament, 2018.

¹⁶ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina, *La Residencia de señoritas 1936-1939. El Grupo femenino de la Residencia de estudiantes en Valencia*, València, Cultural Institut Obrer, 2019.

1. Paiporta un refugi segur

Paiporta, a menys de sis quilòmetres del centre de València, va acollir entre 1936 a 1939 desenes d'evacuats, entre ells a xiquets i xiquetes arribats en trànsit cap a llocs segurs. La situació geogràfica del municipi, a 15 quilòmetres del Mediterrani, una mar mai vista pels xicotets refugiats que, a més, van arribar a un clima suau i a un paisatge amb camps agrícoles que els va cridar l'atenció per la seu varietat i color, va fer que la seu estada dins de les penalitats de la guerra, fora grata. La població estimada en 1930 de 3.074 habitants,¹ es va veure molt incrementada durant la guerra.

Testimoniatges orals parlen de l'allau de persones i el gran acolliment d'evacuats que va haver-hi en tot el País Valencià “sobretot de xiquets”, ens va contar Consuelo Moscardó Campos, recalcant:

Els xiquets venien a València i es distribuïen pels pobles, més que en la capital. Als pobles hi havia més facilitat per a aconseguir aliments, que escassejaven a la ciutat. A més, allí estaven allunyats de l'ambient de guerra, que, a poc a poc, anava en augment, fins que a València van començar a bombardejar, primer els vaixells italians que s'acostaven al port i després els bombardejos dels avions “las pavas” com els anomenàvem, que volaven molt baix i els motors feien molt de soroll.²

En la web de l'Ajuntament de Paiporta es poden consultar –gràcies al projecte de fonts orals de recopilació de la història, a través de les seues veïnes i veïns més longeus–, testimoniatges personals que reflecteixen en la veu dels protagonistes d'aqueix temps, situacions i fets.³ En aquest cas, hem seleccionat les seues evocacions sobre les persones refugiades en la seu població. Paiporta era un poble acollidor, era un

¹ paiporta.es

² Consuelo Moscardó Campos (1921-2011), entrevista realitzada a València, el 20 de març de 2011. ACIO

³ L'any 2016 es va crear un equip de treball destinat a executar projectes encaminats a la recuperació de la Memòria Històrica. Amb tota la informació s'ha configurat l'Arxiu de la Memòria Històrica de Paiporta: memoriahistorica.paiporta.es/web

refugi segur. L'Ajuntament es va oferir a socórrer-los i els veïns i veïnes els van acollir en els seus propis domicilis compartint amb ells taula i sostre.

Alguns testimonis parlen sobre la regió de procedència de les persones refugiades. Josefa Baviera Yago recorda la primera vegada que van arribar famílies senceres de Còrdova en camions i com els van repartir pels magatzems i les cases del poble.

Van vindre uns camions de cordovesos. Em recorde com si fora hui, la veritat. I de Madrid també, madrilenys també van vindre molts. Però cordovesos més. Recorde que la primera entrada que van fer va ser a l'església. Es van asseure tots allí en els escalons. Després ací en "Ca Bota Faus", ací darrere, era una casa molt gran, ací també van portar. I després anaven repartint-los pels magatzems. Però van vindre molts, quasi tots cordovesos i madrilenys.

Salvador Montesa Manzano (Paiporta 1932) recorda:

Vam tindre refugiats. Crec que eren de la part de Terol o de Sogorb. Els vam tindre no sé quant de temps, tampoc sé si va ser un any o mesos, però els vam tindre, teníem bones relacions i quan se'n van anar, va seguir l'amistat. Però jo em recorde que en la part de dalt és on ells vivien. En la plaça de l'Església hi havia una caserna de la Guàrdia Civil, allí estaven.

Concha Damià Tarazona (Paiporta 1927), coincideix amb el testimoniatge anterior sobre la ubicació dels refugiats:

Davant de l'església allí estava la caserna de la Guàrdia Civil, perquè allí, en guerra, van posar evacuats, era gent de fora que estaven allí vivint, perquè no tenien on viure, van vindre perquè bombardejaven, allí estaven ells. Encara recorde que es va morir una xica allí. Jo vaig ser a l'enterrament, perquè també era una xica jove.

Ramón Montesa Benlloch (Paiporta 1925) comenta l'harmonia que hi havia entre les xiquetes i xiquets refugiats i els del poble:

Els evacuats van viure ací una bona temporada. Després se'n van anar a Madrid. Els vam conéixer nosaltres perquè anàvem plegats al

col·legi. Hi havia unes madrilenyes i venia un xic també que es deia Juanito, que era cordovés, que també havia vingut evacuat ací i érem amics tots.

Joaquín Juan Baviera (1926) recorda que les famílies acollien als refugiats: “Sobre els evacuats, una família agafava un, una altra família agafava dos. I treballaven en companyia”.

Ramón Montesa Benlloch (Paiporta 1925) també ens diu que les famílies acollien als refugiats: “Hi havia molta gent de fora. La gent acollia als evacuats, es repartien per cases i si tenien fills convivien amb ells. Convivien amb ells tots”.

José María Rodríguez Pastor (Paiporta 1933) comenta el bon acolliment del poble amb les persones necessitades:

Ací els primers gitanos que van vindre a Paiporta, en guerra, que viuen ací els descendents, gràcies a l'Ajuntament de Paiporta es van quedar ací. Anaven fugint, estaven perseguits, i van vindre ací i ací s'han quedat. Paiporta va acollir a gent. Ací van vindre evacuats moltíssima gent fugint de la guerra. I després s'han quedat ací. Te'n vas a la força, per necessitat. I ací a Paiporta, tot el que ha vingut, ací no hem tirat a ningú al carrer, a ningú. Ni en guerra ni després de la guerra, a ningú.

Segells editats pel Ministeri d'Instrucció Pública i Sanitat, amb imatges del fotògraf Walter Reuter, disseny Mauricio Amster, 1938. MUVIM.

2. La solidaritat de Païporta en l'hemeroteca

Amb la informació del diari *Verdad*, s'inicia la primera informació apareguda en premsa sobre una residència dedicada a les filles i fills dels llauradors refugiats a Païporta el novembre de 1936. Un text que ens parla de les necessitats, amb la petició d'ajuda, dirigida des de la Federació Espanyola de Treballadors de la Terra de la Unió General de Treballadors, a l'affiliació de les diferents seccions de la província.

EN LA RESIDÈNCIA INFANTIL DE PAIPORTA, PER A FILLS DE LLAURADORS, FALTEN LLITS I ROBA

Estimats camarades: no ignora aquesta Federació que el problema creat a tots els pobles de la província de València, amb motiu de les evacuacions, és molt greu, i que a conseqüència d'això haureu vist augmentats les despeses familiars que a penes podíeu sufragar. Però com no ignorem el vostre grau de sacrifici, els vostres sentiments hospitalaris i el vostre acatament als deures de solidaritat, no dubtem a dirigir-nos a vosaltres, en la seguretat que quan sapieu el motiu d'aquesta crida us afanyareu a complaure'ns i a satisfer la necessitat que ens obliga a redactar aquesta nota.

La Federació, que en tot moment vetla pel vostre benestar, s'ha preocupat també de buscar-lo als fills dels lluitadors dels nostres batallons i dels altres camarades emparats sota les nostres Societats de la Terra que, repartits en altres regiments i columnes, lluiten contra el feixisme. A tal fi ha establert una Residència infantil a Païporta, a uns quilòmetres de València, on vindran a confraternitzar els nostres productors cada matí.

I com el nostre especial interès és envoltar als xics de quantes comoditats puguen suprir l'afecte de les seues llars, esperem de totes les organitzacions de València que, per més pròximes, ens ajuden en aquesta empresa. De moment, i amb tota la urgència que aquest acte

de solidaritat aconsella als nostres afiliats, hem de proveir-los d'una vintena de llits, necessaris per a acabar d'acomodar als que ja són ací. Així mateix, necessiten peces d'abric, especialment roba interior, perquè les circumstàncies en què van ser evacuats van obligar a portar-los amb només allò posat.

Hem de fer constar, al mateix temps, el nostre agraïment al Comitè Executiu Popular de Paiporta, per haver-se encarregat de la manutenció de trenta d'aquests xicotets.

I esperem de tots els Comités, de tots els companys que, secundant el gest dels de Paiporta, facen col·lectes, requisen roba i llits, tot urgentment, i ens les envien a aquesta Federació, plaça del Temple 8, València.

Llauradors valencians! Que els fills dels vostres companys que lluiten en les trinxeres diguen als seus pares en tornar, que mentre ells guanyaven el benestar de tots no els vau deixar abandonats! Ajudeu-nos a fer feliços a aquests xicotets!

L'executiva.¹

Pròxim a la festivitat de la Setmana infantil, amb anuncis i columnes inserides en el diari *Verdad*, del 20 de desembre de 1936, apareix un text rellevant. Es tracta d'una informació signada per les inicials M. J., que parlen d'una visita realitzada a la infància evacuada a Paiporta.

ELS XIQUETS REFUGIATS DE PAIPORTA

Uns xics robustos, de rostre torrat, de posats bruscos amb cara de llestos i de desconfiats han eixit a la trobada d'uns visitants que vénen carregats de xicotets paquets. Els xiquets són fills de llauradors, dels autèntics llauradors d'Extremadura, d'Andalusia, de la Manxa...

Els seus pares han mort o exposen la seu vida en els fronts. Els visitants vénen a interessar-se periòdicament per ells, a portar-los llepolies. I a fer-los cinema els dijous a la vesprada.

¹ *Verdad. Diario de Unificación de los Partidos Comunista y Socialista*, n. 107, 29 de novembre de 1936, p. 8.

Tenen els xicotets llauradors refugiats còmodes i amplis albergs. Tenen trossos de terra per a assajar cultius, per a practicar l'art del qual vivien els seus pares en terres menys grates que l'horta. Aquelles terres grises extremenyes, els camps àrids manxecs, els secans andalusos no són aquesta terra de fang valencià que ho dona tot!

El cinema els diverteix. I és cinema instructiu el que ara contemplen. Paisatges estranys, ciutats llunyanes, terres ignorades, races exòtiques, productes insospitats... Un dels assidus visitants, una vegada projectada una pel·lícula, es mescla entre els xiquets. Els explica allò que no han pogut assimilar en el curs de la pel·lícula. Els fa preguntes.

Els xiquets atenen, contesten, escolten. Un, molt espavilat no ha pogut resistir la seu curiositat i pregunta a una dona jove que està mesclada entre la xicalla llauradora:

—Senta, senyoreta és veritat que aqueix senyor és el governador?...

—Sí, xicotet. És el camarada Zabalza, el secretari dels llauradors, el governador de València... I jo no soc cap senyoreta. Sóc la seu companya...

El xicotet, encara que no comprén de sobte, somriu. I diu amb un to difícil de descriure, però ple d'enteresa:

—Senta vosté, companya, veritat que guanyem la guerra?...²

La següent informació és d'un any després i la trobem en el periòdic *La Hora. Diario de la juventud* del 23 de desembre de 1937. Cal aclarir que la informació no és del tot precisa, per exemple, des del titular: "Fills de llauradors en la residència Rusia", que es presta a la primera confusió, ja que en aqueixa data, la denominació oficial era la de Colònia Rusia, sota la responsabilitat del Ministeri d'Instrucció Pública. Les dues imatges que la il·lustren no corresponen a la Colònia, és més, la fotografia inferior pertany a l'Escola de la Fundació Cesáreo del Cerro de Madrid, que va funcionar fins a juliol de 1936, -en aquest cas, la instantània de Lladó correspon a un reportatge realitzat l'any 1931-. Una altra imprecisió és la referent a la data d'inici de la Colònia

² Verdad. Diario de Unificación de los Partidos Comunista y Socialista, n. 125, 20 de desembre de 1936, p. 2.

Rusia, inaugurada oficialment el 16 d'agost de 1937.³ En l'article es fa referència a la Brigada Krupskaia de la FUE de Madrid, que van evacuar el 29 d'octubre de 1936 una quantitat important de xiquets i xiquetes que es van quedar a Paiporta, però no va ser amb la denominació Residència Rusia. Tampoc encerta el nombre de colones i colons acollits en la Colònia, que realment van ser 24. La resta del text aporta informació rellevant sobre les activitats que es realitzaven en la Colònia Rusia, situada en el xalet de Català. Finalment, el cognom de l'autora de l'article, Águeda, és Fernández, una jove que pertanyia a l'agrupació Unió de Xiques.⁴

FILLS DE LLAURADORS EN LA RESIDÈNCIA RUSIA

Bombardegen les ciutats. Arrasen els pobles. El llaurador lluita en els fronts per la llibertat de tots. Cal evacuar a les dones i als xiquets.

La Brigada Krupskaia, de la FUE, de Madrid, s'encarregarà d'atendre els fills dels llauradors. Uns quants xics estudiants van portar, el 29 d'octubre de 1936, 30 xiquets a la Residència Rusia de Paiporta. Eren de la província de Toledo i Madrid. Havien salvat a 30 xiquets de la metralla feixista. I ací estan instal·lats els xicotets. A Paiporta, en la Residència Rusia.

ELS XIQUETS S'ALCEN

Corren a la dutxa. Es llavarán les dents. Després, el desdejuni. En un menjador de llum, tot blanc.

I ÉS L'HORA DE LA CLASSE

Taules. Finestres obertes al sol. I allí els xiquets escolten atentament les explicacions del seu mestre. Molts d'ells saben ja llegir i escriure. És ací, en la Residència, on han après. En les parets, mapes, estampes amb gravats, l'abecedari, els números... i flors. Hi ha flors en les classes infantils de la Residència Rusia.

³ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas. Colonias escolares 1936-1939*, València, L'Eixam, 2011, p. 148-149.

⁴ Organització política femenina formada en 1937 per joves de les Joventuts Socialistes Unificades. S'autodefinien com un moviment no feminista que lluitava contra el feixisme. El seu òrgan d'expressió era *Muchachas*. A València, tenien el local al carrer de la Pau n. 5.

Xiquets i xiquetes de San Martín de Valdeiglesias, Torrijos, Carmena. Aquells homes i dones que mai hagueren sabut llegir, ni escriure, ni resoldre un problema d'aritmètica, ni saber que és una necessitat la neteja del cos, són hui els millors fills de la nova Espanya. Els que gaudiran d'una vida de treball, d'higiene, d'alegria. Per això lluiten els seus pares en el front.

M'ensenyen el dictat que va fer un xiquet de dotze anys el dia anterior. En una pàgina de quadern escolar; no té més de quatre faltes. — Prompte no faré cap més —em diu ràpidament i segur de si mateix. Hi ha alguns que tenen aficions artístiques. Que poden arribar a ser dibuixants, pintors, literats. Per a recollir aquestes inquietuds que han començat a brollar dels seus cervells infantils hem confeccionat un periòdic mural —Ells sols el fan, m'asseguren.

Veig dibuixos de guerra, de flors, d'arbres, d'objectes diversos. També hi ha exposats treballs de còpies, dictat, matemàtiques. I, sobretot, quina alegria se sent en estar entre aquest grup tan simpàtic!

Les xiquetes porten vestits de pigues, de colors vius, amb una cinta al cap. Els xics, amb davantals o bruses de tons clars; com ells. Plens de lluminositat.

AL JARDÍ

Un jardí de pins, i a un costat, roses, geranis, lliris..., juguen les xiquetes i els xiquets. Crits, riures. Corren veloços per les senderes del jardí. Una xiqueta persegueix un xiquet. Estan jugant a això de "lliure en l'aire pur". El noiет corre com una daina. La xiqueta no pot agafar-lo. Però, ah!, el xiquet s'ha confiat massa i, pum!, la xica li ha agafat. I segueix el joc... Tots tenen bons colors. No els falta el sol, el pa, el repòs, l'alegria.

JA ESTAN TOTS A TAULA

Les xiquetes ja majors ajuden a parar taula. Un menjar sa per a un cos sa.

CADASCUN TÉ EL SEU XICOTET HORT

Tots a la vesprada treballen en una xicoteta parcel·la de terra: és el seu hort. Cada xiquet, cada xiqueta, té un tros de terreny a cultivar. En molts d'ells s'aprecia clarament el seu origen llaurador. Instintivament saben sembrar, remoure la terra, cuidar la planta.

Un d'ells, de mirada profunda i serena, nas aguilenc, rostre bru, ha aconseguit unes belles plantes de fesols. Les xiques cuiden d'uns joves pins que encara estan tendres. I que seran pins molt grans quan elles siguen mosses. Treballa amb l'aixada. Remou la terra amb una velocitat vertiginosa.

—Estic preparant la terra per a sembrar. Quina collita tindré la primavera que ve!

—I què plantaràs?

—Creïlles. És un tubercle la creïlla. Jo ho sé —em diu orgullós. Ell posseeix ja nocions d'Història Natural.

—Tenim també una xicoteta granja, amb conills i gallines, que cuidem nosaltres mateixos.

I quan els seus pares tenen permís vénen a veure als xicotets, els seus fills. I estan satisfets en veure'ls sans i feliços. I que estudien i treballen per a ser els millors. Alcen el puny els xiquets de la Residència Rusia. Canten.

Águeda [Fernández].⁵

⁵ *La Hora. Diario de la Juventud*, n. 172, 23 de desembre de 1937, p. 7. Transcripció Carmen Sanchis Orico. GIACIO.

3. La Colònia Rusia

Investigant en l'Arxiu general de l'Administració qualsevol informació que ens acostara a la població de Paiporta durant el període 1936-1939, trobem una carpeta amb 13 fotos datades el dia 3 de febrer 1938 i en el revers un segell amb la llegenda Colònia de Xiquets-Paiporta,¹ i en algunes d'elles un segon segell amb la llegenda Auxiliars Mecànics de l'Ensenyament. Aquesta descripció fa pensar que en aqueix moment en la població tan sols existia una Colònia escolar, la denominada Colònia Rusia.

Les fotografies que es van capturar en la Colònia i les factures que hem consultat de les despeses generades entre agost i setembre de 1937, sumat a les notícies de premsa, formen un conjunt documental que ens van relatant la vida en la Colònia, que va funcionar fins als mesos finals de la guerra, en aparéixer comptabilitzada en l'últim llistat coneut redactat l'octubre de 1938,² com la Colònia número 143 del Ministeri d'Instrucció Pública i Sanitat -Direcció general de Primer Ensenyament- Delegació Regional de la Infància Evacuada de València.

En l'actualitat l'espai que va ocupar la Colònia –el xalet de Català– està situat hui en el centre urbà, en el vigent carrer doctor Fleming 8. Pertany a l'Ajuntament de Paiporta, i està instal·lat el Gabinet Psicopedagògic municipal, amb un jardí públic, una de les àrees verdes de la població. La Colònia estava adossada a la desapareguda fàbrica de teixits de seda de Rafael Català Fayos,³ una de les empreses més importants en les manufactures de teles durant dècades.⁴

La fitxa del catàleg del Patrimoni arquitectònic del terme municipal de l'Ajuntament de Paiporta identifica la construcció de la denominada vil·la xalet de Català (localitzada al carrer València 6) la construcció del qual data de 1920, obra de Tarazona.⁵ L'habitatge

¹ Signatura C-246. AGA

² ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas. Colonias escolares 1936-1939*, València, L'Eixam, 2011, p. 148.

³ En 1897 Rafael Català Fayos, amb quaranta-dos anys, s'estableix a Paiporta a la recerca d'unes instal·lacions grans i solvents, per a la manufactura de filats, torts i teixits de seda, fins a l'any 2003. www.upv.es/fecetex/p_catala.html (consultat el 21 d'agost de 2021).

⁴ En aqueixa època, la fàbrica de Rafael Català va destinat part de la seua producció a la fabricació de paracaigudes per a l'exèrcit republicà.

⁵ Bautista Martín Tarazona (1989-1963). Arquitecte.

amb un estat de conservació bo, es descriu de la següent forma: edifici d'una planta construït amb murs de rajoles revocades, amb ornamentació historicista que, l'abril de 1985, estava adossada a la fàbrica contigua. En aqueix moment l'hort contenia arbrat d'interés. La vil·la està situada en un dels principals accessos a Paiporta. Josefa Baviera Yago,⁶ recordava l'estrofa d'una cançó, amb la música de "Si me quieres escribir":⁷ "Cuando entres en Paiporta lo primero que verás, la fábrica de la seda y el chalet de Juan Miguel. Y todos los enchufados que están tomando el café".⁸

La descripció de l'espai concorda amb els requisits que s'exigien per a instal·lar les colònies escolars, a més de bona comunicació (per tren i carretera), i condicions higièniques.

La història de la Colònia en règim col·lectiu, que inicialment va ser coordinada per la Brigada FUE madrilenya, amb el nom de Krupskaia, va passar a dependre del Ministeri d'Instrucció Pública primerament amb el número 47, va ser rebatejada amb el nom Rusia, es va inaugurar el 18 d'agost de 1937, però funcionava ja dos dies abans, des del 15 d'agost de 1937.⁹

Els treballs de l'habilitació de l'habitatge es van realitzar a través de la Secció unificada de pintors murals de Paiporta CNT-UGT, per un import de 665 pessetes. La Colònia comptava amb vint-i-quatre escolars, sis xiquetes i díhuit xiquets, amb escola en la Colònia. L'assignació econòmica diària per plaça era d'1,80 pessetes (52,20 per dia) que incloïa la manutenció, els útils de neteja, la llum i el carbó,¹⁰ a més dels jornals del personal fix que consistia en: el responsable general i administratiu, mestra, cuinera, ajudant (rentat i planxat) i l'auxiliar. En total cinc persones.

La característica d'aquesta Colònia és que acollia a fills i filles de famílies nombroses,

⁶ Josefa Baviera Yago, va nàixer a Paiporta. També recorda el procés de construcció dels refugis antiaeris durant la guerra, per la mateixa gent del poble, inclosos xiquets i dones.

⁷ Hi ha diferents versions populars de la lletra, en funció de l'origen de cada població. María Luisa Pérez Reyes, la cantava d'aquesta manera "Cuando entras en Valencia, lo primero que se ve, son los lobos emboscados sentados en el café", Arxiu ACIO.

⁸ memoriahistorica.paiporta.es/web/faces

⁹ Data de la factura de la llet subministrada a la colònia. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA.

¹⁰ Organització Règim Administratiu de Colònies, redactada per la responsable de la secció María Candelaria Pascual a València el 18 de febrer de 1937. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA.

l'organització de les colònies escolars aconsellava no separar als germans, ja que normalment acudien des de la mateixa població d'on van ser evacuats i on es pensava retornar-los quan finalitzara la guerra.¹¹

Els seus responsables van ser Juan Ardanaz Lucia, fins a setembre de 1937 i durant els mesos següents, Josefa Álvaro Planelles. Entre altres funcions havien d'enviar al Consell Nacional de la Infància Evacuada el detall d'altes i baixes mensualment, si n'hi haguera, especificant les causes, i sense poder admetre a nous colons sense prèvia autorització del Ministeri d'Instrucció Pública. També redactar diàriament i per duplicat, el detall de despeses de la manutenció amb els aliments consumits en el dia, nombre de rations servides i l'import pel qual resultava cada ració, així com el menú, molt important per a aconseguir una bona salut dels colons i colones. Les compres de queviures van ser a càrrec dels responsables i les factures emeses ens mostren el que les xiquetes i xiquets van consumir en la Colònia. Un règim d'alimentació senzill, sa, variat i equilibrat, amb llet, fruita i verdures, necessàries per al bon creixement infantil, tenint en compte els hidrats de carboni, proteïnes i vitamines que la Delegació central de Colònies aconsellava. Un menú setmanal que comptava amb ensalada (encisam, ceba i tomaca), puré de fesols, peix, sopa d'all amb ou, truita, llentilles, paella, bollit de creïlla i col, carn en salsa, fesols estofats o creïlles amb tomaca, mandonguilles, potatge de cigrons i bledes, acabant sempre amb fruita.¹² A més, en la colònia hi havien alguns arbres fruiters que proporcionaven taronges, llimes, nispros...

El seu responsable, el 15 d'agost de 1937, adquireix 100 kg de llentilles; el 25 d'agost, 50 kg de fesols, 100 kg d'arròs i 50 litres d'oli; el 6 de setembre de 1937 abona al proveïdor el resum de vint-i-un dies de productes alimentaris, entre ells 17 kg de tomaques, 19 kg de pimentons, 51 kg de fruites diverses, 3 kg de fesols tendres, 1 arrova de cebes, alls, etc., i una factura de pa per un import de 160,40 pessetes de la Panadería Moderna Isidro Martínez de Paiporta del carrer Galán i García (hui Convent). Compren 24 litres d'oli i paga la consumició de 155 litres de llet de vaca consumida entre el 15 d'agost i el 6 de setembre. També adquireix espècies, safrà, sal, mistos, envasos, útils i productes de neteja.

Xiquets i xiquetes iniciaven el dia a les 7 del matí, un despertador de color roig els

¹¹ Ibídem.

¹² Ibídem.

anunciava que era hora de fer-ho, d'endreçar-se i desdejunar.¹³ "Corren a la dutxa. Es llavarán les dents. Després, el desdejuni [...] en un menjador de llum, tot blanc. Les xiquetes majors ajuden a parar taula".¹⁴ En Galerías Avenida, havien comprat 66 gots i 28 tovallolers,¹⁵ un per a cada persona que vivia allí.

Les normes redactades per la Delegació de Colònies aconsellaven que el tipus de xicoteta colònia -de 25 a 30 xiquets- era el número ideal. "Passada aquesta xifra la casa perd les seues característiques de llar i ambient familiar que tan necessaris són per a la normal evolució espiritual del xiquet".¹⁶ A totes les colònies els uneix un mateix propòsit: oferir protecció als menors, sense descurar la seu formació. Això no vol dir que foren essencialment pedagògiques, però sí que en elles era present la faceta escolar.

"Una escola que volguera ser realment una escola de tots i per a tots, havia de preocupar-se per oferir aquelles bases, aquelles motivacions, aquells models culturals imprescindibles per a construir-se un patrimoni de coneixements, d'habilitats, de competències".¹⁷ I això és el que es va fer en la Colònia Rusia: una escola llar amb finestres obertes al sol, "i allí els xiquets escolten atentament les explicacions. Molts d'ells saben ja llegir i escriure. En les parets, mapes, estampes amb gravats, l'abecedari, els números i flors. Hi ha flors en les classes infantils de la Residència Rusia",¹⁸ llegim en la premsa de l'època.

A les 9 del matí s'iniciaven les classes a l'aire lliure quan el temps ho permetia en la pista de tenis, que servia d'espai d'oci i d'estudi. Els escolars experimentaven i aprenien. El pedagog Dewey,¹⁹ deia que "el millor mètode d'aprenentatge és aquell que deriva de la investigació". I la naturalesa era bona mestra. Els sons dels ocells i

¹³ Relojto despertador de color roig comprat el 14 d'agost de 1937, en la Relojería suiza Eugenio Carbonell. Factura per un import de 35,40 pessetes. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA.

¹⁴ *La Hora. Diario de la Juventud*, n. 172, 23 de desembre de 1937, p. 7. Transcripció Carmen Sanchis Orico. GIACIO.

¹⁵ El 27 d'agost de 1937. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA

¹⁶ Organització Règim Administratiu de Colònies... Signatura 05 1.3 31/1346. AGA.

¹⁷ Conferència de Francesco Tonucci a Madrid. "La ciudad de los niños", 2013. (Consultat el 21 d'agost de 2021). <http://ei-zeroseis.blogspot.com/2013/11/conferencia-francesco-tonucci-en-madrid.html>

¹⁸ *La Hora. Diario de la Juventud*, n. 172, 23 de desembre de 1937, p. 7. Transcripció Carmen Sanchis Orico. GIACIO.

¹⁹ John Dewey (1859-1952). Filòsof, psicòleg i pedagog estatunidenc. Les seues idees es basaven en el fet que només es podria aconseguir la plena democràcia a través de l'educació i la societat civil.

els insectes, els colors que proporcionava i les diferents olors encuriosien. Xiquets i xiquetes que miraven el futur pròxim amb la seguretat que proporcionava la Colònia.

Tenien bon material escolar adquirit en la llibreria Fenollosa de València: llibretes, carpetes, gomes d'esborrar, quadernets, quartilles i llibres d'aritmètica...²⁰ També elaboraven un periòdic mural, escrivien als seus familiars i el carter titular de Paiporta, els entregava la resposta.²¹ Una cuidada biblioteca complia el necessari per a satisfer la curiositat dels xiquets i xiquetes, completant la seu educació i el seu entreteniment.

“Veig dibuixos de guerra, de flors, d’arbres, d’objectes diversos.²² També hi ha exposats treballs de còpies, dictat, matemàtiques”,²³ va escriure la periodista que va visitar la Colònia en 1937. Els dibuixos de guerra es referien als bombardejos que patien; les flors i els arbres, els del jardí de la Colònia, així com els objectes, pitxers, etc.

A l'estiu, els xiquets es dutxaven nus amb una mànega i es llavaven amb sabó verd, a base de clorofil·la, adquirit a Alfafar.²⁴ Més endavant els van comprar vestits de bany.²⁵ També es cuidava la higiene bucal, disposant cada xiquet del seu corresponent raspall de dents, got i perborat sòdic per al seu ús individual. Una factura pagada el 6 de setembre de 1937 indica la compra de 14 raspalls de dents.²⁶

Es va cuidar de prevenir qualsevol epidèmia, vacunant als xiquets i xiquetes. La farmàcia del doctor Lloret de Paiporta al carrer República (actualment Primer de Maig) va subministrar vacunes i fòrmules magistrals,²⁷ que demostren que es vetlava per la salut de les colones i colons, rebent atenció mèdica. I si tenien algun problema

²⁰ Signatura 05 1.3 31/1346. AGA.

²¹ Domingo Gabalda Fenollosa, el carter de Paiporta, és separat del servei i baixa en l'escalafó. *Boletín Oficial del Estado*, n. 84, 25 de març de 1941, p. 1.992.

²² De la colònia de Paiporta no disposem de dibuixos escolars, però els temes recurrents són els indicats en l'article de premsa.

²³ *La Hora. Diario de la Juventud*, n. 172, 23 de desembre de 1937, p. 7. Transcripció Carmen Sanchis Orico. GIACIO

²⁴ La Fàbrica de Jabones Manuel Alamar Mocholí d'Alfafar factura a la Colònia, el 26 d'agost de 1937, una caixa de sabó verd, per un import de 126 ptes. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA.

²⁵ Pascual Montañés factura a la Colònia, el 19 d'agost de 1937, 6 vestits de bany per a xiques i 17 culotes per a xiquets, de diferents talles, per un import de 94,10 ptes. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA.

²⁶ Bazar quirúrgico F. Pérez de los Cobos factura a la Colònia, el 30 d'agost de 1937, 17 raspalls de dents, per un import de 41, 95 ptes. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA.

²⁷ La farmàcia del Dr. Lloret de Paiporta factura a la Colònia, el 28 d'agost de 1937, diverses vacunes i fòrmules magistrals, per un import de 161,40 ptes. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA.

amb la vista, se'ls proporcionava les ulleres. Les imatges mostren als escolars sans i forts. Cap d'ells té el cabell rapat, per tant, quan es van fer les fotografies ja havia passat el protocol d'actuació quan entraven per primera vegada en la Colònia, que consistia a tallar-los el cabell al zero, per a mantenir als polls allunyats. D'aquesta tasca s'havia encarregat el perruquer local.

I no podien faltar els joguets. Diverses instantànies de la Colònia ens mostren a xiquetes jugant amb nines, mentre la mestra i auxiliars teixeixen; a xiquets jugant al futbol, i a xiquets i xiquetes jugant al croquet. El joc compartit és una de les millors vivències de la infància, afavoreix les relacions socials, la tolerància, l'empatia, la solidaritat, la sensibilitat i el respecte, fomentant la cooperació. I l'espai de la Colònia era perfecte per a això: “un jardí de pins, i a un costat, roses, geranis, lliris..., juguen les xiquetes i els xiquets. Crits, riures. Corren veloços per les senderes del jardí. Una xiqueta persegueix un xiquet. Estan jugant a això de “lliure en l'aire pur”.²⁸

L'exercici, amb banys de sol i gimnàstica, completava l'educació física. Fonamentalment eren exercicis dirigits a ampliar la funció respiratòria. Rítmicament, començant per moviments de xicoteta intensitat fins a arribar a un màxim, per a anar disminuint gradualment, acabant amb una dutxa freda i breu.²⁹

Els escolars també disposaven d'una xicoteta granja, amb gallines ponedores i conills per al seu autoproveïment, “—Tenim també una xicoteta granja, amb conills i gallines, que cuidem nosaltres mateixos”,³⁰ va comentar un colon en 1937. Cuidar dels animals els feia responsables.

També cultivaven el seu propi hort, i després descansaven en els bancs de fusta. Res els faltava als escolars en la Colònia Rusia. Al capvespre era quan cuidaven de la terra, treballant en una xicoteta parcel·la. “Cada xiquet, cada xiqueta, té un tros de terreny a cultivar”.

En molts d'ells s'aprecia clarament el seu origen llaurador.
Instintivament saben sembrar, remoure la terra, cuidar la planta.
Un d'ells, de mirada profunda i serena, nas aguilenc, rostre bru, ha

²⁸ *La Hora. Diario de la Juventud*, n. 172, 23 de desembre de 1937, p. 7. Transcripció Carmen Sanchis Orico. GIACIO.

²⁹ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas...* p. 106.

³⁰ *La Hora. Diario de la Juventud*, n. 172, 23 de desembre de 1937, p. 7. Transcripció Carmen Sanchis Orico. GIACIO.

aconseguit unes belles plantes de fesols. Les xiques cuiden d'uns xicotets pins que encara estan tests. I que seran pins molt grans quan elles siguen mosses. Treballa amb l'aixada. Remou la terra amb una velocitat vertiginosa.

—Estic preparant la terra per a sembrar. Quina collita tindré la primavera que ve!

—I què plantaràs?

—Creïlles. És un tubercle la creïlla. Jo ho sé —em diu orgullós. Ell posseeix ja nocions d'Història Natural.³¹

La música formava part de la vida quotidiana. En moltes colònies escolars, fins i tot, hi havia un piano. Les cançons populars alegraven l'ambient, i eren recomanades com a part de l'educació. Els xiquets i xiquetes de la Colònia cantaven.³²

Les fotografies descriuen visualment la metodologia de l'ensenyament i la vida quotidiana: menjant, estudiant, cuidant de l'horta, jugant al croquet. Una d'elles datada el 3 de febrer de 1938, ens indica la data que es va realitzar el reportatge fotogràfic. Encara que crida l'atenció que les xiquetes porten vestits estiuencs, mentre que els xics porten jersey d'hivern. La roba també va ser sufragada pel Ministeri d'Instrucció Pública, alguna d'ella confeccionada en la Colònia. Els seus responsables van comprar espardenyes i sandàlies per als menors. També vint-i-un pantalons, botons, adorns i cintes de huit vestits per a xiquetes. Rodets i madeixes de fil. La roba per als colons i colones es va completar amb jersey, mocadors i pitets.³³

La memòria de les colones i colons s'ha perdut. Però els records de Paiporta, segur que els van acompanyar tota la seu vida. L'estada en la Colònia Rusia, per a les xiquetes i els xiquets evacuats, va ser la seu salvació.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ El comerç Tejidos El Vapor-Control obrer UGT va facturar a la Colònia, el 14 d'octubre de 1937, el tall, preparació, botons, adorns i cintes de 8 vestits per a xiquetes, per un import de 84,90 ptes. I el 19 d'octubre de 1937, va facturar a la Colònia, la roba per a la casa, cretones, draps de cuina... i roba per als xiquets, jersey, mocadors, pitets, per un import de 224,05 ptes. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA.

4. Responsables de la Colònia

Les institucions són importants, però ho són més les persones garants d'elles. Abans de parlar dels responsables directes de la Colònia Rusia, hem d'esmentar els dos ministres d'Instrucció Pública que van ser conscients de l'alta missió que tenien, la de posar tots els mitjans al seu abast per a salvar a la infància en perill, per causa d'una guerra no desitjada pel Govern republicà. Ser màxim responsable significa establir mecanismes per a millorar les condicions, sempre en benefici de la ciutadania. Fer-se càrrec de les situacions i resoldre, comporta tindre poder per a fer-ho.

En aqueixa època, el Ministeri d'Instrucció Pública va estar a càrrec del comunista Jesús Hernández Tomás,¹ substituït pel ministre anarquista Segundo Blanco González.² De perfils polítics molt diferents van mantenir una mateixa línia, posar en primer lloc la protecció de la infància i dedicar tots els esforços humans i econòmics possibles per a aconseguir-ho.

Amb Hernández, que va ser ministre des de setembre de 1936, es va iniciar el febrer de l'any 1937 la Delegació Central de Colònies per a atendre els milers de xiquets evacuats de les ciutats pròximes al front. L'agost de 1937 va crear el Consell Nacional de la Infància Evacuada (CNIE). El sotssecretari era Wenceslao Roces,³ i el director general de Primer Ensenyament el mestre César García Lombardía,⁴ de qui va dependre orgànicament la cura i la gestió de les colònies.

¹ Jesús Hernández Tomás (1907-1971). Militant obrer i polític. Ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts del 4 de setembre de 1936 a 17 de maig de 1937, i des d'aqueixa data fins al 5 d'abril de 1938 ministre d'Instrucció Pública i Sanitat. Va ser un dels fundadors del Partit Comunista d'Espanya, del qual acabaria convertint-se en un dels seus principals dirigents, integrant-se en el Buró Polític del partit. Es va responsabilitzar del diari *Mundo Obrero*, per la qual cosa al final de la guerra es va haver d'exiliar a Ciutat de Mèxic on va morir.

² Segundo Blanco González (1899-1957). Va treballar en la construcció com a mestre aparellador. Secretari general de la CNT en 1926. Conseller d'Indústria del Consell Inter provincial d'Astúries i Lleó, òrgan de govern revolucionari a Astúries, des del 24 de desembre de 1936, fins al 21 d'octubre de 1937. Ministre d'Instrucció Pública i Sanitat des del 5 d'abril de 1938 fins a l'1 d'abril de 1939. Va continuar com a ministre del govern de la República en l'exili, en nom de la CNT, de 1939 a 1945. Es va exiliar a Mèxic, on va morir.

³ Wenceslao Roces Suárez (1897-1992). Jurista, historiador, traductor i polític, membre del PCE. Com a sotssecretari del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts va ser el responsable del trasllat dels quadres del Museu del Prado a València. Al final de la contesa, es va exiliar a Mèxic on va morir.

⁴ César García Lombardía (1909-1973). Mestre. Va ser secretari general de la FETE-UGT. El setembre de 1936 és nomenat director general de Primer Ensenyament i Inspector general de Milícies de la Cultura, fins a març de 1938. Va ser membre del Comitè Central del PCE. Es va exiliar a Mèxic després de la Guerra, on va morir.

Des d'abril de 1938 Blanco va ser ministre durant un any. Amb ell es va crear el maig de 1938, en les dependències del CNIE, una Delegació de Llevant per a atendre els serveis de la infància evacuada a les províncies de Castelló, València, Alacant i Múrcia. El sotssecretari va ser Puig Elías,⁵ i la directora general de Primer Ensenyament, Esther Antich.⁶

Les i els mestres de les colònies escolars havien de ser capaces d'assumir el repte d'educar en guerra, de cuidar la vida per al futur de la infància. Els responsables – millor denominació que directors- eren els agents necessaris com a vehicle per a aconseguir l'objectiu. Segons el règim administratiu de les colònies de tipus col·lectiu, el responsable a càrrec de la Colònia assumia l'administració i la direcció de la vida total d'aquesta, havent de subministrar el necessari per a això, fins i tot, el segell de la colònia, el llibre de caixa i el talonari de factures,⁷ i això és el que va fer el primer responsable Juan Ardanaz, des d'agost de 1937 a Paiporta, on va arribar amb la seua dona i filla.

Sobre Juan Ardanaz Lucia tenim dades biogràfiques que ens relaten les seues activitats a través del seu expedient de depuració,⁸ que no s'ha pogut consultar lliurement fins a l'any 2019, per haver demanat la revisió del seu expedient en 1967. Entre altres coses, el van acusar de ser d'esquerres, fins i tot, de la CNT, sindicat on mai va militar.

Nascut el 2 de febrer de 1905 a Pamplona, els seus pares van ser Eustaquio i Teodora. Mestre Nacional de Primer Ensenyament amb el número 8.777 d'escalafó. Va estar destinat a l'escola unitària de San Felices (Soria), una població de, tot just, 577 habitants, com a mestre propietari provisional, des del 30 de gener de 1925, es va traslladar a Artajona (Navarra) com a director d'escola graduada. Des de l'any 1932,⁹

⁵ Joan Puig Elías (1898-1972). Pedagog anarquista català. President del Consell de l'Escola Nova Unificada de Catalunya de 1936 a 1938 i sotssecretari d'Instrucció Pública i Sanitat, del 10 d'abril de 1938 a l'1 d'abril de 1939. Es va exiliar primer a França i finalment a Porto Alegre (el Brasil) on va morir.

⁶ Esther Antich i Sariol (1892-1972). Mestra i pedagoga catalana que va ser directora general de Primer Ensenyament des d'abril de 1938. En un reportatge cinematogràfic de propaganda titulat "La República protege a sus niños", film de 1938, li la pot veure al costat de Segundo Blanc i Puig Elías, acompanyant a uns xiquets i xiquetes que es dirigeixen a un menjador popular del MIP. Amb la finalització de la guerra es va exiliar.

⁷ La casa de Grabados Luis Farinetti-intervenida UGT-CNT, de València, factura a la Colònia el 6 de setembre de 1937, un encuny i un tampó, per un import d'11,35 pessetes. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA.

⁸ Expedient de depuració, 46 1936-1967 Madrid, Ifigall 469, signatura 32/13125. AGA.

⁹ Gaceta de Madrid, n. 94, 3 d'abril de 1932, p. 131.

va ser professor del grup escolar Ricardo de la Vega, al carrer Cava Alta 5 de Madrid, en el Districte de La Latina i, anteriorment, de l'Escola graduada annexa a la Normal de mestres número 1 de Madrid.

Va ser membre de l'Associació de Mestres de Madrid, fins a juliol de 1938 i va pertànyer a la Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyament. De conviccions socialistes, iniciada la guerra va ser voluntari en la Milícia Numància, les Milícies de La Rioja de Navarra, amb el grau de tinent, "que va actuar amb la 46 brigada mixta en el Front de Llevant". El juliol 1937 abandona l'exèrcit per a ser mestre en una Colònia escolar de Buñol i a l'agost d'aqueix any, és nomenat responsable de la Colònia Rusia de Paiporta. Possiblement -com a hipòtesi- després va participar en la Colònia del Instituto María de las Libertades de Yecla (Múrcia). Al juliol de 1938 ingressa en la companyia de Transmissions, després de ser cridat afilles. Quan va acabar la guerra es trobava a Yecla, el seu expedient de depuració està rubricat a Múrcia, el 10 d'octubre de 1942, sent separat definitivament del servei i baixa de l'escalafó de mestre des del dia 21 de novembre de 1940.

Estava casat amb fills. La seua dona pertanyia a una família carlista, motiu pel qual, fins i tot, havent sigut condemnat a sis anys i un dia de presó pel delicte d'auxili a la rebel·lió militar, no va entrar en la presó, sent indultat en 1946. De 1940 a 1947 va residir a Madrid on es va dedicar a la fabricació de mobles d'oficina. Sense treball estable i separat del Magisteri, en 1947 va aconseguir exiliar-se a Veneçuela, i va residir dihuit anys a Caracas, treballant a Chacao, un municipi que pertany a l'estat de Miranda i també al districte metropolità de Caracas, on va ser corredor de borsa, fins que la seua nostàlgia per Espanya li va fer tornar el 23 de juny de 1965. Recupera la nacionalitat espanyola i renúncia a la veneçolana. Al seu retorn, amb 61 anys, el 24 de setembre de 1966, s'instal·la a Sant Sebastià, amb domicili en el passeig de Juan Olazabal.

La direcció de Policia de Sant Sebastià diu que Juan Arnanaz és súbdit veneçolà. Ell, en la seua declaració signada el 5 d'abril de 1966, va exposar que entre els anys 1942-1943 va ser condemnat. I que, en 1947 "estan complint condemna en el seu domicili amb llibertat vigilada", se li va indultar. Seguidament, va demanar la incorporació a la docència, i es va integrar en el servei actiu en 1966, a l'edat de seixanta-un anys. L'agost de 1976 va sol·licitar un certificat de l'indult aconseguit.

Josefa Álvaro Planelles, coneguda com a Pepita, va nàixer a Madrid el 3 de gener de 1911. El 18 de juliol de 1936 es trobava a Madrid,¹⁰ i com a jove mestra, es va traslladar a València. El 16 de maig de 1937 va passar a viure a Paiporta, anteriorment hi havia col·laborat en la Colònia Escola-Granja d'Alborache com a mestra. A mitjan 1937 es va casar pel civil amb Juan Iranzo Usábel, i el setembre de 1937 va ocupar el càrrec de responsable de la Colònia Rusia. Una mestra educada per la República que vestia de blanc en la Colònia i que va ajudar en tot el que va poder als xiquets i xiquetes. Es va preocupar que les colones i colons tingueren educació i que vestiren dignament, ajudant a confeccionar ella mateixa el que necessitaven, fins al final de la guerra.

La seu trajectòria laboral es va iniciar amb els cursets aprovats, va ingressar en el Magisteri el 23 de novembre de 1931, va realitzar la segona prova del curset de Selecció professional a Terol,¹¹ i va ser mestra a l'Escola número 3 de xiquetes d'Arcos de Jalón (Sòria), entre els anys 1934 i 1936.

Conclosa la guerra, la comissió depuradora del Magisteri de Sòria emet un informe amb el seu expedient, resolt el 19 de desembre de 1939, separant-la del servei, sense ocupació i sou. Una separació definitiva amb baixa en l'escalafó del Magisteri primari. En el seu càrrec, van dir que era una dona d'idees laiques, indesitjable i frívola, que va fer pública aptitud d'esquerres i va compondre versos en contra de persones honrades de la localitat.¹²

No la rehabiliten fins a 1947. I demana revisió del seu expedient el 27 de desembre de 1949, on apareixen diversos informes. La comandància de la Guàrdia Civil de Paiporta, exposa:

En compliment al seu superior escrit al (jutge del jutjat superior de revisions) de data 6 de l'actual [juliol de 1950], referent a la conducta observada de Josefa Álvaro Planells mestra que va residir en aquesta població durant la guerra d'alliberament, tinc l'honor de participar en la respectable superior autoritat que esbrinats els extrems interessats de l'encartada pel qual subscriu, resulta que, durant el temps indicat

¹⁰ Signatura Iiligall 637, caixa 32/13341 expedient 2. AGA.

¹¹ *La Asociación. Revista de Primea enseñanza*, n. 958, 30 d'abril de 1932, p. 3.

¹² Per expedient incoat, des de setembre de 1936 suspesa d'ocupació i sou.

que va romandre en aquesta residència, no va tindre intervenció directiva de cap classe en relació amb el Moviment Nacional, ni es coneixen cap dada referent a la seu conducta religiosa si bé se'l va conéixer per fer una vida pacífica i neutral en l'època indicada pròpia de la seu professió. Signa Benjamí Estery. 15 de juliol de 1950.¹³

També demanen informes al rector de Paiporta, que es va dirigir en semblants termes. En el seu descàrrec ella va comunicar que fins a 1947 s'havia dedicat en cos i ànima a la seu família, al seu marit malalt i a la seu filla. Aporta la dada que entre 1939 i 1945 va viure al carrer Matemàtic Marzal 24, porta 2, i a San Francisco de Borja 24, porta 6 de València, i que quan va morir el seu marit, Juan Iranzo Usábel el 7 de març de 1945, va establir la seu residència amb els seus pares a Madrid, en Alfons XII número 15, en el quart pis i ella en el tercer, afegint que Fernando Puchades de València podia confirmar la seu declaració.¹⁴

Després de la revisió de l'expedient, en 1950 li depuren amb el trasllat fora de la província de Madrid. La seu filla tenia deu anys. El 27 de febrer de 1954 se li atorga l'ascens a la categoria quarta de l'escalafó general del Magisteri Nacional Primari, amb el número d'escalafó 8.666 bis. El setembre de 1956, amb plaça a Camuñas (Toledo) aconsegueix el trasllat a la Secció graduada de Dolores (Alacant).¹⁵

L'última referència que hem aconseguit de la responsable de la Colònia Rusia és sobre el recurs contenciós administratiu que va interposar per a aconseguir restituïr els seus drets com a docent, sobre el còmput a l'efecte de triennis i jubilació. El Tribunal Suprem, en data 24 d'octubre de 1975, va dictar a favor seu.

Fallem: Que, sense pronunciament especial amb vista a les costes, s'estima en part el present recurs contenciós administratiu, entaulat per la Sra. Josefa Álvaro Planelles contra l'acte denegatori presumpte de la Direcció general de Personal del Ministeri d'Educació i Ciència, en relació amb la sol·licitud de la interessada, produïda el díhuit de març de mil nou-cents setanta-un, i en la seu conseqüència, es

¹³ Signatura Iiligall 637, caixa 32/13341 expedient 2. AGA

¹⁴ *Ibídem*.

¹⁵ *Boletín Oficial del Estado*, n. 260, 16 de setembre de 1956, p. 3.982.

reconeix a la demandant el dret a que se li aprecien com a serveis efectius en propietat en el Magisteri Nacional, a l'efecte del còmput de triennis i altres que legalment procedisca, el temps que va estar separada del Cos a què pertany, per causa de la depuració, i manem a l'Administració que adopte les mesures pertinents per a l'efectivitat de tal dret, fins i tot, per a l'abonament de les diferències deixades de percebre per l'expressat concepte, a partir de l'u d'octubre de mil nou-cents seixanta-cinc.

Madrid, 28 de novembre de 1975.

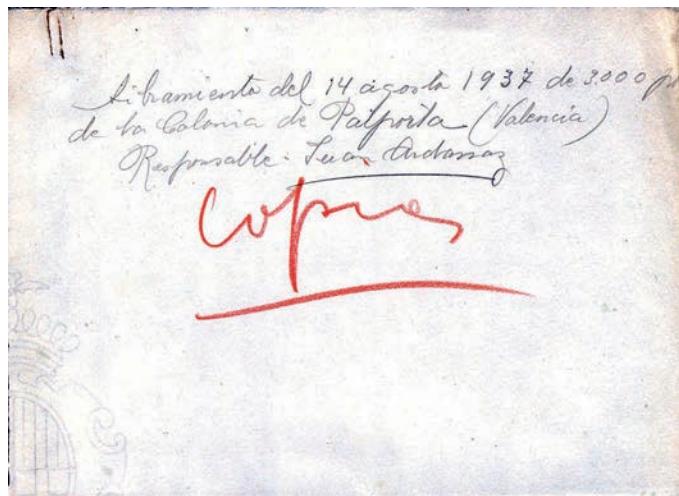
Martínez Esteruelas.

Director general de Personal.

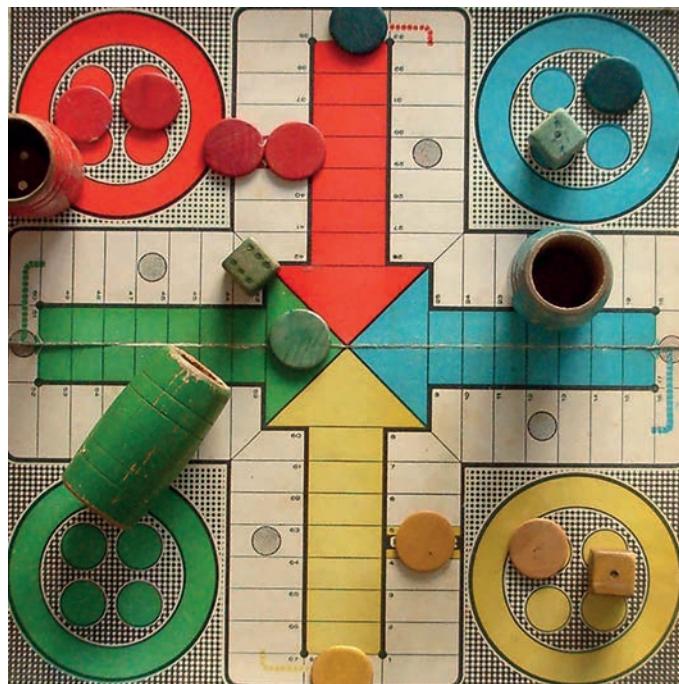
Josefa Álvaro Planelles va demostrar ser una dona valenta, que va lluitar pels seus drets. Podem afirmar que durant la seu estada a Païporta va ser un bon exemple per als escolars. Els va oferir normalitat, va fer que la infància tinguera una vida fàcil, i que oblidaren la guerra.

*La Responsable
Josefa Alvaro Planelles*

Rebut signat per Juan Ardanaz Lucia, responsable de la Colònia "Rusia", 1937. AGA.

Joc de parxís, 1938. AACIO.

5. Gestió econòmica

El 14 d'agost de 1937 Juan Ardanaz rep 3.000 pessetes, lliurades en efectiu per ordre del Ministeri d'Instrucció Pública, amb la missió d'adequar la Colònia Rusia i efectuar el pagament de les primeres despeses. Una sèrie de factures,¹ consignades en l'Arxiu General de l'Administració, ens indica el funcionament de la Colònia. La burocràcia administrativa ha sigut bàsica per a narrar la quotidianitat de la Colònia. La funció d'anotar diàriament les compres realitzades amb els diferents conceptes d'entrada i eixida ha arribat als nostres dies. Per aqueixa raó sabem l'existència de queviures i material, reflectint en les butlletes d'estat diàries, a més dels pagaments i estats de fons. L'enviament dels comprovants realitzats de factures o rebuts al Consell Nacional de la Infància Evacuada, una vegada al mes, ha sigut fonamental per a construir part de la història de la Colònia Rusia.

La suma de les factures pagades per Juan Ardanaz Lucia com a responsable de la Colònia, que presentem per ordre cronològic, és de 3.135,39 pessetes, en un total de vint factures, datades del 14 d'agost al 6 de setembre de 1937.

1. El 14 d'agost de 1937. A València, en la prestigiosa "Relojería suiza Eugenio Carbonell", compra d'un rellotge despertador roig. Factura interna n. 6. Import: 35,40 pessetes.
2. El 15 d'agost de 1937 adquireix 100 kg de llentilles. Factura interna n. 16. Import: 345,45 pessetes.
3. El 18 d'agost de 1937, en la "Librería Fenollosa", material escolar: llibretes, carpetes, gomes d'esborrar, quadernets, llibre de caixa, talonari de factures, clips, quartilles. Llibres sobre gallines productives, conills i conilleres, i d'aritmètica. Factura interna n. 1. Import: 42,14 pessetes.
4. Del 23 d'agost de 1937 al 4 de setembre. Secció unificada de pintors murals de Païporta CNT-UGT, materials per a l'habilitació de l'edifici com a Colònia escolar en el xalet de la Fàbrica. Factura interna n. 9. Import: 226,50 pessetes.
5. Del 23 d'agost de 1937 al 4 de setembre. Secció unificada de pintors murals de Païporta CNT-UGT, es facturen jornals per a l'habilitació de l'edifici Colònia escolar en el xalet de la Fàbrica. Factura interna n. 10. Import: 438,44 pessetes.
6. El 25 d'agost de 1937. 50 kg de fesols. Factura interna n. 12. Import: 67,50 pessetes.
7. El 25 d'agost de 1937. 100 kg d'arròs i 50 d'oli. Factura interna n. 13. Import: 240,00 pessetes.

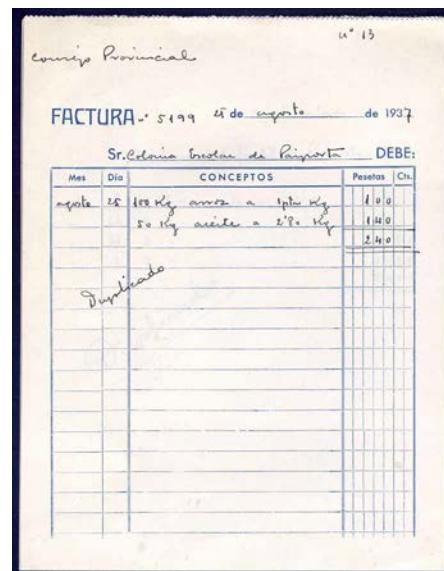
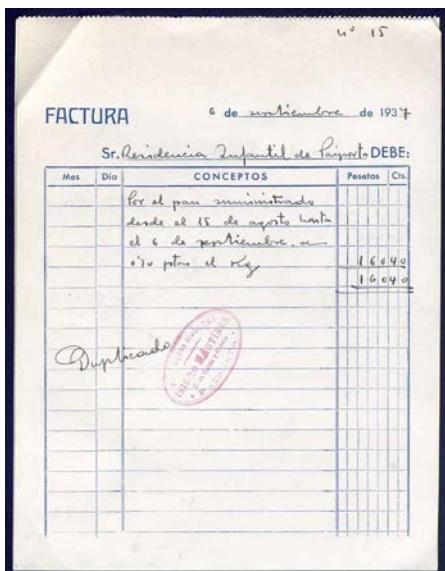
¹ Signatura 05 1.3 31/1346. AGA

8. 26 d'agost de 1937. La "Fàbrica de Jabones Manuel Alamar Mocholí" d'Alfafar, factura a la Colònia una caixa de sabó verd. Factura interna n. 17. Import: 126,00 pessetes.
9. El 27 d'agost de 1937. "Galerías Avenida", control obrer UGT. 66 gots i utensilis de cuina i 28 tovallolers. Factura interna n. 4. Import: 263,60 pessetes.
10. El 27 d'agost de 1937. Raimundo López, fàbrica de botes (carrer Quart 52) una pell nova per a oli. Factura interna n. 7. Import: 29,61 pessetes.
11. El 28 d'agost la Farmàcia del Dr. Lloret de Paiporta per diverses vacunes i fòrmules magistrals. Factura interna n. 20. Import: 161,40 pessetes.
12. El 30 d'agost de 1937. "Bazar quirúrgico F. Pérez de los Cobos". 17 raspalls de dents. Factura interna n. 3. Import: 41,95 pessetes.
13. L'1 de setembre de 1937. "Galerías Avenida", control obrer UGT, utensilis de cuina. Factura interna n. 5. Import: 74,40 pessetes.
14. L'1 de setembre de 1937. "Pañería Sánchez de León hermanos", tela de cotó estampada. Factura interna n. 8. Import: 406,45 pessetes.
15. El 6 de setembre de 1937, pagament de 155 litres de llet de vaca, a 0,80 pessetes el litre, consum del 15 d'agost al 6 de setembre. Factura interna n. 11. Import: 124,40 pessetes.
16. El 6 de setembre de 1937, factura a "la Residència Infantil de Paiporta" el resum de vint-i-un dies de productes d'alimentació, entre ells 17 kg de tomaques, 19 kg de pimentons, 51 kg de fruites diverses, 3 kg de fesols tendres, 1 arrova de cebes, alls, etc. Factura interna n. 18. Import: 155,65 pessetes.
17. El 6 de setembre de 1937, els ports de comestibles: espècies, safrà, sal. Mistas, envasos, útils i productes de neteja. Factura interna n. 19. Import: 103,11 pessetes.
18. El 6 de setembre de 1937. Luis Farinetti, intervinguda UGT-CNT (carrer de la Pau 16, València). Segell i tampó. Factura interna n. 2. Import: 11,35 pessetes.
19. El 6 de setembre de 1937. 24 quilos d'oli. Factura interna n. 14. Import: 84,00 pessetes.
20. El 6 de setembre de 1937. "Panadería moderna Isidro Martínez" de Paiporta carrer Galán i García. Factura interna n. 15. Import: 160,40 pessetes, a 0,70 ptes. el kg de pa.

La suma de les factures pagades per Josefa Álvaro Planelles com a responsable de la Colònia, que presentem per ordre cronològic, és de 1.012,84, en un total de nou factures, del 13 de setembre al 19 d'octubre de 1937.

1. El 13 de setembre de 1937. "Pañería Sánchez de León hermanos", tela de cotó. Factura interna n. 1. Import: 109,90 pessetes.

2. El 13 de setembre de 1937. "Viuda de Juan González Mancebo", col·lectivitzada (carrer Bolsería 12, València). 21 pantalons. Factura interna n. 2. Import: 177,65 pessetes.
3. El 19 d'agost de 1937, Pascual Montañés, 6 vestits de bany per a xiquets i 17 culots per a xiquets, de diferents talles. Factura interna n. 3. Import: 94,10 pessetes.
4. El 3 de setembre de 1937. "Antonio Seguí. Fàbrica de alpargatas", Control obrer CNT-UGT. 16 sandàlies de llana de diverses talles. Factura interna n. 4. Import: 134,55 pessetes.
5. L'11 de setembre de 1937. "Antonio Seguí. Fàbrica de alpargatas", Control obrer CNT-UGT. 7 sandàlies de llana de diverses talles. Factura interna n. 5. Import: 93,10 pessetes.
6. El 23 de setembre de 1937. "Sindicato Único de Trabajadores" d'Alfafar. Secció gomes i amiant CNT-AIT. 19 abarques corrents. Factura interna n. 6. Import: 65,89 pessetes.
7. El 14 d'octubre de 1937. Pel tall, preparació, botons, adorns i cintes de 8 vestits per a xiquets. Factura interna n. 7. Import: 84,90 pessetes.
8. El 19 d'octubre de 1937. "Tejidos El Vapor". Control obrer UGT. Roba per a la casa, cretones, draps cuina i roba per als xiquets, jerseyis, mocadors, pitets. Factura interna n. 8. Import: 224,05 pessetes.
9. El 19 d'octubre de 1937. Rodets i madeixes de fil. Factura interna n. 9. Import: 28,07 pessetes.

6. La biblioteca

La biblioteca va ocupar un lloc important en la Colònia Rusia. Vegem com es va aconseguir. El mes d'agost de 1937 el responsable de la Colònia va sol·licitar a la direcció de la Secció de Biblioteques del Consell Central d'Arxius, Biblioteques i Tresor Artístic, un lot de llibres per a conformar la biblioteca.¹ La petició, que anava avalada per Regina Lago,² del Consell Nacional de la Infància Evacuada –amb el seu vistiplau– va ser registrada amb el número 403 en l'Oficina d'Adquisició de Llibres i Canvi Internacional amb data 21 d'agost de 1937,³ fet que prova la relació de Regina Lago amb la Colònia.⁴

Dotze dies després, el 2 de setembre de 1937, el responsable de la Colònia Rusia, va justificar recepció de l'Oficina d'Adquisició de Llibres i Canvi Internacional pel lliurament d'una caixa que contenia una biblioteca tipus "Y" (50 llibres). Juan Ardanaz va deixar la Colònia, dies després Josefa Álvaro, la nova responsable, el 7 de novembre de 1937 remet a Teresa Andrés Zamora,⁵ directora de l'Oficina d'Adquisició de Llibres del Ministeri d'Instrucció Pública, la relació dels exemplars rebuts, indicant el trasllat de l'anterior responsable que va rebre l'enviament.⁶

El lot estava compost per 50 llibres de temàtica variada, a més d'obres de referència com: un atles universal, el diccionari "La Fuente" i llibres de Geografia i d'Història. També hi havia una col·lecció de contes infantils de Hans Christian Andersen, els Germans Grimm, Charles Perrault, Charles Dickens, Wilhelm Hauff i Carlo Collodi. Novel·les d'aventures de Walter Scott i Robert Louis Stevenson. Llibres pràctics

¹ Ministeri d'Instrucció Pública. Patronat de Missions Pedagògiques. Castellana, 71, Madrid.

² També va ser presidenta del comité directiu del grup femení de la Residència d'estudiants de Paiporta, des de 1936 a 1939.

³ Fons colònies escolars, caixa Paiporta. Arxiu ACIO

⁴ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina, *Dones plenes de somnis. El Grupo Femenino de la Residencia de Estudiantes a Paiporta 1936-1939*, Paiporta, Ajuntament, 2018, p. 60.

⁵ Teresa Andrés Zamora (1907-1946). Bibliotecària. Va estudiar Magisteri i es va doctorar en Filosofia i Lletres, en la Universitat de Madrid. Militant comunista des de 1933, durant la guerra es va destacar la seua labor al capdavant de les Biblioteques de Cultura Popular. Va formar part del comité directiu del grup femení de la Residència d'estudiants de Paiporta, així com delegada del Ministeri d'Instrucció Pública a València en 1938. En 1939 se li va incoar un expedient de depuració, i es va disposar la seua baixa definitiva en el Cos d'Arxivers i Bibliotecaris. Finalitzada la contesa es va exiliar a França, on s'uniria a la Resistència Francesa. Va morir un any després de l'alliberament de París, a causa de la leucèmia, als trenta-nou anys.

⁶ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina, *Dones plenes de somnis...*, p. 60.

d'agricultura i animals de granja. Biografies de Cervantes, Carlomagno i herois mitològics grecs. Llibres d'iniciació a la ciència d'Enrique Rioja Lo Bianco, de José Tinoco i de Herbert George Wells. Obres clàssiques com *La Ilíada* i *La Odisea* d'Homer, *El Lazarillo de Tormes* i *El Conde Lucanor*, de don Juan Manuel. Una bona selecció de poesia de poetes espanyols dels segles XVI i XVII, *El Romancero* i *Las cien mejores poesías de la lengua castellana*, així com poemes d'Antonio Machado i Juan Ramón Jiménez. També textos d'autors teatrals com William Shakespeare, Pedro Calderón de la Barca i Alejandro Casona. Així com obres de Víctor Hugo, Rabindranath Tagore, Dante Alighieri, Adelbert Von Chamisso i literatura d'autors espanyols, des de Félix Lope de Vega i Benito Pérez Galdós a José María de Pereda, Juan Valera, Emilia Pardo Bazán, Vicente Blasco Ibáñez, Miguel de Unamuno, Ramón del Valle Inclán, Azorín, Pío Baroja i Gabriel Miró. I no podia faltar un exemplar d'*El Quijote*.

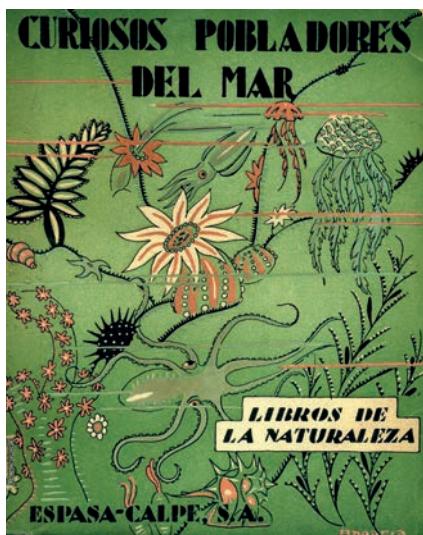
A continuació, transcrivim la relació de llibres que conformaren la Biblioteca de la Colònia Rusia, Tipus "Y".

1. - <i>La Ilíada</i>	17. - Cervantes, <i>Don Quijote</i>
2. - <i>La Odisea</i>	18. - <i>Romancero</i>
3. - Kingsley, <i>Los héroes</i>	19. - Don Juan Manuel, <i>El Conde Lucanor</i>
4. - <i>Historias de Dante</i>	20. - <i>Lazarillo de Tormes</i>
5. - <i>Historias de Shakespeare</i>	21. - Poetas de los siglos XVI y XVII
6. - Chamisso, <i>El hombre que perdió su sombra</i>	22. - Calderón, <i>La vida es sueño</i>
7. - Hugo, <i>Nuestra señora de Paris</i>	23. - Lope de Vega, <i>Obras</i>
8. - Scott, <i>Quintín Durward</i>	24. - <i>Las cien mejores poesías</i>
9. - Andersen, <i>Historias</i>	25. - Galdós, <i>Zaragoza</i>
10. - Grimm, <i>Cuentos</i>	26. - Galdós, <i>Gerona</i>
11. - Stevenson, <i>La isla del tesoro</i>	27. - Pereda, <i>Escenas</i>
12. - Hauff, <i>El califa Cigüeña</i>	28. - Valera, <i>Juanita la larga</i>
13. - Perrault, <i>Cuentos</i>	29. - Pardo Bazán, <i>Cuentos de Navidad</i>
14. - Dickens, <i>Grandes ilusiones</i>	30. - Blasco Ibáñez, <i>La barraca</i>
15. - Wells, <i>Breve historia del mundo</i>	31. - Unamuno, <i>Tres novelas ejemplares</i>
16. - Tagore, <i>Morada de paz</i>	32. - Valle Inclán, <i>Sonata de invierno</i>
	33. - Azorín, <i>Castilla</i>

- 34. - Baroja, *Silvestre Paradox*
- 35. - Miró, *Años y leguas*
- 36. - Machado, *Soledades, galerías*
- 37. - Jiménez, *Poesía*
- 38. - *Atlas universal*
- 39. - *La Fuente, Diccionario*
- 40. - *Catecismos del agricultor y del ganadero*
- 41. - *La huerta y el corral*
- 42. - Altamira, *Historia de España*
- 43. - Izquierdo Croselles, *Geografía*
- 44. - Tinoco, *La vida de los astros*
- 45. - Rioja, *Curiosos pobladores del mar*
- 46. - *Cuentos infantiles*
- 47. - Collodi, *Aventuras de Pinocho*
- 48. - Casona, *Flor de leyendas*
- 49. - Baeza, *Carlomagno*
- 50. - Montoliu, *Vida de Cervantes*

La responsable, Josefa Alvaro Planelles.¹

Com es pot veure per l'exquisida selecció d'autors i títols, es tracta d'una col·lecció eclèctica de gran valor per a despertar l'interés i la curiositat de les xiquetes i xiquets de la Colònia.

RIOJA LO BIANCO E., Curiosos pobladores del mar, Cuadernos de Cultura, Madrid, 1933. AACIO.

INFANTE DON JUAN MANUEL, *El conde Lucanor*, Juan Ortiz, Madrid, 1931. AACIO.

¹ Fons colònies escolars, caixa Paiporta. Arxiu ACIO

7. Llistat de colons i colones

En aquest apartat anotarem la relació de noms complets dels xiquets i xiquetes que es van allotjar en la Colònia Rusia de Paiporta.¹ Una xifra de 24 escolars, que es divideixen entre 6 xiquetes i 18 xiquets, amb edats compreses entre els 7 i 15 anys. És destacable la quantitat de germans, alguns de família nombrosa: de cinc membres, la família Sepúlveda Navarro; de quatre membres, la família Ruiz Navarro; de tres membres, la família Rodríguez Fernández, i de dos membres, són quatre les famílies que trobem, Ruiz Gálvez, Herrero Martín, Fernández Rodríguez i López López. No cal descartar que algun escolar de la llista fora o tinguera vincles de parentiu, possiblement cosins germans.

Els documents consultats² han sigut dos i es localitzen sota la denominació franquista de “Repatriación de menores dependientes de la Delegación Nacional del Servicio de Exteriores de Falange Española”: Relacions de menors internats en colònies escolars,³ i Detall mensual de les places ocupades en la colònia de Paiporta (València), n. 47, el 31 de gener de 1938.⁴

En la llista de colons i colones incloem l'edat i la lletra (v) home i (h) femella, perquè així apareixien en la relació original:

¹ Per a elaborar aquesta relació hem consultat la llista de Juan Ardanaz Lucia (primer responsable de la Colònia) i la llista de Josefa Álvaro Planelles (la responsable que ho va substituir quan va abandonar la Colònia el setembre de 1937). En la llista d'Ardanaz apareixen els dos cognoms, però en la d'Álvaro només el primer.

² Els llistats es remetien al Consell Nacional de la Infància Evacuada (CNIE), per a conéixer els xiquets i xiquetes allotjats en les colònies i assegurar el seu benestar. Cal tindre en compte que el MIP era el responsable legal dels i les escolars i calia saber quants eren i on estaven en tot moment per a donar coneixement als seus pares. Gràcies a aquesta labor burocràtica hem localitzat la totalitat dels menors que van romandre en la Colònia Rusia. Tres dones del MIP van exercir el paper de fer possible aquest control i cura de la població infantil, Regina Lago, després Justa Freire i finalment Azuzena Pérez Pont, responsables successivament en el CNIE.

³ Aquesta relació està datada el 20 de setembre de 1937, està escrita a mà i signada per Juan Ardanaz, on apareixen dos xiquets que no consten en la llista que va realitzar Josefina Álvaro. Es tracta de: José Luis Guereña Seggiano, de dotze anys i Alicia Ardanaz Goñi, de quatre anys, filla del responsable. Signatura 234 51/21113. AGA

⁴ Llistat manuscrit signat per Josefina Álvaro Planelles. Porta un segell roig circular que indica Residència Infantil, Ministeri d'Instrucció Pública, Paiporta (València). I altre rectangular que diu. Residència Rusia, Paiporta (València), mesures 4 x 2,50 cm. Signatura 234 51/21113. AGA.

1. Mariano Sepúlveda Navarro, v 15 anys
2. Lucia Sepúlveda Navarro, h 14 anys
3. Julián Sepúlveda Navarro,⁵ v 10 anys
4. Daniela Sepúlveda Navarro, h 7 anys
5. Anastasio Sepúlveda Navarro, v 8 anys
6. José Rodríguez Fernández, v 15 anys
7. Daniel Rodríguez Fernández, v 12 anys
8. Pablo Rodríguez Fernández, v 10 anys
9. Inocenta Ruiz Navarro, h 14 anys
10. Jesús Ruiz Navarro, v 11 anys
11. Conrado Ruiz Navarro, v 8 anys
12. Pura Ruiz Navarro, h 7 anys
13. Francisco Ferreiro Novo, v 14 anys
14. Carlos Ruiz Gálvez, v 14 anys
15. Pilar Ruiz Gálvez, h 8 anys
16. Alfonso Herrero Martín, v 12 anys
17. José Herrero Martín, v 8 anys
18. Sebastián Pérez Reviejo, v 11 anys
19. Serafín Ruiz Serrano,⁶ h 10 anys
20. Jaime Mayor Baeza, v 12 anys
21. Victoria Fernández Rodríguez, h 14 anys
22. Manuel Fernández Rodríguez, v 8 anys
23. Eugenio López López, v 15 anys
24. Marino López López, v 12 anys

A continuació de la llista de colons i colones figurava la llista del personal que es feia càrrec d'aquests. Ací també observem els vincles familiars que hi havia entre la plantilla, sembla que seguien les directrius recomanades:⁷

⁵ Va morir en 2009 a Madrid, amb vuitanta-un anys.

⁶ Va morir en 2014 a Toledo, amb vuitanta-set anys.

⁷ En l'acta corresponent al dia 26 de febrer de 1937 es recomanava el següent: "Les Colònies han d'estar integrades sempre per gent jove i amb poca o cap família al seu costat. En segon lloc, nomenar alguna persona de família que puga utilitzar-se per a personal de treball". Actes de la Delegació de Colònies, 1937. Signatura 31/01347. AGA

Persona responsable, Josefa Álvaro Planelles.

Auxiliar, Carmen Álvaro Planelles.⁸

Cuinera, Valentina Planelles.

Bugadera, Teresa Gómez.

Costurera, Pilar Villanueva.

Xiquets 18, xiquetes 6, personal 5, total 29.

Firma,

J. Álvaro Planelles

Colònia escolar. Walter Reuter, 1937. AGA.

⁸ Va morir l'any 2015.

8. Walter Reuter, el fotògraf de la infància evacuada

L'alemany Walter Gustav Reuter Hagel va nàixer a Berlín en 1906, morint a Mèxic en 2005.¹ Va ser un dels millors fotògrafs que va capturar milers d'escenes de la Guerra Civil. Durant els mesos que València va ser capital de la República va treballar des de la plaça de Nules. Considerat pel Ministeri d'Estat una persona de confiança pel seu antifeixisme, Reuter va col·laborar amb el Ministeri d'Estat; el Ministeri de Propaganda; el Ministeri d'Instrucció Pública: Delegació Central de Colònies; Consell Nacional de la Infància Evacuada, secció de propaganda;² per al servei Auxiliars Mecànics de l'Ensenyament, i per a la Delegació de Catalunya,³ a més de corresponsal gràfic en agències internacionals i revistes gràfiques.

Un recorregut per les seues fotografies situa a les persones dins de les escenes, com ell les sentia, humanitzant la guerra. Coneixedor de l'idioma espanyol –en 1933 va arribar a Madrid fugint de l'Alemanya nazi–, simpatitzava amb el poble, i aconseguia traure allò positiu de les persones que va fotografiar: dones, soldats, joves, xiquetes i xiquets, intel·lectuals i gent comuna del poble, amb una especial predilecció per la innocència dels escolars.

Va saber plasmar belles imatges de la infància evacuada entre 1936 i 1938, on els protagonistes eren els xicotets desplaçats de les zones de conflicte, després atesos i feliços en les llars col·lectives. Precisament les colònies escolars van ser un dels temes que més va treballar, realitzant un minuciós recorregut per les activitats que es desenvolupaven quotidianament. Algunes de les seues captures, sobretot en les colònies de Llevant, van formar part de campanyes de propaganda, tan nacional com per a l'estrange, amb la missió de divulgar la iniciativa i aconseguir donatius. Les imatges de les colònies es realitzaven amb diversos objectius, per a fer un seguiment de les mateixes i de les directrius del Ministeri d'Instrucció Pública i mobilitzar a la

¹ Acabada la guerra va ser internat a França i a Algèria, fins al seu exili definitiu a Mèxic.

² *Gaceta de la República*, n. 240, 28 d'agost de 1937, p. 827.

³ Ordre donant estat legal a la fins ara denominada Delegació de Colònies de Catalunya, i el nom de les quals serà Delegació de Colònies Escolars de Catalunya, a càrrec d'Ajuda Infantil en Rereguarda.

Gaceta de la República, n. 62, 3 de març de 1938, p. 1.147-1.148.

població nacional i internacional, connectant emocionalment amb la necessitat d'ajuda per a la tasca empresa per la República. Salvar a la infància era salvar al Govern republicà.

La Delegació Central de Colònies va considerar important que totes les colònies que s'organitzaren portaren com a únic títol “Colònia escolar, número... del Ministeri d'Instrucció Pública”. Acordant encarregar un cartell que responguera a aquest objecte que poguera servir per a totes les regions.⁴ El dissenyador Mauricio Amster, en col·laboració amb Walter Reuter, van ser els encarregats de realitzar-lo, i van tenir com a base les fotografies. Després arribarien diversos cartells més.

Els espais que va visitar es reproduueixen en l'actualitat a color, davant la nostra mirada. Les seues instantànies tècnicament són magnífiques. Executa primers plans de somriures i fa invisible la seu càmera, per a buscar l'autenticitat del moment. Coneixedor de l'essència infantil, les xiquetes i xiquets són lliures, senzills i feliços. Els ulls de l'artista s'uneixen amb els xicotets personatges que immortalitza, cadascun d'ells i elles és una vida que hui ens rescata, contant un temps que documentem gràcies a ell, mostrant el respecte cap a la dignitat humana. Les instantànies semblen que volen capturar l'aire. Escenes de xiquets: saltant, jugant amb pilotes, corrent a banyar-se, joves llançant-se a l'aigua, punys que s'elevan amb ritme, xiques ballant i alçant-se des del sòl... Reuter volia plasmar el moviment.⁵ Els seus treballs representen la perfecta simbiosi entre el mitjà de documentació i la creació artística, sent referència internacional en el món de la fotografia.

No tenim l'evidència que realitzara el reportatge de la Colònia Rusia, fins i tot, estant segellades amb la llegenda Auxiliars Mecànics de l'Ensenyament, on ell col·laborava, però sí que va capturar les imatges de desenes de colònies escolars, entre elles les de Picanya i Quart de Poblet.

⁴ Actes de la Delegació de Colònies 1937, signatura 31/01347. AGA.

⁵ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina, *Los ojos de Walter Reuter*, València, L'Eixam, 2012, p. 49-50.

Colònia escolar a Quart de Poblet. Walter Reuter, 1937. AGA.

9. Imatges de la Colònia Rusia

A la colònia escolar n. 1 de Paiporta -Colònia Rusia-, el Consell Nacional de la Infància Evacuada, va enviar un fotògraf de l'equip d'Auxiliars Mecànics de l'Ensenyament, per a capturar les imatges de les xiquetes i xiquets allí acollits. La responsable, Josefa Álvaro Planelles, apareix amb bata blanca en algunes d'elles, com també l'equip d'auxiliars docents, fent tasques quotidianes al costat de les i els menors. Les fotografies estan capturades el 3 de febrer de 1938, gràcies a que la pissarra d'estudi encapçala la lliçó d'aritmètica amb la data del dia. Imatges que descriuen les activitats de xiquets i xiquetes que, en espais oberts, estudien, mengen i juguen. Crida l'atenció la quantitat i qualitat dels joguets i la inclusió del croquet, com a esport col·lectiu. La dutxa dels xiquets, el treball en l'horta, el somriure de les xiques amb les raquetes de tennis, les lliçons o l'hora del dinar, al costat de la imatge del xalet de Català, completen el reportatge d'un positiu projecte de colònia llar, que demostra la cura i l'educació dels menors durant la Guerra Civil a Paiporta.¹

¹ Signatura C-246. AGA.

10. Conclusions

El municipi de Paiporta va ser un espai d'hospitalitat per als refugiats i refugiades. La població, amb les autoritats municipals al capdavant, es va bolcar per a atendre'ls i donar-los recer, com ho reflecteixen els testimoniatges recollits que hem consultat del fons oral de l'Arxiu de la Memòria Històrica de l'Ajuntament de Paiporta.

Els treballs analitzats per a fer aquest treball coincideixen a ressaltar el beneficis que va resultar per a les xiquetes i xiquets les colònies escolars, convivint lluny de les bombes en una llar segura, tenint la sort de ser instruïts en una pedagogia activa, en una educació moderna. Desgraciadament, encara que amb algunes contradiccions, el somni igualitari va desaparéixer. Precisament això és el que es va esdevenir en la Colònia Rusia, sent el desenllaç de la guerra el que va limitar la seu progressió com a futures persones educades per a viure en democràcia. La crua realitat va provocar que isqueren abruptament de la vida que els va proporcionar la República. Les colones i els colons al seu retorn als llocs d'origen van patir les penúries de la postguerra. Les persones que van col·laborar amb el Ministeri d'Instrucció Pública van patir la repressió franquista, des dels representants municipals fins als docents responsables de la Colònia.

La memòria, protagonista d'aquest llibre, és un patrimoni immaterial imprescindible, per a reivindicar els fets ocorreguts durant un temps històric. Salvada la desmemòria produïda per dècades de silenci, que obligava a ocultar els projectes republicans, la Colònia Rusia demostra la solidaritat de Paiporta amb les persones necessitades a les quals va acollir en moments difícils.

Textos en castellà

CAPÍTULO I INFANCIA, GUERRA Y EDUCACIÓN

1. La infancia y la guerra

En el siglo XX nacen asociaciones, comités y agrupaciones para el apoyo, protección y salvaguarda de la infancia. En 1920, dos años después del final de la I Guerra Mundial se creó la “Unión Internacional de Socorro a los Niños”,¹ que en 1924 elaboró la declaración de los derechos del niño con la que, en 1929, la V Asamblea de la Sociedad de Naciones se inspiró para redactar la conocida como Declaración de Ginebra o “Carta sobre los derechos de la infancia”,² en ella se promovía la atención a los niños y niñas en sus carencias físicas y morales con la pretensión que los menores tuviera una niñez con todas sus necesidades cubiertas. Con la guerra de España surgió en todo el Estado leal a la República la urgencia de proteger a los más desfavorecidos y los menores eran los más inocentes. Había llegado su hora, porque no tenían la culpa de vivir dentro del conflicto. Además, la Constitución republicana de 1931 los amparaba, ya que en su artículo 43 dictaba que: “El Estado prestará asistencia a los enfermos y ancianos, y protección a la maternidad y a la infancia, haciendo suya la Declaración de Ginebra”. La infancia debía ser la primera en recibir ayuda “en épocas de calamidad”, mientras que en el artículo seis expresaba que “España renuncia a la guerra como instrumento de política nacional”.³ El golpe de estado militar contra la Segunda República con su posterior derrota rompió todos los buenos deseos descritos en la Constitución que quedó derogada.

Los movimientos pedagógicos e higienistas también se preocupaban por la infancia, proponiendo que los escolares de las ciudades, salgan a poblaciones rurales para que se oxigenaran, aprovechando la temporada vacacional. Entre otros, Manuel Bartolomé Cossío,⁴ desde la Institución Libre de Enseñanza, se preocupó por las niñas y niños más desfavorecidos que vivían en condiciones sanitarias alarmantes padeciendo enfermedades como la tuberculosis, anemia o raquitismo. Su proyecto era sanitario, educativo y social, iniciándose el movimiento de las colonias escolares estivales.

Al iniciarse la guerra algunos menores se encuentran fuera de sus casas y cuando la guerra se incrementa, las colonias escolares se convertirán en permanentes, cumpliendo varios fines: alejar a la infancia de las zonas de combate; dejar de vivir bajo las bombas, y atender sus necesidades básicas. La evacuación se dicta desde el gobierno como deber patriótico, con grandes campañas propagandísticas: carteles, radio y anuncios en las proyecciones cinematográficas obtienen sus frutos y la ciudadanía parte hacia la retaguardia, procedente de las zonas del conflicto, por miedo ante el peligro o por necesidad por la destrucción de sus hogares.

Los diarios y las revistas gráficas trasmiten la buena organización y la felicidad de las niñas y niños lejos del frente. Madrid no puede acoger la gran cantidad de refugiados que continúan llegando. El 6 de noviembre de 1936 el gobierno se traslada a Valencia y la Junta de defensa de Madrid decreta la evacuación obligatoria de la población civil.

¹ www.waece.org/modelocentro/capitulo03.php (consultado el 10 de agosto de 2021).

² SEDKY-LAVANDERO, Jéhane, *Ni un solo niño en la guerra: infancia y conflictos armados*, Barcelona, Icaria, 1999, p 83

³ www.congreso.es/docu/constituciones/1931/1931_cd.pdf (consultado el 12 de agosto de 2021).

⁴ Manuel Bartolomé Cossío (1857-1935). Pedagogo e historiador. Dentro de la Institución Libre de Enseñanza fue director del Museo Pedagógico Nacional y presidente de las Misiones Pedagógicas. La figura más emblemática de la pedagogía española de su tiempo.

La valenciana Mercedes Maestre,⁵ subsecretaria del Ministerio, al frente del Comité Sanitario Popular –hasta enero de 1937–,⁶ ofreció las primeras ayudas institucionales, para trasladar a la infancia madrileña.⁷ La ministra de Sanidad y Asistencia Social, Federica Montseny,⁸ el 18 de febrero de 1937, creó un Comité de Evacuación y Asistencia a Refugiados con el fin de organizar una óptima salida de Madrid y la acogida en la retaguardia.

Algunas familias eligen el organismo de evacuación en función de su ideología y del lugar de destino, en el extranjero o en la retaguardia. En junio de 1937,⁹ toda la organización de evacuación y recepción de la infancia evacuada se centraliza en el Ministerio de Instrucción Pública (MIP) que se preocupa por su salud en todos los aspectos, porque, ¿qué es lo que suponía para los niños y niñas la pérdida de sus seres queridos? La respuesta es fácil, suponía en muchos casos el desarraigó, las privaciones, el dolor, la crueldad, el miedo ante las bombas, la ausencia, la aparición de trastornos psicológicos y sobre todo el peligro de perder sus vidas. Un conjunto de factores negativos que hicieron que la decisión primordial fuera trabajar por su bienestar, al que se sumaron las organizaciones antifascistas y los sindicatos, que gestionaban la ayuda a la infancia desde planteamientos humanitarios. En 1937 de esta responsabilidad pasó a encargarse el Consejo Nacional de la Infancia Evacuada, dependiente de la Dirección general de Primera enseñanza, con delegaciones en la España leal y en el extranjero.

Es así como en febrero de 1937 se inicia la organización formal de las colonias escolares auspiciada por el Gobierno de la República, muchas de ellas, además, respaldadas por organizaciones solidarias extranjeras. Pero antes de llegar a esa “normalidad”, a través de la institucionalización de la ayuda a la infancia, colectivos de diferente tendencias políticas de izquierda ya actuaban ante las necesidades que la guerra dictaba, desde agrupaciones femeninas como Mujeres contra la guerra; organizaciones culturales y políticas; ateneos libertarios; organizaciones sindicales, como la Federación de Trabajadores de la Enseñanza (FETE) de la UGT o estudiantiles como la Federación Universitaria Escolar (FUE), con cierta experiencia en colonias escolares durante la República en paz. Traspasando la anécdota, los orígenes de las expediciones nos muestran los diferentes nombres que adoptaron las residencias infantiles en función de la organización o las simpatías que las sustentaban: Cossío, Mariana Pineda, Máximo Gorki, Masía Libertad, Residencia Pasionaria, Pablo Iglesias, o las colonias de Oliva, con nombres de novelas de Vicente Blasco Ibáñez, *Entre Naranjos*, *Mare Nostrum* o *Flor de Mayo*. Aunque la gran mayoría mantuvo el nombre de la edificación donde la colonia o residencia se estableció añadiendo, desde el MIP, el número de fundación cronológico de las mismas. La Colonia Rusia de Paiporta fue la número 47,¹⁰ de más de 150 que funcionaron al final de la guerra en la zona de Levante.

⁵ Mercedes Maestre Martí (1904-1989). Médica, y pediatra. Una socialista, que desarrolló un excepcional activismo por la reforma social y el derecho a la salud. Licenciada en Medicina por la Universidad de Valencia (1928) se doctoró en pediatría en la Universidad Central de Madrid. durante la guerra realizó una importante labor en la atención a la infancia.

⁶ *Gaceta de la República*, n. 3, 3 de enero de 1937, p. 45.

⁷ *Estampa*, 24 de octubre de 1936, p. 26-27.

⁸ Federica Montseny Mañé (1905-1994). Política anarcosindicalista y anarquista. Primera mujer en ocupar un cargo ministerial en España y una de las primeras en el mundo.

⁹ *Gaceta de la República*, n 180, 28 de junio de 1937, p.1.405-1.406.

¹⁰ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas. Colonias escolares 1936-1939*, Valencia, L'Eixam, 2011, p. 130.

2. Datos para la historia

La Constitución de diciembre de 1931, entre sus nueve capítulos, introduce los derechos humanos de la infancia y en el artículo 48 la educación gratuita y laica, inspirada en la solidaridad humana.

Diversas *Gacetas de Madrid*, publicadas hasta noviembre de 1936 y la *Gaceta de la República*, editada durante la guerra, ponen negro sobre blanco los deseos e intenciones de los legisladores con respecto a la población infantil: derechos, educación y sanidad, en definitiva, todos aquellos aspectos necesarios para el desarrollo de la infancia en una nueva sociedad surgida de las urnas en febrero de 1931 y que, a partir de julio de 1936, iniciada la guerra, se intensifica a través de las diferentes instituciones del Estado, con el objetivo de proteger a la infancia. Desde el Ministerio de Sanidad y Asistencia Social al de Instrucción Pública y Bellas Artes y al Instrucción Pública y Sanidad, entre otros, se proyectan soluciones para salvaguardar a los menores. Niñas y niños autistas, invidentes,¹ sordomudos,² con discapacidad intelectual,³ y necesidades especiales,⁴ etc., no quedaron fuera de la protección de la República. Las colonias escolares o residencia infantiles de invierno se consideran ensayos pedagógicos y obras de educación social.⁵

La ayuda y salvaguarda de la infancia se reguló con distintas disposiciones, estas son algunas de ellas:

Decreto de 29 de octubre de 1936, creando la tarjeta postal infantil, que sólo podría ser utilizada por los niños evacuados de su residencia habitual.

Gaceta de Madrid, n. 304, 30 de octubre de 1936, p. 550.

Orden de 17 de febrero de 1937, Federica Montseny, ministra de Sanidad, crea un Comité de Evacuación y Asistencia a Refugiados con el fin de organizar la salida de Madrid y la acogida en la retaguardia.

Gaceta de la República, n. 49, 18 de febrero de 1937, p. 871.

Orden de 25 de febrero de 1937 creando una Delegación Central de Colonias.

Gaceta de la República, n. 60, de 1 de marzo de 1937, p. 1.021.

Decreto de 28 de junio de 1937, disponiendo que pasen a ser de exclusiva competencia del Ministerio de Instrucción Pública los servicios y funciones que se enumeran, tanto en España como en el extranjero, relativos a colonias, guarderías y cuantas instituciones circum-escolares constituyan una prolongación de la escuela o acción educativa.

Gaceta de la República, n. 180, 29 de junio de 1937, p. 1.405-1.406.

Decreto de 6 de agosto de 1937, disponiendo pasen a depender, con sus fondos, consignaciones y edificios correspondientes, del Ministerio de Instrucción Pública todos los organismos y delegaciones creados para dirigir o ayudar al sostenimiento, educación y enseñanza de los niños españoles, residentes en España o evacuados al extranjero, ateniéndose a las instrucciones que se insertan.

Gaceta de la República, n. 219, 7 de agosto de 1937, pp. 510 a 511.

Orden de 14 de agosto de 1937 creando un Consejo Nacional de la Infancia Evacuada dependiente de la Dirección general de Primera enseñanza con las facultades que se establecen y los fines que se determinan.

¹ *Gaceta de la República*, n. 279, 6 octubre 1937, p. 76-77. Orden de 5 de octubre de 1937 disponiendo se proceda con la mayor diligencia a coger como alumnos del colegio Nacional de Ciegos a los de guerra que reúnan las condiciones que se fijan.

² *Gaceta de la República*, n. 346, 11 de diciembre de 1936, p. 958. Disponiendo que los sordomudos situados en El Puig (Valencia) sigan organizados en Colonia Escolar.

³ *Gaceta de la República*, n. 251, 8 de septiembre de 1938, p. 1.131. Decreto del Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad, autorizando la apertura de los puntos que se crea convenientes de instituciones, Escuela Central de Anormales, Colegio Nacional de Sordomudos y Colegio Nacional de Ciegos.

⁴ *Gaceta de la República*, n. 63, 4 de marzo de 1938, p. 1.166-1.167. Orden de 28 de febrero de 1938, creando en el Departamento del Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad una Comisión de Enseñanza Especial del Niño, constituida en la forma que se expresa y el contenido que se determina.

⁵ *Gaceta de Madrid*, n. 282, 8 de octubre de 1936, p. 241.

Gaceta de la República, n. 240, 28 de agosto de 1937, p. 827.

Orden 8 de diciembre de 1937, creando una Comisión nacional, integrada en la forma que se expresa, para celebrar una Fiesta del Niño en el mes de enero del año próximo.

Gaceta de la República, n. 343, 9 de diciembre de 1937, p. 1.031.

Decreto de 22 de agosto de 1938, concediendo un crédito extraordinario de 2.839.663 de pesetas para servicios de colonias y guarderías infantiles.

Gaceta de la República, n. 235, 23 de agosto de 1938, p. 887.

Orden de 13 de octubre de 1938, disponiendo que la Delegación General dependiente de la Dirección General de Evacuación y Refugiados existente en Valencia quede dividida en dos delegaciones, una en Madrid y otra en Valencia.

Gaceta de la República, n. 291, 18 de octubre de 1938, p. 220.

3. La escuela de 1936. Teoría en acción

En la década de 1930 se hablaba de la era de la pedagogía. Y, la pedagogía, como movimiento renovador que miraba hacia un futuro mejor, vio una oportunidad durante la guerra para, desde la base, educar poniendo el foco en la ayuda mutua. Un modelo de escuela que igualaba a la infancia, protegiendo a los más desfavorecidos. Una escuela que quería ser de todos y para todos y todas, preocupándose por ofrecer las bases de conocimientos, habilidades y competencias que formaran un patrimonio cultural personal, imprescindible para vivir en armonía y respeto.

El Magisterio republicano, con compromiso ético en una escuela aconfesional, motor de pensamiento: socialización, empatía y colaboración entre la familia educativa, se volcó en el tiempo más difícil nunca deseado, una guerra. La mayoría de los profesionales de la pedagogía veían la infancia como una etapa psicológica extraordinaria que era altamente susceptible de influencias externas y, por lo tanto, debía protegerse en la medida de lo posible de impresiones violentas.¹

La educación es un requisito fundamental para la modernización de la sociedad. El profesor Daniel G. Linacero,² en marzo de 1933 publicó *Mi primer libro de historia*, donde planteó bases para una educación moderna, colocando ante los ojos del niño y la niña el cambio incesante que sufrían las cosas y las ideas, desmenuzando en fracciones mayores o menores el motivo de estudio, para colocarlo con la claridad meridiana de un hecho trascendental. Una enseñanza activa, basada en los centros de interés. En el capítulo V del libro referenciado, bajo el título “Cooperación y solidaridad”, nos dice:

Actualmente nadie vive para sí. Todos vivimos para los demás. Cada cual desempeña una profesión que utilizan los otros; a su vez los otros trabajan en distintos oficios, cuyos productos necesitamos todos. El trabajo está muy dividido y cada cual tiene el suyo. Todos son igualmente importantes y productivos. No se podría vivir sin albañiles, sastres, mineros, agricultores, médicos, ingenieros, maestros etc. La vida se asienta sobre esta cooperación y ayuda que nos prestamos mutuamente.³

La guerra actuó como agente de modernización social y cultural. La escuela se adaptaba y miraba al porvenir, unificando valores y conocimientos, esta coexistencia era necesaria para educar a la ciudadanía del futuro. La escuela como núcleo de convivencia repleta de valores y el más importante la solidaridad,

¹KÖSSLER, Till, "Children in the Spanish Civil War", en BAUMEISTER, Martin; SCHÜLER-SPRINGORUM, Stefanie (eds.), *The Spanish Civil War in the Age of Total War*, Frankfurt, Chicago, University of Chicago Press, 2008, pp. 101-132.

²Daniel González Linacero (1903-1936). Profesor de la Escuela de Magisterio de Palencia y director de la misma en el año 1934, colaboró activamente en las Misiones Pedagógicas. En 1936 fue fusilado, por causa de sus ideas socialistas, tras el golpe de Estado a la República.

³GONZÁLEZ LINACERO, Daniel, *Mi primer libro de historia*, dibujos de M. Trillo, Palencia, Imprenta de Afrodísio Aguado, 1933.

junto al respeto. Las colonias escolares se convirtieron en un movimiento socializador. Una oportunidad para aprender a reflexionar. Un colectivo que, conviviendo emocionalmente a gusto, convirtió el aprendizaje en una enseñanza fluida y amable. La infancia y la cultura, sería el punto de apoyo para mejorar el mundo. La escuela de la guerra, quiso ser el centro del hervor revolucionario, aprovechando la necesidad de educar para la paz, aunque también se realizaron homenajes en algunas colonias a militares o hechos puntuales de batallas ganadas por la República.

La política del Gobierno hacia la infancia estuvo influenciada por los educadores de la futura ciudadanía y entre las personas que más influyeron en la metodología educativa de las colonias escolares, sin duda se encuentra el maestro y pedagogo Ángel Llorca.⁴ Su profesionalidad estaba avalada por sus años de docencia que culminaron como director en el Grupo escolar Cervantes de Madrid. Un proyecto educativo mimado por la República donde se formaron varios miembros del profesorado que después colaboraron directa o indirectamente en el desarrollo de las colonias escolares. Junto a Ángel Llorca trabajó Justa Freire,⁵ su discípula más aplicada, que fue nombrada por unos meses delegada del Consejo Nacional de la Infancia Evacuada (CNIE).

Ángel Llorca, ideólogo de las Comunidades Familiares de Educación, desde El Perelló (Valencia),⁶ logró que ese espacio también fuera centro de formación para los responsables de las colonias que acudían allí a realizar cursillos prácticos cuyos conocimientos después aplicaban en las colonias escolares, nuevos hogares destinados a abordar toda la personalidad de los menores y permitir su florecimiento. Un proyecto entre enfoques modernos y tradicionales de la infancia dentro de las nuevas familias.

En abril de 1938 Llorca fue el responsable de la Subdelegación del CNIE en Valencia, firmando dos circulares dirigidas a las colonias escolares detallando las indicaciones precisas para orientar la labor escolar, con los horarios recomendados y normas pedagógicas para que la obra educativa fuera eficaz.⁷ Unas acciones que constituyán una nueva forma de educar. Él fue ejemplo y orientación permanente para el profesorado. Además, Llorca visitó algunas colonias para orientar la vida entera de las mismas, manteniendo conversaciones con sus responsables y auxiliares.

Además, las condiciones y circunstancias negativas de la guerra dificultaban el trabajo pedagógico. La creciente falta de recursos restringió severamente los proyectos educativos por la escasa financiación y personal docente con formación. Los últimos meses de la guerra, al no tener los fondos necesarios para el pago del personal docente y los materiales de aprendizaje, fueron muy difíciles. El fin de la contienda impidió que las colonias escolares tuvieran una institucionalización permanente. Las personas republicanas que colaboraron en ellas sufrieron la depuración, la cárcel, muerte, exilio interior, exilio exterior, penalidades que dejaron la educación, a partir de abril de 1939, en manos de los triunfadores de la guerra donde el adoctrinamiento en el nacionalcatolicismo fue el horizonte pedagógico.

⁴ Ángel Llorca García (1866-1942). Pedagogo vinculado a la Institución Libre de Enseñanza, y uno de los impulsores de la renovación pedagógica en España al servicio de la Escuela Pública y de las clases sociales más desfavorecidas.

⁵ Justa Freire Méndez (1896-1965). Maestra vinculada a la Institución Libre de Enseñanza. Realizó una tarea extraordinaria desde el Consejo Nacional de la Infancia evacuada, con importantes responsabilidades.

⁶ Ángel Llorca creó las Comunidades Familiares de Educación, que fueron una experiencia pedagógica pionera dirigida a la infancia evacuada durante la guerra. LLORCA, Ángel, *Comunidades Familiares de Educación*, Los viejos papeles, junio de 1938, Bloque 6B, 6.3. Fundación Ángel Llorca.

⁷ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas. Colonias escolares 1936-1939*, Valencia, L'Eixam, 2011, pp. 85-86.

4. Delegación central de colonias

Las colonias escolares del Ministerio de Instrucción Pública, integradas por la población escolar en la retaguardia republicana, para alejarlas de las zonas de peligro, se regularon por medio de la Delegación Central de Colonias,¹ dependiente de la Dirección general de Primera enseñanza del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes. El MIP planteó de forma general a personas técnicas del propio ministerio la necesidad de crear un organismo central normativo para colonias y residencias infantiles, que indicaran y controlaran las instituciones establecidas para la infancia evacuada. Un organismo que actuó en las zonas leales ayudando y organizando a las residencias infantiles de todo tipo –colonias colectivas, régimen familiar, cantinas, etc.– para que las niñas y niños evacuados dentro de la edad escolar fueran atendidos debidamente. La lectura de las actas de las reuniones de 1937 de la Delegación,² con sede en la calle de la Paz 42 de Valencia, nos transmite la organización y el equipo de gestión. Nombres importantes de docentes que antes de ser oficialmente nombrados en la *Gaceta de la República*, trabajaron para la infancia evacuada con trayectorias profesionales destacadas:

Dionisio Prieto Fernández. Fue maestro del Grupo escolar Cervantes de Madrid, donde colaboró con Ángel Llorca. Presidente de la Asociación de Maestros de las Escuelas Nacionales de Madrid, y director del colegio Pablo Iglesias de Madrid. Afiliado a la Federación Española de Trabajadores de la Enseñanza (FETE), fue nombrado delegado de la Delegación Central de Colonias, con la responsabilidad de dirigir dicha Delegación. También visitó las colonias para inspeccionar su actuación global. Con posterioridad fue el director general de la Delegación de Colonias de Levante.

Regina Lago García. Maestra de Primera enseñanza con premio extraordinario. Profesora de pedagogía en la Escuela Normal de Segovia. Perteneció a Socorro Rojo Internacional y fue jefa de sección de materiales de enseñanza en el Museo Pedagógico Nacional. En septiembre de 1936 directora del Grupo Femenino de la Residencia de Estudiantes. Oficialmente desde marzo de 1937 responsable de la sección “Régimen pedagógico” de la Delegación Central de Colonias. En diciembre de 1937 fue nombrada delegada del Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad para la infancia evacuada, en París.

Francisco Blanco Mateos. Nacido en 1906, maestro en 1934 en Leganiel (Cuenca). Nombrado responsable de la sección “Recepción y Tránsito de las niñas y niños” de la Delegación Central de Colonias.

José Martínez Aguilar. Perteneció a la FUE de Magisterio y fue maestro del Grupo Luis Vives de Valencia. Responsable de la sección “Alojamiento e instalación de colonias” en la Delegación Central de Colonias. Viajó como uno de los responsables de los niños evacuados a Morelia (Méjico), en mayo de 1937, donde en 1957 publicó el libro *Colonias escolares*.

Mª Candelas Pascual Monje. [Puericultora]. Responsable de la “Organización del Régimen administrativo de las Colonias” de la Delegación Central de Colonias. En 1938 sería Consejera económica del Consejo Nacional de la Infancia Evacuada (CNIE).

Precisamente esta última, María Candelas Pascual, con anterioridad a su nombramiento, firma con sus iniciales (MCP) un documento que, en el apartado IV, desarrollaba la estructura y organización de las Colonias,³ en trece puntos básicos:

1. Tipo de diferentes colonias (familiares, colectivas, comunidades).
2. Plantilla tipo de personal para funcionamiento de cada colonia (responsables, auxiliares, personal de servicios).

¹ Orden de 25 de febrero de 1937. *Gaceta de la República*, n. 60, 1 de marzo de 1937, p. 1.021.

² Documentos y actas de la Delegación Central de Colonias, signatura 31/01347. AGA

³ Redactado en Valencia el 18, 20 y 22 de febrero de 1937, lo que prueba la seriedad de las personas que trabajaban en la organización de las colonias escolares, adelantándose por unos días a la creación oficial de la Delegación Central de Colonias, el 1 de marzo de 1937, signatura (5) 1.3 31/1347). AGA

3. Régimen de Alimentación.
4. Sistema de Abastecimiento.
5. Tipo de presupuesto diario que comprenda:
 - Alimentación.
 - Útiles de limpieza.
 - Luz y carbón.
 - Jornales personal (cocina, etc.).
6. Tipo Estados diarios gastos alimentación.
7. Tipo Estados mensuales gastos alimentación.
8. Tipo Estados justificar compras realizadas.
9. Tipo Estados justificar existencia material y víveres.
10. Presupuesto para ropas-calzado e imprevistos.
11. Estadística gastos por cada Colonia.
12. Estadística gastos generales sobre colonias.
13. Inspección e instrucciones sobre el mecanismo del Régimen administrativo.

Añadiendo en observaciones: "El responsable no tendrá otros haberes que su sueldo de Instrucción Pública. El maestro no tendrá otros haberes que su sueldo de Instrucción Pública, pero se beneficiará con lo que supone, manutención, ropa limpia etc. El personal de cocina, limpieza etc., salvo excepciones, será elegido por el responsable de la Colonia. La Colonia no podrá componerse de más personal que el señalado". En el mismo documento se indica a continuación:

- En todas las Colonias de tipo colectivo el responsable es quien estará a cargo de todo lo referente a la administración y dirección de la vida total de la misma. Ha de enviar a la Delegación de Colonias, un estado inicial (impresos) con el detalle de todos los niños que forman la colonia, así como del personal de la misma, maestros, cocinera, lavado, etc..., ajustado a la plantilla tipo.
- Enviará sucesivamente a la Delegación, el detalle de altas y bajas especificando las causas, bien entendido que no podrá admitir en ningún caso nuevos colonos, sin previa autorización de la Delegación.
- Extenderá diariamente y por duplicado, el detalle de gastos "manutención" (impresos), en el que quedará reflejado los víveres consumidos en el día, número de raciones servidas y el importe a que resulta cada ración, así como el menú. Un ejemplar será destinado a la Delegación y enviados semanalmente.
- Anotará todos los días (estados mensuales impresos) el importe total de los gastos del día por "manutención", así como el número de raciones y precio a que resulta cada ración. Al final del mes indicará la media o promedio diario por ración. Un ejemplar de estos estados mensuales le enviará a la Delegación.
- Anotará diariamente las compras realizadas por los diferentes conceptos (manutención etc.), reflejando así mismo en los estados diarios (impresos) los ingresos, pagos y estados de fondos, enviando un ejemplar de cada día, semanalmente, a la Delegación.
- Llevará un libro o fichas de almacén donde se refleje diariamente la entrada, salida y existencia de víveres y material.
- Las compras de víveres, siempre que sea posible correrán a cargo del responsable, quien las organizará auxiliado por el personal de cocina, bien sea mediante entrega de metálico diario o mejor aún, por vales a cargo de la Colonia, que mensualmente se hagan efectivos a quien los suministre.
- En aquellos pueblos donde la adquisición de víveres sea extremadamente difícil, el responsable lo hará saber a la Delegación para estudiar un medio de suministrar directamente aquellos artículos de primera necesidad.
- Los comprobantes por pagos realizados (facturas, recibos, etc.) los enviará por duplicado a esta Delegación por lo menos una vez al mes.

También se puntuó brevemente sobre las necesidades de ropa y calzado para las colonas y colonos, especificando que: "Mientras la Delegación no asigne cantidad fija por día y niño a invertir en ropa y calzado, toda necesidad de este aspecto será solicitada a la Delegación y no podrá hacerse ninguna adquisición sin que exista previa autorización". Sobre los posibles imprevistos: "A este capítulo irán los gastos de material sanitario, objetos rotos, etc., y se fijará una cantidad por día y niño". Sobre el material sanitario: "Al instalar toda Colonia se equipará con aquello más indispensable y las necesidades sucesivas han de cargarse al capítulo de imprevistos".

En las actas de las reuniones encontramos informaciones precisas. En la correspondiente al viernes 26 de febrero de 1937, indican las personas que asistieron a la reunión como responsables de las diferentes secciones. Examinan el Decreto que se publicará el primero de marzo de 1937 y la estructura del organismo que ha de funcionar como Delegación Central de Colonias, acordando que quedara establecidas en cinco Secciones (cuatro más la de estadística que ha de cubrirse con un funcionario-administrativo que nombrará la Dirección general de Primera enseñanza).

- Se acuerda que los maestros para Colonias tenían que ser maestros propietarios e interinos.
- Se acuerda mandar un oficio a la Inspección Central pidiendo en cada provincia un Inspector que ayude a los trabajos de la Delegación de Colonias.
- Se acuerda redactar una circular para que los padres de los niños autoricen la salida al extranjero.
- Se acuerda para las Colonias de tipo colectivo una cantidad fija para ropa y calzado por niño que no pase de 0,50 pts. por día y niño.
- Para las Colonias de régimen familiar, se acuerda no conceder ninguna asignación.
- Se hace constar que los niños menores de 14 años no podrán ser contratados para trabajar y quedando bajo la vigilancia del maestro. Para los que excedan la edad de 14 años ha de estudiarse una fórmula que alcance a Asistencia Social.

El jueves 11 de marzo de 1937, Regina Lago leyó las normas del Plan Pedagógico y se decidió imprimirlas para entregarlas a los responsables de las colonias. Se estimó urgentísima la instalación de un local para la clasificación de la infancia evacuada, y en último caso, aceptar el espacio de la calle Cirilo Amorós de Valencia, con Dorotea Pascual Monje, maestra responsable de la Estación de Tránsito, como residencia de acogida, antes de distribuir a los niños en colonia de acogimiento familiar o colectiva.

En el acta del domingo 4 de abril de 1937 –última acta consultada– se abordaron temas del personal para las colonias, clasificados en tres grupos:

1. Maestros, que quedaron dependientes de la Delegación.
2. Auxiliares que, de ser necesario, podrían utilizarse maestros no titulados o con capacitación suficiente para la labor.
3. Trabajos de acuerdo con la plantilla tipo, nombrados por el responsable de la colonia.

Recomendando que los responsables preferiblemente fueran personas de mediana edad y sobre todo mujeres solteras sin complicaciones de familia. En primer lugar, serían aceptados los que poseyeran títulos de trabajo en colonias o similar (valor demostrado). El personal pedagógico nunca del mismo sexo y preferiblemente maestras. De tres personas, un maestro y dos maestras. Las peticiones de maestros solo serían atendibles por petición del Consejo Local, responsables, o mediante una inspección efectuada por la Delegación.

Se repasan los extremos tratados en la reunión anterior y se pone énfasis en el sentido pedagógico, que consideran deficiente dentro del ritmo que querían imprimir en las colonias "en las que un aspecto fundamental debe ser la instrucción del niño". Y, en esa fecha, consideraban que los menores estaban atendidos con más cuidado en la parte física y más bien flojo en el sentido pedagógico, por falta de personal

competente. Por último, anotan la franja de edad establecida de 6 a 14 años, “aunque se procure un poco de flexibilidad en la primera edad, si se trata de niños muy cerca de los 6 años”, estudiando la organización de colonias de párvidos para pequeños de 3 a 5 años. Y, se acuerda encomendar a los médicos escolares la posibilidad de instalar una especie de preventorio con carácter de colonia escolar, para las niñas y niños con enfermedades.

Por Decreto de la presidencia del Consejo de Ministros de 28 de junio de 1937,⁴ se ordenó que todas las Colonias infantiles quedaran bajo la dirección del Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad. Con una Orden del día 24 de agosto de 1937 se creó un organismo que “recogiendo la experiencia de la primer etapa de trabajo en la cual la Delegación de colonias de este departamento ha realizado una muy meritaria labor, sea capaz de afrontar y resolver, con ritmo acelerado, un problema de tanta magnitud y de tan enorme responsabilidad para nuestro pueblo”.⁵ El gobierno de la República sabedor de la problemática que la guerra había causado en la infancia, elevó a la categoría de Consejo Nacional Infancia Evacuada (CNIE) para que ésta dispusiera de más recursos y así mejorar la organización de las mismas tanto en España como en el extranjero.

⁴ *Gaceta de la República*, n. 180, 29 de junio de 1937, pp. 1.405 a 1.406.

⁵ *Gaceta de la República*, n. 240, 28 de agosto de 1937, p. 827.

CAPÍTOL II LES XIQUETES I XIQUETS PRIMER

1. Colonias de la Federación Universitaria Escolar

La FUE, Federación Universitaria Escolar, nacida en Madrid en los últimos meses de 1926, fue el principal sindicato de estudiantes republicanos, con gran protagonismo en la participación educativa, política y cultural. La actividad de la FUE en Valencia desde 1929 fue muy intensa hasta el final de la guerra de España.

La FUE valenciana desde 1931 organizó colonias escolares estivales. Un extracto de la “Memoria de las Colonias Escolares de la FUE (1931-1939)”, encabezado por las palabras de Juan Peset: “Si el ejército defiende a la Patria, la Escuela la crea”, describe sus actividades. Iniciada la guerra sus miembros se adecuaron a las circunstancias bélicas creando colonias dirigidas a la infancia evacuada procedente de Madrid, una de ellas, la colonia escolar Magisterio, con 72 niños,¹ en la Fábrica de seda en Buñol;² la Colonia Juan Marco FUE, en Canals –Juan Marco fue uno de los primeros afiliados a la FUE, muerto en el frente– con 40 niños, controlada por la CNT, bajo la organización de Colonias Escolares de la FUE;³ la Colonia Jaime Remohí, en Godelleta, con 50 niños,⁴ y una cuarta Colonia denominada Krupskaia en Paiporta, con niños procedentes de la evacuación de Madrid “bajo la dirección de estudiantes-maestros de Madrid en colaboración con los valencianos”.⁵

Otras poblaciones donde la Delegación de Colonias de la FUE estableció guarderías y residencias fueron en San Juan (Alicante), Murcia y Castellón.⁶ El texto citado anteriormente recoge las actividades realizadas desde el inicio de la guerra por la FUE en relación a la primera colonia escolar para niños y niñas evacuados, establecida en Buñol:

¹ *Verdad, Diario político de Unificación editado por los partidos Comunista y Socialista*, n. 28, 1 de septiembre de 1936, p. 4.

² SEMPERE DOMENECH, Pepa, “Las colonias escolares y los refugiados en Bocairent durante la Guerra Civil”, ACULLIBER Asociación cultural León Ibérico Bocairente, 2011, pp. 127-135.

³ *Verdad, Diario político de Unificación editado por los partidos Comunista y Socialista*, n. 28, 1 de septiembre de 1936, p. 4.

⁴ *Ibidem*.

⁵ MANCEBO ALONSO, Mª Fernanda, “La universidad: profesores y estudiantes, 1936-1937”, en AZNAR SOLER, Manuel (ed.), *Valencia capital cultural de la República, 1936-1937*, vol. II, Valencia, Consell Valencià de Cultura, 2007. p. 644.

⁶ Boletín FUE. *Federación Universitaria Escolar de Madrid*, n. 1, 1937, p. 7. La guardería de San Juan recibió en enero de 1937 una subvención de 1.000 pesetas.

1936 empezaba como un año más y seguíamos los trabajos de organización y recogida de fondos para la Colonia Escolar que nos correspondía sacar durante el mes de agosto [...]. Pero verdaderamente los acontecimientos harían cambiar nuestros métodos y formas de trabajo de la FUE en general [...]. El 17 de julio fue el primer brote de una sublevación en Melilla. El 18 de julio fue un levantamiento subversivo contra la República y fue desde este momento que sobrevino la movilización general de los estudiantes de la FUE en defensa de nuestros intereses sociales, culturales y económicos, como también lo eran de la clase trabajadora y del Pueblo español. Movilización militar, movilización cultural y la movilización social que nos correspondió a los compañeros del Magisterio para defender la vida de centenares de niños que debían ser alejados de zonas de peligro, gentes y familias asiladas y sin recursos, así se inició sin cuartel, la lucha por y para organizar esas Colonias escolares. Con la colaboración de las juventudes, sindicatos, ayuntamientos, etc., iniciamos la recogida de víveres y ropas, dinero y utensilios. Nuestra primera visita fue Buñol donde para nosotros era la base fundamental de nuestras operaciones. A finales de julio, nuestra primera Colonia Escolar, compuesta por más de 60 [72] niños y niñas casi todos hijos de voluntarios combatientes, eran instalados en Buñol, en la llamada fábrica de la Seda [...].⁷

También organizaron la Colonia escolar Krupskaia en Paiporta con unos 60 niños de ambos性es evacuados de Madrid, que estuvo bajo la dirección de estudiantes madrileños de magisterio de la FUE, con la colaboración y ayuda del Departamento Técnico de Colonias Escolares de la FUE de Valencia.⁸ Así lo explican en la “Memoria de las Colonias Escolares de la FUE (1931-1939)”, aunque lamentablemente sin especificar el nombre del edificio: “La Colonia Escolar Krupskaia fue instalada y aceptada voluntariamente por los propietarios de una gran casa y huerta valenciana situada en las afueras de Paiporta”.⁹ La Colonia tuvo una duración de seis meses y más tarde se hizo cargo de ella el Ministerio de Instrucción Pública, de acuerdo con la FUE de Valencia, ya que inicialmente funcionaba gracias a las subvenciones otorgadas al sindicato estudiantil.¹⁰ En enero de 1937 en el listado de personas responsables de la administración de las colonias escolares E. Larraga recibió 1.000 pesetas para la Colonia Infantil de la Brigada Krupskaia de la FUE de Madrid en Paiporta.

En el mismo mes y año, la Brigada Krupskaia de la FUE dirigió dos cartas al Ministerio de Instrucción Pública con la solicitud de ayuda económica para la organización de evacuaciones de niños de Madrid,¹¹ una ayuda imprescindible para trasladar y mantener las residencias infantiles que organizaron. También realizaron suscripciones que dirigieron a particulares y organizaciones, sensibilizando en la cuestión de la necesaria ayuda a la infancia. En documentos de la Delegación de Colonias aparecen diferentes menciones a la FUE, sobre este tema. En el acta correspondiente al 26 de febrero de 1937 realizan la petición de 1.500 pesetas para ropa y calzado de la colonia de Paiporta, acordando no concederlo “puesto que para este capítulo no hay asignación”. En la misma fecha para otra colonia de la FUE en Alicante, también deniegan el importe “por no tratarse concretamente de colonia de Instrucción Pública”.¹² Recordando que aquellas colonias en que solamente ha de llevarse un control, la subvención fija debe ser de 0,50 pesetas por día y niño y si con esta cantidad no podían sostenerse tenían que pasar a depender de Instrucción Pública.¹³

Al mismo tiempo, los componentes de la FUE se iban incorporando al Ejército republicano en diferentes frentes, para defender con las armas la libertad, la cultura y el progreso social, según dejaron escrito los

⁷ Memoria Colonias Escolares. FUE Buñol. 1931-1939, 1981. Archivo FUE-ACIO

⁸ El director del departamento técnico de colonias escolares era José Cantó y el secretario J. Prat Ferragut.

⁹ Memoria Colonias Escolares. FUE Buñol. 1931-1939, 1981. Archivo FUE-ACIO

¹⁰ Por ejemplo, en 1935, Víctor Agulló Aguilar, presidente de la FUE en Valencia recibió 5.000 pesetas para contribuir a los gastos de las colonias escolares organizadas por ellos. *Gaceta de Madrid*, n. 221, 12 de agosto de 1935, p. 1.344.

¹¹ pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/description/6275255

¹² Actas de la Delegación de Colonias, 1937, signatura 31/01347. AGA

¹³ *Ibidem*.

fuestas en diferentes textos.

Como hemos indicado, la Colonia de Paiporta funcionaba sin regulación ni organización que no fuera del propio sindicato estudiantil, y la historia de la Colonia que inicialmente desde Madrid fue coordinada por la Brigada FUE de Magisterio, con el nombre Krupskaia, recordando a la pedagoga rusa, mujer de Lenin, pasó a depender del Ministerio de Instrucción Pública, tras el Decreto de 28 de junio de 1937 por el que se ordenó que todas las colonias infantiles e instituciones creadas, tanto en España como en el extranjero, para recoger y atender a la población infantil evacuada o privada de hogar a causa de la guerra, quedara bajo la dirección Ministerial, disponiendo que pasaran a ser de exclusiva competencia del Ministerio de Instrucción Pública los servicios y funciones necesarios “tanto en España como en el extranjero, relativos a colonias, guarderías y cuantas instituciones circum-escolares constituyan una prolongación de la escuela o acción educativa”.¹⁴ Y, como otras tantas que se habían organizado desde partidos políticos, ateneos, organizaciones humanitarias y sindicatos, la Colonia Krupskaia de la FUE, inició una nueva etapa pasando a denominarse Residencia infantil Rusia.

¹⁴ Gaceta de la República, n. 180, 29 de junio de 1937, pp. 1.405-1.406.

2. Nadezhda Konstantinovna Krupskaia

¿Quién fue Nadezhda Konstantinovna Krupskaia para que la FUE pusiera su nombre como referente a una residencia escolar de niñas y niños?

Krupskaia fue la principal inspiradora pedagógica de su país. Nació el 26 de febrero de 1869 en San Petersburgo, en una familia de clase media alta. Cuando murió su padre su familia tuvo graves problemas económicos, aun así, obtuvo una buena educación que le posibilitó trabajar como profesora. Empezó a participar en círculos de discusión de ideas socialistas quedando influenciada por las teorías de Carlos Marx.¹ A los 21 años dio clases en un centro nocturno para adultos, interesándose por la educación pública y la política cultural. Cuatro años más tarde conoció a Lenin,² con el que mantuvo una relación de pareja, contrayendo matrimonio en 1896. Su unión civil hizo posible salir juntos al exilio en Siberia donde Lenin había sido condenado por sus actividades políticas. Ella, aprovechó ese tiempo para escribir su primera publicación *La mujer trabajadora*, dirigido a las mujeres proletarias rusas. El libro pone el foco en el trabajo femenino y promulga la implantación del socialismo como la única forma de terminar con la discriminación de la mujer. Un texto pionero abordando bajo la perspectiva marxista la condición de la mujer obrera en Rusia.

En 1903 el matrimonio se traslada a Ginebra convirtiéndose en la coordinadora del consejo de redacción de la revista *Iskra*, con la que Lenin reclamaba la atención al proletariado europeo, creando las bases de lo que posteriormente se conocería como Partido Bolchevique del que Krupskaia fue secretaria en 1905.

Su importancia en lo que hoy denominamos movimiento feminista es muy relevante, ya que fue la impulsora del actual Día Internacional de la Mujer, celebrado por primera vez en Rusia en el año 1913.

Tras la Revolución de 1917 se convirtió en diputada siendo nombrada Comisaria de educación, centrándose en la lucha contra el analfabetismo; la creación de fundaciones culturales para el pueblo, y la organización de un nuevo sistema educativo. En 1920 fue presidenta de la Comisión principal para la Educación cívica, núcleo del sistema educativo soviético. Amante de la biblioteconomía creó las bases de un renovado modelo

¹ Karl Marx (1818-1883). Filósofo, economista y militante comunista alemán. Es considerado como el padre del socialismo científico, comunismo moderno, marxismo y materialismo histórico. Sus obras más conocidas son el *Manifiesto del Partido Comunista* (en coautoría con Friedrich Engels) y *El capital*.

² Vladímir Illich Uliánov, alias Lenin (1870-1924). Político comunista, revolucionario y filósofo ruso. Líder del sector bolchevique del Partido Obrero Socialdemócrata de Rusia, se convirtió en el principal dirigente de la Revolución de Octubre de 1917.

dirigido al acceso libre a las bibliotecas, para facilitar la educación de la población.

Investigando su nombre en la Hemeroteca de Madrid aparece por primera vez en la prensa genérica española en 1923, considerándola “la primera dama soviética”. En 1924 fallece Lenin, volviendo a la esfera pública y consiguiendo ser miembro del Comité Central del Partido Comunista. El diario *La Voz*, en marzo de 1929, apunta que Krupskaia, había terminado de escribir el cuarto tomo de la biografía del famoso revolucionario. La viuda de Lenin escribe un relato de la vida íntima del que fue su compañero, presentándolo al mundo bajo un aspecto nuevo, además expone en su obra la doctrina leninista y su aplicación práctica “en el primer experimento de un Estado socialista”.³ En ese momento su actividad estaba dedicada a la enseñanza y a la organización de grupos feministas donde pronunciaba brillantes discursos políticos. En reconocimiento por su dedicación y trayectoria política, el gobierno soviético propuso concederle la Orden de la Bandera Roja, el mayor honor de la URSS que aún no había sido concedido a ninguna mujer.⁴

En 1931 llama la atención un sueldo en *La Voz* con el siguiente título: “La viuda de Lenin vuelve a las filas de Stalin”,⁵ donde cita “La señora Krupskaia que figuraba hasta ahora en la oposición ha vuelto a las filas de Stalin pero, a pesar de su arrepentimiento no le han devuelto los puestos que ocupaba”.⁶ Y, en la revista *Crónica*, un año después, se publica que: “La viuda de Lenin, creadora de toda la cultura popular rusa y de la casi extinción del analfabetismo, que antes se elevaba al 85% declara: no soy comunista pero admiro el esfuerzo de Rusia en cultura popular”.⁷ Con el ascenso de Stalin como líder de la Unión Soviética, las mujeres fueron relegadas produciéndose una regresión sobre la sexualidad y el género y ella fue crítica con el estalinismo hasta su muerte producida en 1939.

Sus ideas educativas tuvieron una influencia decisiva en las nuevas pedagogías. Lorenzo Luzuriaga,⁸ escribió estas palabras sobre la educación que ella promovió en la Unión soviética:

Establece la gratuidad en todos los centros docentes y la coeducación; hacen laica la enseñanza, en el sentido de la neutralidad religiosa, y accesible a todos los ciudadanos, conforme a la idea de la escuela unificada; conceden una amplia autonomía y libertad a las iniciativas locales, y la máxima descentralización escolar; introducen los principios de la escuela activa o del trabajo, uniendo la enseñanza, una labor productiva, y finalmente, otorgan al Magisterio la mayor libertad en la elección de los métodos de enseñanza.⁹

Dos ideas surgen respecto al cambio de su nombre a la Residencia Infantil de Paiporta, el primero por la dificultad de pronunciar su apellido, y el segundo porque no era políticamente correcto mantenerlo en 1937 por el auge del estalinismo en la Guerra Civil, así que de Krupskaia pasó a ser denominada como Rusia.

³ *La Voz*, 20 de marzo de 1929, p. 1.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Joseph Stalin (1879-1953). Dirigente soviético que gobernó férreamente la URSS desde 1929, año en que se erigió como sucesor de Lenin, ejerciendo una represión sanguinaria y de inmensos sacrificios impuestos a la población, con una dictadura férrea.

⁶ *La Voz*, 8 de enero de 1931, p. 5.

⁷ *Crónica*, 22 de mayo de 1932, p. 11.

⁸ Lorenzo Luzuriaga Medina (1889-1959). Pedagogo español. Amigo de Manuel Bartolomé Cossío, con el que colaboró en el Museo Pedagógico Nacional. Impartió docencia en la Institución Libre de Enseñanza y fue el creador del programa educativo del PSOE, partido al que estaba afiliado. En 1922 fundó *La Revista de Pedagogía*. Durante la Segunda República fue catedrático de Pedagogía en la Universidad de Madrid.

⁹ LUZURIAGA, Lorenzo, “La restauración de la enseñanza europea en Rusia”, *El Sol*, 18 de abril de 1936.

3. De Castilla a Paiporta

La Guerra Civil había llegado a los pueblos de la España leal y en muchos de ellos se desarrollaron hechos cruentos. Una de las confrontaciones conocida como la Batalla de Brunete, a 25 kilómetros de Madrid, desplegó grandes enfrentamientos alrededor de esa población, y toda la zona de alcance fue evacuada para salvar a la población más vulnerable.

El 5 de octubre de 1936, se creó en Madrid un Comité de Refugiados para organizar el alojamiento, refugio y sostenimiento de las personas llegadas de los pueblos ocupados por el ejército rebelde. Diferentes entidades republicanas, partidos políticos, sindicatos y agrupaciones antifascistas, formaron parte de dicho comité. El 6 de noviembre el gobierno se traslada a Valencia, convirtiéndose en capital provisional de la República. En Madrid se crea una Junta de Defensa dirigida por el general Miaja,¹ que se encarga de organizar la vida en la ciudad. Pero las tropas sublevadas siguen avanzando y Madrid no puede acoger a nuevos refugiados por lo que la Junta dictamina la evacuación obligatoria de la población civil, exceptuando a los varones de 20 a 45 años y las personas que desempeñaban funciones de guerra.

Los carteles de las paredes de las casas de Madrid son gritos dirigidos a la población para que salgan de la ciudad. La propaganda en ese sentido se incrementa por medio de la radio, anuncios publicitarios en las salas de cine, revistas y prensa diaria. Paiporta acoge cientos de refugiados procedentes de zonas de guerra, muchos madrileños, pero también “de Extremadura, de Andalucía y de la Mancha”.²

En noviembre de 1936 aparecen las primeras noticias sobre la recepción de niños y niñas refugiados en Paiporta, se trata de hijos del campesinado acogidos por la Federación Española de Trabajadores de la Tierra (UGT), agradeciendo al Comité Ejecutivo Popular por haberse encargado de la manutención de treinta de esos pequeños.³

Podemos documentar gracias a un artículo del diario *La Hora*, que a Paiporta llegaron evacuados procedentes de municipios de Toledo y Madrid: “Niños y niñas de San Martín de Valdeiglesias, Torrijos, Carmena”.⁴ Consultando en el archivo Municipal de San Martín de Valdeiglesias, nos indican que el frente estaba próximo a la población: “muy cerca de nuestro pueblo se desarrolló la famosa batalla de Brunete [...]”, según tengo entendido por personas que vivieron la guerra, el pueblo fue tomado por el ejército republicano en 1936 pero, al poco tiempo fue tomado por el ejército al mando del general Franco”.⁵

Una noticia de la revista *Pasionaria* apunta que en Paiporta había mujeres comprometidas políticamente que estaban dispuestas a ayudar, como lo fue Carmen Ridaura, una entusiasta militante de Mujeres Antifascistas que envió a la revista un encendido artículo alabando la buena acogida de la publicación en la población, con estas palabras:

Nosotras, las mujeres jóvenes de Paiporta, cogimos con gran entusiasmo el hacer propaganda para nuestra causa, y al aparecer el primer número de nuestra Revista, traído a este pueblo, fue tal el entusiasmo que en la mujer despertó que ya fueron vendidos cien ejemplares [...] la importancia no la tiene el que sean vendidos muchos ejemplares, pero sí que la tiene el que toda mujer la lea [...]. Nuestro diario en una semilla echada a la tierra, cuyo brote ha sido un triunfo formidable en bien del antifascismo, sin temor a equivocarse, de que Paiporta ha despertado cien por cien, y hoy día la mujer ya va a la vanguardia de todas las iniciativas de actos antifascistas.⁶

¹ José Miaja Menant (1878-1958). Militar republicano. General destacado en la defensa de Madrid. Como máximo responsable de la Junta de Defensa desde el 6 de noviembre de 1936, evitó que la capital cayera en manos franquistas, hasta los últimos meses de la guerra.

² M.J., “Los niños refugiados de Paiporta”, *Verdad, Diario de Unificación de los partidos Comunista y Socialista*, n.125, 20 de diciembre de 1936, p. 2.

³ *Verdad. Diario de Unificación de los Partidos Comunista y Socialista*, n. 107, 29 de noviembre de 1936, p. 8.

⁴ “Hijos de campesinos en la residencia Rusia”, *La Hora*, 23 de diciembre de 1937, p. 7.

⁵ Correspondencia electrónica mantenida con los responsables del Archivo de San Martín de Valdeiglesias: Mari Nueva Yuste Blázquez y Javier Carla Simón (17 de junio de 2021).

⁶ RIDAURA, Carmen, *Pasionaria. Revista de las mujeres antifascistas de Valencia*, n. 10, 27 de febrero de 1937, p. 5.

Muchas mujeres paiportinas se comprometieron con la guerra y ante el riesgo de perder la vida de miles de personas se volcaron en la solidaridad y ayuda de los pueblos. La población supo colaborar acogiendo a cientos de refugiados, que fueron visitados por organizaciones antifascistas y hasta por el gobernador civil Zabalza,⁷ en una fecha cercana al fin de año de 1936,⁸ para interesarse por sus necesidades. Por la prensa de la época, sabemos que los primeros niños y niñas evacuados en Paiporta, eran hijos del campesinado de la zona centro de España. La avalancha de personas de las zonas de guerra desbordó las previsiones, y la necesidad de locales se hizo acuciante. En los medios de comunicación se insertaron anuncios invitando a los ayuntamientos, sindicatos y organizaciones políticas a poner a disposición locales que pudieran ser transformados para la acogida de refugiados. En Paiporta el espacio elegido fue el viejo Cuartel de la Guardia Civil, situado enfrente de la Iglesia. Una edificación que había sido ampliada en 1935, invirtiendo el ayuntamiento 671 pesetas en adecuar las instalaciones.⁹

Las personas que facilitaron que llegaran refugiados a Paiporta fueron los gestores del municipio, que asumieron los cargos el 27 de febrero de 1936, tras las elecciones ganadas por el Frente Popular,¹⁰ constituyendo la primera Comisión que funcionó hasta el mes de agosto de 1936, a la que sustituyó como autoridad local un Comité compuesto por Manuel Casany Martínez.¹¹ Blas Ferrer Folgado,¹² con domicilio en Lepanto 7. Enrique Gil Gregori.¹³ Ramón Moncholí Mandingorra.¹⁴ José Torrent Juan,¹⁵ y Manuel Aznar Sacramento, con domicilio en la calle Santiago García 5.¹⁶ Esta Comisión funcionó hasta febrero de 1937. Desde esa fecha hasta abril de 1939, la composición del Consejo municipal fue cambiando al ir incorporándose algunos de sus miembros a filas. Su primer presidente fue José Montoro Tarazona,¹⁷ conocido como "Wilson", al que sustituyó Isidro Rodríguez Armengol,¹⁸ con domicilio en la calle José Nakens 9. Los vocales fueron Germán Fita Company,¹⁹ que fue sustituido por José Prats Furió. Rafael Juan Valero,²⁰ apodado "Songo", que fue sustituido por Miguel Juan Maniquí,²¹ con domicilio en Lepanto 31. Gregorio López Martínez,²² al que sustituyó José

⁷ Ricardo Zabalza Elorza (1898-1940), presidente de la Federación Nacional de Trabajadores de la Tierra, de la UGT. Diputado del Congreso por el Partido Socialista. Gobernador civil de Valencia.

⁸ M.J., "Los niños refugiados de Paiporta", *Verdad, Diario de Unificación de los partidos Comunista y Socialista*, n.125, 20 de diciembre de 1936, p. 2.

⁹ GABARDA CEBELLÁN, Vicent; VILLASANTE CLARAMONTE, Helena, *De la rereguarda a les presons: Repùblica, Guerra Civil i Dictadura franquista a Paiporta*, Paiporta, Ajuntament, 2018, p. 31.

¹⁰ Coalición política de republicanos de izquierdas, socialistas y comunistas formada en 1935. Ganó las elecciones celebradas el 16 de febrero de 1936, manteniéndose en el gobierno hasta el final de la Guerra Civil (1936-1939).

¹¹ Vocal del Comité municipal desde el 18 de julio de 1936 a febrero de 1937. Se exilió a Francia. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

¹² Vocal del Comité municipal desde el 18 de julio de 1936 a febrero de 1937, con domicilio en la calle Lepanto 7. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

¹³ Vocal del Comité municipal desde 18 de julio de 1936 a febrero de 1937. Condena a 20 años y un día. Recluido en la prisión de El Puig (Valencia). Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

¹⁴ Vocal del Comité municipal desde 18 de julio de 1936 a febrero de 1937. Condenado a 12 años y un día. Recluido en la prisión celular de Valencia. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

¹⁵ Vocal del Comité municipal desde 18 de julio de 1936 a febrero de 1937. Condenado a 30 años. Recluido en la prisión central de San Miguel de los Reyes. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

¹⁶ Vocal de la Comisión Gestora Municipal del 27 de febrero de 1936 al 18 de julio de 1936, domiciliado en la calle General Godet 5. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

¹⁷ Presidente de la Comisión Gestora Municipal del 27 de febrero de 1936 al 18 de julio de 1936. Presidente del Consejo Municipal desde febrero de 1937. Fusilado. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

¹⁸ Vocal de la Comisión Gestora Municipal del 27 de febrero de 1936 al 18 de julio de 1936, con domicilio en la calle General Sanjurjo 9. Alcalde de Paiporta desde marzo de 1937 hasta el fin de la guerra. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

¹⁹ Vocal del Comité municipal de agosto a septiembre de 1936. Ejecutado. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

²⁰ Ejecutado. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

²¹ Vocal de la Comisión Gestora Municipal del 27 de febrero de 1936 al 18 de julio de 1936, con domicilio en la calle Lepanto 31. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

²² Vocal. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

García Gómez,²³ domiciliado en Lepanto 9. Agustín Encarnación Aznar.²⁴ Julián Gallego García;²⁵ Francisco Tarazona Llácer,²⁶ con domicilio en la calle Bisbe 7 de Valencia, sustituido por Rafael Navarro Ferrando. Francisco Valero Albert,²⁷ sustituido por Enrique Ricart Llácer.²⁸ Salvador Tarazona Álvarez,²⁹ con domicilio en la calle de la República 11. Nicolás Mendoza Navarro.³⁰ Segismundo Brull Tarazona,³¹ conocido como "el sastre". Rafael Calvo Soldevila.³² Julio Ruiz Díaz, natural de Águilas (Murcia), practicante de farmacia.³³ José García Benet,³⁴ con domicilio en la calle Galán y García 14. Manuel Ciscar Juan.³⁵ Miguel Fernández Pardo,³⁶ con domicilio en la calle Mariana Pineda 35. Carlos Motes Martínez,³⁷ con domicilio en la calle doctor Cajal 21 y Vicente Damiá Martínez,³⁸ con domicilio en la calle Pablo Iglesias 13. Todos ellos después de la guerra sufrieron la represión franquista en diversos grados, como apuntamos a pie de página. Para más información hay que consultar el libro de Gabarda y Villasante,³⁹ con datos precisos sobre los diferentes comités y consejos municipales, y la represión que sufrieron las personas que los formaron.

En el Archivo General de la Administración, existe una carpeta titulada "Pueblos que quieren acoger niños", documentando que, en gener de 1937, por medio de la Dirección General de Primera enseñanza del Ministerio de Instrucción Pública, a instancias de la Delegación de Evacuación de Madrid, los consejos municipales de las poblaciones valencianas reciben un telegrama preguntando el número de niños evacuados que se podrían instalar en sus municipios. Los representantes de los distintos pueblos se dirigen al Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes contestando al telegrama. Muchos pueblos responden afirmativamente a la petición de acoger niños y refugiados del frente de guerra, aunque algunos municipios se disculpán por la dramática situación que crea el hacinamiento y la saturación de personas, como ocurrió en Paiporta, comunicando su negativa con los siguientes términos: "Paiporta, no puede admitir más, tenemos 400 evacuados".⁴⁰

²³Vocal de la Comisión Gestora Municipal del 27 de febrero de 1936 al 18 de julio de 1936, domiciliado en la calle Lepanto 9. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

²⁴Vocal de la Comisión gestora municipal desde 27 de febrero de 1936 a 18 de julio de 1936. Vocal del Consejo Municipal desde febrero de 1937. Condenado a 30 años de prisión tras serle conmutada la pena de muerte. Condena reducida a 20 años y un día y posteriormente a 12 años y un día. Recluido en San Miguel de los Reyes. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

²⁵Vocal del Comité municipal de agosto a septiembre de 1936. Condenado a 30 años de prisión. Recluido en San Miguel de los Reyes. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

²⁶Vocal del Comité municipal de agosto a septiembre de 1936 con domicilio en la calle Bisbe 7 de Valencia. Prisión celular de Valencia del 24 de noviembre de 1939 al 4 de julio de 1940. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

²⁷Vocal del Consejo Municipal desde febrero de 1937. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

²⁸Recluido a 12 años y un día. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

²⁹Vocal de la Comisión Gestora Municipal del 27 de febrero de 1936 al 18 de julio de 1936. Vocal del Comité desde agosto de 1936, con domicilio en la calle del Caudillo 11. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

³⁰Vocal de la Comisión Gestora Municipal del 27 de febrero de 1936 al 18 de julio de 1936. Condenado a 20 años y un día. Prisión en San Miguel de los Reyes desde el 25 de mayo de 1942. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

³¹Vocal del Comité municipal desde agosto a septiembre de 1936. Fusilado. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

³²Vocal de la Comisión Gestora Municipal del 27 de febrero de 1936 al 18 de julio de 1936. Cumple condena de 12 años y un día. Cárcel celular de Valencia. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

³³Vocal del Comité municipal desde 18 de julio de 1936 a febrero de 1937, falleció el 29 de septiembre de 1936 en Serra (Valencia). Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

³⁴Vocal del Comité municipal desde 18 de julio de 1936 a febrero de 1937 con domicilio en la calle Primo de Rivera 14. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

³⁵Vocal del Comité municipal de agosto de 1936 a septiembre de 1936. Condena de 20 años y un día. Recluido en la prisión de San Miguel de los Reyes. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

³⁶Vocal de la Comisión gestora municipal desde 27 de febrero de 1936 a 18 de julio de 1936, con domicilio en la calle San José 35. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

³⁷Vocal de la Comisión gestora municipal desde 27 de febrero de 1936 a 18 de julio de 1936, con domicilio en la calle doctor Cajal 21. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

³⁸Vocal de la Comisión gestora municipal desde 27 de febrero de 1936 a 18 de julio de 1936, con domicilio en la calle José Antonio 13. Causa General. Víctimas de la Guerra Civil y el Franquismo, PARES.

³⁹GABARDA CEBELLÁN, Vicent; VILLASANTE CLARAMONTE, Helena, *De la rereguarda a les presons...*

⁴⁰Signatura 31/01347. AGA.

4. Colonias de la Mancomunidad Intermunicipal de la Huerta Sud

Muchos niños y niñas fueron acogidos en las colonias escolares colectivas que se crearon en algunos de los pueblos que actualmente constituyen la Mancomunidad Intermunicipal de la Huerta Sur.¹ Todos ellos, en mayor o menor medida, fueron hospitalarios con los refugiados, en este caso de los municipios de la Comarca de Torrente, como se denominaba en esas fechas. Para la recepción de las personas evacuadas, incartaron fincas; ofrecieron trabajo en las colectividades, como en la Colectividad de arroz de Silla, fotografiada por la húngara Kati Horna;² cedieron sus casas y aportaron sus recursos para la manutención de las personas llegadas de las zonas de guerra.

La recepción de la infancia evacuada fue una tarea inmensa, solo hay que leer las publicaciones periódicas de la época, por ejemplo, en *El Mercantil Valenciano* del día 2 de octubre de 1936 se anota que, a la Estación del Norte de Valencia habían llegado más de 2.000 escolares que se distribuyeron entre las poblaciones cercanas a la capital. En enero de 1937, el Ministerio de Instrucción Pública, necesitó saber cuántos niños y niñas podían admitir los municipios de la retaguardia valenciana. Aldaya, tenía una cantidad importante de menores refugiados, no pudiendo admitir más, ya que tenían los de la antigua Inclusa de la Diputación de Madrid y los del Grupo escolar Pablo Iglesias.³ Benetúser fue una población receptora de varias expediciones de escolares, dos de ellas entre enero y marzo de 1937, bajo el control de la Delegación de Evacuación (Comité de Auxilio del Niño),⁴ anunciando en la prensa que habían quedado perfectamente atendidos: "lo que se hace público para satisfacción y tranquilidad de las familias de los niños".⁵ Después, aun pudo ayudar a 35 escolares más.⁶ Catarroja mantuvo la importante cifra de 100 niños;⁷ Chirivella, los menores del Grupo escolar Alfredo Calderón de Madrid en colonia de régimen familiar, con ayuda del Consejo municipal. La maestra Justa Freire los visitaba con frecuencia al ser su responsable.⁸ Y, el día 11 de junio de 1938, llegaron al chalet Ferrat (Chirivella Nueva) los escolares trasladados de las colonias de Navajas (Castellón), en su paso hacia otras colonias en la provincia de Alicante,⁹ y a Chirivella vieja, el traslado de la colonia de Nules (Castellón). Mislata, el 23 de febrero de 1937 comunicó que tenían 300 niños allí refugiados, aunque podrían admitir algunos más.¹⁰ Todos los municipios hicieron un importante esfuerzo de ayuda a la infancia, quedando en la actualidad abiertas investigaciones al respecto.

La relación de las colonias existentes en fecha octubre de 1938,¹¹ de municipios que integran la Mancomunidad Intermunicipal de la Huerta Sur, según el último informe emitido por la Delegación Regional de la Infancia Evacuada en Valencia, de la Dirección general de Primera enseñanza del Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad, es la siguiente:

Beniparrell. En el Huerto de la Torre se organizó una colonia para 50 niños con 7 adultos que los atendían, además del responsable, director. Esta Colonia, el número 105, se abrió en mayo de 1938.

Paiporta. Denominada Colonia Rusia con 24 escolares y 5 adultos inaugurada el 16 de agosto de 1937, con

¹ La Mancomunidad la integran veinte municipios, tanto de la Huerta Sur como de la Huerta Oeste, que son los siguientes: Alacuás, Albal, Alcácer, Aldaya, Alfafar, Benetúser, Beniparrell, Catarroja, Chirivella, Lugar Nuevo de la Corona, Manises, Masanasa, Mislata, Paiporta, Picaña, Picassent, Cuart de Poblet, Sedaví, Silla y Torrente.

² Katy Horna (1912-2000). Fotógrafa que estuvo en España durante la Guerra Civil apoyando la causa anarquista como fotorreportera. También colaboró en la prensa libertaria: *Mujeres Libres*, *Tierra y Libertad*, *Tiempos Nuevos*, y como redactora en la revista *Umbral*. También fotografió la vida cotidiana en diversas poblaciones valencianas.

³ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas. Colonias escolares 1936-1939*, Valencia, L'Eixam, 2011, p. 39.

⁴ *La Libertad*, 25 de enero de 1937, p. 2.

⁵ *La Libertad*, 9 marzo de 1937, p. 3.

⁶ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas....*, p. 39.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, pp. 265-268.

⁹ *Ibidem*, pp. 140-143.

¹⁰ *Ibidem*, p. 39.

¹¹ *Ibidem*, pp. 138-151.

el número 143.

Picaña 1. Situada en l'Hort d'Albiñana. Creada el 8 de marzo de 1937, apadrinada por la XIII Brigada Internacional conocida como Brigada Dombrowski.

Picaña 2. Inició su funcionamiento el 13 de abril de 1937 en l'Hort de Lys, apadrinada por la asociación holandesa "Hulp aan Spange" de Amsterdam.

Picaña 3. Situada en l'Hort de Coll, inaugurada el 24 de abril de 1937, apadrinada por la organización "North American Committee to Aid Spanish Democracy" con sede en New York.¹²

Quart de Poblet. La Colonia estaba en Villa Amparo y sufrió un traslado a la población alicantina de Alcoi en el espacio denominado Baradello Gelat, en ese momento con 43 colonos y colonas.¹³

Torrente 1. Colonia apadrinada por el Comité de Uruguay compuesto por mujeres antifascistas que recaudaban fondos para mantener la Colonia Masía del Juez, que rebautizaron como "La casita de la democracia uruguaya". Esta Colonia llegó a hospedar a más de 50 niños y niñas. La fecha de inauguración fue el 15 de mayo de 1937.

Torrente 2. Inaugurada el 5 de julio de 1937 con una capacidad para 60 colonos, en 1938 se trasladó a la población murciana de Yecla al Instituto María de las Libertades. Estaba apadrinada por el Comité de Uruguay.¹⁴

Aunque no se puede definir como colonia escolar, por su organización ni estructura, en el Huerto de las Palmas en Picanya, durante la guerra en término municipal de Paiporta, acogió en régimen colectivo al Grupo femenino de la Residencia de estudiantes de Madrid. Sobre este tema se pueden consultar varios libros, entre ellos: *Dones plenes de somnis. El Grup Femení de la Residència d'Estudiants a Paiporta (1936-1939)*.¹⁵ Y, *La Residencia de señoritas 1936-1939. El Grupo femenino de la Residencia de estudiantes en Valencia*.¹⁶ Ambos proyectos unificados, repletos de solidaridad y feminismo dirigido a jóvenes estudiantes obreras e intelectuales.

¹² Más información sobre estas tres colonias en ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *Els Horts solidaris. Les colònies escolars de Picanya 1937-1939*, Picanya, Ajuntament, 2011.

¹³ Esta colonia ha sido investigada por Andrea Moreno y Pau Olmos, realizado una exposición gráfica (2014) y una publicación (2015).

¹⁴ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas. Colonias escolares 1936-1939*, Valencia, L'Eixam, 2011, pp.138-150.

¹⁵ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina, *Dones plenes de somnis. El Grup Femení de la Residència d'Estudiants a Paiporta (1936-1939)*, Paiporta, Ayuntamiento, 2018.

¹⁶ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina, *La Residencia de señoritas 1936-1939. El Grupo femenino de la Residencia de estudiantes en Valencia*, Valencia, Cultural Instituto Obrero, 2019.

CAPITULO III

LAS NIÑAS Y NIÑOS PRIMERO

1. Paiporta un refugio seguro

Paiporta, a menos de seis kilómetros del centro de Valencia, acogió entre 1936 a 1939 decenas de evacuados, entre ellos a niños y niñas llegados en tránsito hacia lugares seguros. La situación geográfica del municipio, a 15 kilómetros del Mediterráneo, un mar nunca visto por los pequeños refugiados que, además, llegaron a un clima suave y un a un paisaje con campos agrícolas que les llamó la atención por su variedad y color, hizo que su estancia dentro de las penalidades de la guerra, fuera grata. La población estimada en 1930 de 3.074 habitantes,¹ se vio muy incrementada durante la guerra.

¹ paiporta.es

Testimonios orales hablan de la avalancha de personas y la gran acogida de evacuados que hubo en todo el País Valenciano “sobre todo de niños”, nos contó Consuelo Moscardó Campos, recalcando:

Los niños venían a Valencia y se distribuían por los pueblos, más que en la capital. En los pueblos había más facilidad para conseguir alimentos, que escaseaban en la ciudad. Además, allí estaban alejados del ambiente de guerra, que poco a poco iba en aumento, hasta que en Valencia empezaron a bombardear, primero los barcos italianos que se acercaban al puerto y luego los bombardeos de los aviones “las pavas” como los llamábamos, que volaban muy bajo y los motores hacían mucho ruido.²

En la web del Ayuntamiento de Paiporta se pueden consultar –gracias al proyecto de fuentes orales de recopilación de la historia, a través de sus vecinas y vecinos más longevos–, testimonios personales que reflejan en la voz de los protagonistas de ese tiempo, situaciones y hechos.³ En este caso, hemos seleccionado sus evocaciones sobre las personas refugiadas en su población. Paiporta era un pueblo acogedor, era un refugio seguro. El Ayuntamiento se ofreció a socorrerlos y los vecinos y vecinas los acogieron en sus propios domicilios compartiendo con ellos mesa y techo.

Algunos testigos hablan sobre la región de procedencia de las personas refugiadas. Josefa Baviera Yago recuerda la primera vez que llegaron familias enteras de Córdoba en camiones y cómo los repartieron por los almacenes y las casas del pueblo.

Vinieron unos camiones de cordobeses. Me acuerdo como si fuera hoy, la verdad. Y de Madrid también, *madrileños* también vinieron muchos. Pero cordobeses más. Recuerdo que la primera entrada que hicieron fue en la Iglesia. Se sentaron todos allí en los escalones. Después ahí en “Ca Bota Faus”, ahí detrás, era una casa muy grande, ahí también llevaron. Y después iban repartiéndolos por los *almacenes*. Pero vinieron muchos, casi todos cordobeses y *madrileños*.

Salvador Montesa Manzano (Paiporta 1932) recuerda:

Tuvimos refugiados. Creo que eran de la parte de Teruel o de Segorbe. Los tuvimos no sé cuánto tiempo, tampoco sé si fue un año o meses, pero los tuvimos, teníamos buenas relaciones y cuando se fueron, siguió la amistad. Pero yo me acuerdo que en la parte de arriba es donde ellos vivían. En la plaza de la Iglesia había un cuartel de la Guardia Civil, allí estaban.

Concha Damià Tarazona (Paiporta 1927), coincide con el testimonio anterior sobre la ubicación de los refugiados:

Delante de la Iglesia allí estaba el cuartel de la Guardia Civil, pues allí, en guerra, pusieron evacuados, era gente de fuera que estaban allí viviendo, porque no tenían donde vivir, vinieron porque bombardeaban, allí estaban ellos. Aún recuerdo que se murió una chica allí. Yo fui al entierro, porque también era una chica joven.

Ramón Montesa Benlloch (Paiporta 1925) comenta la armonía que había entre las niñas y niños refugiados y los del pueblo:

Los evacuados vivieron aquí una buena temporada. Después se fueron a Madrid. Los conocimos nosotros que íbamos juntos al colegio. Había unas madrileñas y venía un chico también que se llamaba Juanito, que era cordobés, que también había venido evacuado aquí y éramos amigos todos.

²Consuelo Moscardó Campos (1921-2011), entrevista realizada en Valencia, el 20 de marzo de 2011. ACIO

³En el año 2016 se creó un equipo de trabajo destinado a realizar proyectos encaminados a la recuperación de la Memoria Histórica. Con toda la información se ha configurado el Archivo de la Memoria Histórica de Paiporta: memoriahistorica.paiporta.es/web

Joaquín Juan Baviera (1926) recuerda que las familias acogían a los refugiados: "Sobre los evacuados, una familia cogía uno, otra familia cogía dos. Y trabajaban en compañía".

Ramón Montesa Benlloch (Paiporta 1925) también nos dice que las familias acogían a los refugiados: "Había mucha gente de fuera. La gente acogía a los evacuados, se repartían por casas y si tenían hijos convivían con ellos. Convivían con ellos todos".

José María Rodríguez Pastor (Paiporta 1933) comenta la buena acogida del pueblo con las personas necesitadas:

Aquí los primeros gitanos que vinieron a Paiporta, en guerra, que viven aquí los descendentes, gracias el Ayuntamiento de Paiporta se quedaron aquí. Iban huyendo, estaban perseguidos, y vinieron aquí y aquí se han quedado. Paiporta acogió a gente. Aquí vinieron evacuados muchísima gente huyendo de la guerra. Y después se han quedado aquí. Te vas a la fuerza, por necesidad. Y aquí en Paiporta, todo el que ha venido, aquí no hemos echado a nadie a la calle, a nadie. Ni en guerra ni después de la guerra, a nadie.

2. La solidaridad de Paiporta en la hemeroteca

Con la información del diario *Verdad*, se inicia la primera información aparecida en prensa sobre una residencia dedicada a las hijas e hijos de los campesinos refugiados en Paiporta en noviembre de 1936. Un texto que nos habla de las necesidades, con la petición de ayuda, dirigida desde la Federación Española de Trabajadores de la Tierra de la Unión General de Trabajadores, a la afiliación de las diferentes secciones de la Provincia.

EN LA RESIDENCIA INFANTIL DE PAIPORTA, PARA HIJOS DE CAMPESINOS, FALTAN CAMAS Y ROPAS.

Estimados camaradas: No ignora esta Federación que el problema creado a todos los pueblos de la provincia de Valencia, con motivo de las evacuaciones, es por demás agudo, y que como consecuencia de ello habréis visto aumentados los gastos familiares que apenas si podáis sufragar. Pero como no ignoramos vuestro grado de sacrificio, vuestros sentimientos hospitalarios y vuestro acatamiento a los deberes de solidaridad, no dudamos en dirigirnos a vosotros, en la seguridad de que cuando sepáis el motivo de este llamamiento os apresuraréis a complacernos y a satisfacer la necesidad que nos obliga a redactar esta nota.

La Federación que en todo momento vela por vuestro bienestar, se ha preocupado también de buscarlo a los hijos de los luchadores de nuestros batallones y de los demás camaradas amparados bajo nuestras Sociedades de la Tierra que, repartidos en otros regimientos y columnas, pelean contra el fascismo. A tal fin ha establecido una Residencia infantil en Paiporta, a unos kilómetros de Valencia, donde vendrán a confraternizar nuestros productores cada mañana.

Y como nuestro especial interés es rodear a los chicos cuantas comodidades puedan suplir el cariño de sus hogares, esperamos de todas las organizaciones de Valencia que, por más próximas, nos ayuden en esta empresa. De momento, y con toda la urgencia que este acto de solidaridad aconseja a nuestros afiliados, hemos de proveerles de una veintena de camas, necesarias para acabar de acomodar a los que ya están aquí. Asimismo, necesitan prendas de abrigo, especialmente ropa interior, pues las circunstancias en que fueron evacuados obligaron a traerlos con sólo lo puesto.

Hemos de hacer constar, al mismo tiempo, nuestro agradecimiento al Comité Ejecutivo Popular de Paiporta, por haberse encargado de la manutención de treinta de estos pequeños.

Y esperamos de todos los Comités, de todos los compañeros que, secundando el gesto de los de Paiporta, hagan colectas, requisen ropas y camas, todo urgentemente, y nos las envíen a esta Federación, plaza del Temple 8, Valencia.

¡Campesinos valencianos! ¡Que los hijos de vuestros compañeros que luchan en las trincheras digan a sus padres al volver, que mientras ellos ganaban el bienestar de todos no les dejasteis abandonados! ¡Ayudadnos a hacer felices a estos pequeños!

La ejecutiva.¹

Próxima a la festividad de la Semana infantil, con anuncios y columnas insertadas en el diario *Verdad*, del 20 de diciembre de 1936, aparece un texto relevante. Se trata de una información firmada por las iniciales M. J., que hablan de una visita realizada a la infancia evacuada en Paiporta.

LOS NIÑOS REFUGIADOS DE PAIPORTA

Unos muchachos robustos, de tez tostada, de ademanes bruscos con cara de listos y de desconfiados, han salido al encuentro de unos visitantes que vienen cargados de pequeños paquetes. Los niños son hijos de campesinos, de los auténticos campesinos de Extremadura, de Andalucía, de la Mancha...

Sus padres han muerto o exponen su vida en los frentes. Los visitantes vienen a interesarse periódicamente por ellos, a traerles golosinas y chucherías. Y a hacerles cine los jueves por la tarde.

Tienen los pequeños campesinos refugiados cómodos y amplios albergues. Tienen pedazos de tierra para ensayar cultivos, para practicar el arte del que vivían sus padres en tierras menos gratas que la huerta. Aquellas tierras grises extremeñas, los campos áridos manchegos, los secanos andaluces ¡no son esta tierra de barro valenciano que lo da todo!

El cine les divierte. Y es cine instructivo el que ahora contemplan. Paisajes extraños, ciudades lejanas, tierras ignoradas, razas exóticas, productos insospechados... Uno de los asiduos visitantes, una vez proyectada una película, se mezcla entre los niños. Les explica aquellos que no han podido asimilar en el curso de la película. Les hace preguntas.

Los niños atienden, contestan, escuchan. Uno, muy avisado no ha podido resistir su curiosidad y pregunta a una mujer joven que está mezclada entre la chiquillería campesina:

—Oiga, señorita ¿es verdad que ese señor es el gobernador?...

—Sí, pequeño. Es el camarada Zabalza, el secretario de los campesinos, el gobernador de Valencia... Y yo no soy ninguna señorita. Soy su compañera...

El pequeño, aunque no comprende de pronto, sonríe. Y dice con un tono difícil de describir, pero lleno de entereza:

—Oiga usted, compañera, ¿verdad que ganamos la guerra?...²

La siguiente información es de un año después y la encontramos en el periódico *La Hora. Diario de la juventud* del 23 de diciembre de 1937. Hay que aclarar que la información no es del todo precisa, por ejemplo, desde el titular: "Hijos de campesinos en la residencia Rusia", que se presta a la primera confusión ya que, en esa fecha, la denominación oficial era la de Colonia Rusia, bajo la responsabilidad del Ministerio de Instrucción Pública. Las dos imágenes que la ilustran no corresponden a la Colonia, es más, la fotografía

¹ Verdad. Diario de Unificación de los Partidos Comunista y Socialista, n. 107, 29 de noviembre de 1936, p. 8.

² Verdad. Diario de Unificación de los Partidos Comunista y Socialista, n. 125, 20 de diciembre de 1936, p. 2.

inferior pertenece a la Escuela de la Fundación Cesáreo del Cerro de Madrid, que funcionó hasta julio de 1936, -en este caso, la instantánea de Lladó corresponde a un reportaje realizado el año 1931-. Otra imprecisión es la referente a la fecha de inicio de la Colonia Rusia, inaugurada oficialmente el 16 de agosto de 1937.³ En el artículo se hace referencia a la Brigada Krupskaia de la FUE de Madrid, que evacuaron el 29 de octubre de 1936 una cantidad importante de niñas y niños que se quedaron en Paiporta, pero no fue con la denominación Residencia Rusia. Tampoco acierta con el número de niños y niñas acogidos en la Colonia, que realmente fueron 24. El resto del texto aporta información relevante sobre las actividades que se realizaban en la Colonia Rusia, situada en el chalet Catalá. Por último, el apellido de la autora del artículo, Águeda, es Fernández, una joven que pertenecía a la agrupación Unión de Muchachas.⁴

HIJOS DE CAMPESINOS EN LA RESIDENCIA RUSIA

Bombardean las ciudades. Arrasan los pueblos. El campesino lucha en los frentes por la libertad de todos. Hay que evacuar a las mujeres y a los niños.

La Brigada Krupskaia, de la FUE, de Madrid, se va a encargar de atender a los hijos de los campesinos. Unos cuantos muchachos estudiantes trajeron, el 29 de octubre de 1936, 30 niños a la Residencia Rusia de Paiporta. Eran de la provincia de Toledo y Madrid. Se habían salvado a 30 niños de la metralla fascista. Y aquí están instalados los pequeños. En Paiporta, en la Residencia Rusia.

LOS NIÑOS SE LEVANTAN

Corren a la ducha. Van a lavarse los dientes. Despues, el desayuno. En un comedor de luz, todo blanco.

Y ES LA HORA DE LA CLASE

Mesas. Ventanas abiertas al sol. Y allí los niños escuchan atentamente las explicaciones de su maestro. Muchos de ellos saben ya leer y escribir. Es aquí, en la Residencia, donde han aprendido. En las paredes, mapas, estampas con grabados, el abecedario, los números...Y flores. Hay flores en las clases infantiles de la Residencia Rusia.

Niños y niñas de San Martín de Valdeiglesias, Torrijos, Carmena. Aquellos hombres y mujeres que nunca hubieran sabido leer, ni escribir, ni resolver un problema de aritmética, ni saber que es una necesidad la limpieza del cuerpo, son hoy los mejores hijos de la nueva España. Los que gozarán de una vida de trabajo, de higiene, de alegría. Por ello luchan sus padres en el frente.

Me enseñan el dictado que hizo un niño de doce años el día anterior. En una página de cuaderno escolar; no tiene más de cuatro faltas. —Pronto no haré ninguna más —me dice rápido y seguro de sí mismo. Hay algunos que tienen aficiones artísticas. Que pueden llegar a ser dibujantes, pintores, literatos. Para recoger estas inquietudes que han comenzado a brotar de sus cerebros infantiles hemos confeccionado un periódico mural —Ellos solos lo hacen, me aseguran.

Veo dibujos de guerra, de flores, de árboles, de objetos varios. También hay expuestos trabajos de copias, dictado, matemáticas. Y, sobre todo, ¡qué alegría se siente al estar entre este grupo reidor y simpático!

Las niñas llevan vestidos de lunares, de colores vivos, con una cinta en la cabeza. Los chicos, con delantales o blusas de tonos claros; como ellos. Llenos de luminosidad.

³ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas. Colonias escolares 1936-1939*, Valencia, L'Eixam, 2011, pp. 148-149.

⁴Organización política femenina formada en 1937 por jóvenes de las Juventudes Socialistas Unificadas. Se autodefinían como un movimiento no feminista que luchaba contra el fascismo. Su órgano de expresión era *Muchachas*. En Valencia, tenían el local en la calle de la Paz n. 5.

EN EL JARDÍN

Un jardín de pinos, y a un lado, rosas, geranios, lirios..., juegan las niñas y los niños. Gritos, risas. Corren veloces por los senderos del jardín. Una niña persigue a un niño. Están jugando a eso de "libre en el aire puro". El muchachito corre como un gamo. La niña no puede alcanzarle. Pero, ¡ah!, el niño se ha confiado demasiado y, ¡pum!, la chica le ha cogido. Y sigue el juego... Todos tienen buenos colores. No les falta el sol, el pan, el reposo, la alegría.

YA ESTÁN TODOS A LA MESA

Las niñas ya mayorcitas ayudan a poner la mesa. Una comida sana para un cuerpo sano.

CADA UNO TIENE SU PEQUEÑO HUERTO

Todos por la tarde trabajan en una pequeña parcela de tierra: es su huerto. Cada niño, cada niña, tiene un trozo de terreno a cultivar. En muchos de ellos se aprecia claramente su origen campesino. Instintivamente saben sembrar, remover la tierra, cuidar la planta.

Uno de ellos, de mirada profunda y serena, nariz aguileña, tez morena, ha conseguido unas hermosas plantas de judías. Las muchachas cuidan de unos pinitos que todavía están tiestos. Y que serán pinos muy grandes cuando ellas sean mozas. Trabaja con la azada. Remueve la tierra con una velocidad vertiginosa.

—Estoy preparando la tierra para sembrar. ¡Menuda cosecha voy a tener la primavera que viene!

—¿Y qué vas a plantar?

—Patatas. Es un tubérculo la patata. Yo lo sé —me dice orgulloso. Él posee ya nociones de Historia Natural.

—Tenemos también una pequeña granja, con conejos y gallinas, que cuidamos nosotros mismos.

Y cuando sus padres tienen permiso vienen a ver a los pequeños, sus hijos. Y están satisfechos al verlos sanos y felices. Y que estudian y trabajan para ser los mejores. Levantan el puño los niños de la Residencia Rusia. Cantan.

Agueda [Fernández].⁵

⁵ *La Hora. Diario de la Juventud*, n. 172, 23 de diciembre de 1937, p. 7. Transcripción Carmen Sanchis Orico. GIACIO

3. La Colonia Rusia

Investigando en el Archivo General de la Administración cualquier información que nos acercara a la población de Paiporta durante el período 1936-1939, encontramos una carpeta con 13 fotos datadas el día 3 de febrero 1938 y en el reverso un sello con la leyenda Colonia de Niños-Paiporta,¹ y en algunas de ellas un segundo sello con la leyenda Auxiliares Mecánicos de la Enseñanza. Esta descripción hace pensar que en ese momento en la población tan sólo existía una Colonia escolar, la denominada Colonia Rusia.

Las fotografías que se capturaron en la Colonia y las facturas que hemos consultado de los gastos generados entre agosto y septiembre de 1937, sumado a las noticias de prensa, forman un conjunto documental que nos van relatando la vida en la Colonia, que funcionó hasta los meses finales de la guerra, al aparecer contabilizada en el último listado conocido redactado en octubre de 1938,² como la Colonia número 143 del

¹ Signatura C-246. AGA

² ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas. Colonias escolares 1936-1939*, Valencia, L'Eixam, 2011, p. 148.

Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad -Dirección general de Primera enseñanza- Delegación Regional de la Infancia Evacuada de Valencia.

En la actualidad el espacio que ocupó la Colonia -el chalet de Catalá- queda ubicado hoy en el centro urbano, en la vigente calle doctor Fleming 8. Pertenece al Ayuntamiento de Paiporta, estando instalado el Gabinete Psicopedagógico Municipal, con un jardín público, una de las áreas verdes de la población. La Colonia estaba adosada a la desaparecida Fábrica de tejidos de seda de Rafael Catalá Fayos,³ una de las empresas más importantes en las manufacturas de telas durante décadas.⁴

La ficha del catálogo del Patrimonio Arquitectónico del término municipal del Ayuntamiento de Paiporta, identifica la construcción de la denominada Villa chalet de Catalá (localizada en la calle Valencia 6) cuya construcción data de 1920, obra de Tarazona.⁵ La vivienda con un estado de conservación bueno, se describe de la siguiente forma: edificio de una planta construido con muros de ladrillos revocados, con ornamentación historicista que, en abril de 1985, estaba adosada a la fábrica contigua. En ese momento el huerto contenía arbolado de interés. La villa está situada en uno de los principales accesos a Paiporta. Josefa Baviera Yago,⁶ recordaba la estrofa de una canción, con la música de "Si me quieres escribir".⁷ "Cuando entres en Paiporta lo primero que verás, la fábrica de la seda y el chalet de Juan Miguel. Y todos los enchufados que están tomando el café".⁸

La descripción del espacio concuerda con los requisitos que se exigían para instalar las colonias escolares, además de buena comunicación (por tren y carretera), y condiciones higiénicas.

La historia de la Colonia en régimen colectivo, que inicialmente fue coordinada por la Brigada FUE madrileña, con el nombre de Krupskaia, pasó a depender del Ministerio de Instrucción Pública primeramente con el número 47, siendo rebautizada con el nombre Rusia, inaugurándose el 18 de agosto de 1937 y funcionando dos días antes, desde el 15 de agosto de 1937.⁹

Los trabajos de la habilitación de la vivienda se realizaron a través de la Sección unificada de pintores murales de Paiporta CNT-UGT, por un importe de 665 pesetas. La Colonia contaba con veinticuatro escolares, seis niñas y dieciocho niños, con escuela en la Colonia. La Asignación económica diaria por plaza era de 1,80 pesetas (52,20 por día) que incluía la manutención, los útiles de limpieza, la luz y el carbón,¹⁰ además de los jornales del personal fijo que consistía en: el responsable general y administrativo, maestra, cocinera, ayudante (lavado y planchado) y la auxiliar. En total cinco personas.

La característica de esta Colonia es que acogía a hijos e hijas de familias numerosas, la organización de las colonias escolares aconsejaba no separar a los hermanos, ya que normalmente acudían desde la misma población de donde fueron evacuados y donde se pensaba retornarlos cuando finalizara la guerra.¹¹

Sus responsables fueron Juan Ardanaz Lucía, hasta septiembre de 1937 y durante los meses siguientes, Josefa Alvarado Planelles. Entre otras funciones tenían que enviar al Consejo Nacional de la Infancia

³En 1897 Rafael Catalá Fayós, con 42 años de edad, se establece en Paiporta en busca de unas instalaciones grandes y solventes, para la manufactura de hilados, torcidos y tejidos de seda, hasta el año 2003. http://www.upv.es/fecetex/p_catala.html (consultado el 21 de agosto de 2021).

⁴En esa época, la fábrica de Rafael Catalá destinó parte de su producción a la fabricación de paracaídas para el ejército republicano.

⁵Bautista Martín Tarazona (1989-1963). Arquitecto.

⁶Josefa Baviera Yago, nació en Paiporta. También recuerda el proceso de construcción de los refugios antiaéreos durante la guerra, por la misma gente del pueblo, incluidos niños y mujeres.

⁷Hay diferentes versiones populares de la letra, en función del origen de cada población. María Luisa Pérez Reyes, la cantaba de esta forma "Cuando entras en Valencia, lo primero que se ve, son los lobos emboscados sentados en el café", Archivo ACIO

⁸memoriahistorica.paiporta.es/web/faces

⁹Fecha de la factura de la leche suministrada a la colonia. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA

¹⁰Organización Régimen Administrativo de Colonias, redactada por la responsable de la sección María Candelaria Pascual en Valencia el 18 febrero 1937. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA

¹¹*Ibidem.*

Evacuada el detalle de altas y bajas mensualmente, si las hubiera, especificando las causas, y sin poder admitir a nuevos colonos sin previa autorización del Ministerio de Instrucción Pública. También redactar diariamente y por duplicado, el detalle de gastos de la manutención con los alimentos consumidos en el día, número de raciones servidas y el importe al que resultaba cada ración, así como el menú, muy importante para conseguir una buena salud de los colonos y colonas. Las compras de víveres corrieron a cargo de los responsables y las facturas emitidas nos muestran lo que las niñas y niños consumieron en la Colonia. Un régimen de alimentación, sencillo, sano, variado y equilibrado, con leche, fruta y verduras, necesarias para el buen crecimiento infantil, teniendo en cuenta los hidratos de carbono, proteínas y vitaminas que la Delegación Central de Colonias aconsejaba. Un menú semanal que contaba con ensalada (lechuga, cebolla y tomate). Puré de judías. Pescado. Sopa de ajo con huevo. Tortilla. Lentejas. Paella. Hervido de patata y col. Carne en salsa, judías estofadas o patatas con tomate. Albóndigas. Potaje de garbanzos y acelgas, terminando siempre con fruta.¹² Además, en la colonia habían algunos árboles frutales que proporcionaban naranjas, limones, nísperos...

Su responsable, el 15 de agosto de 1937 adquiere 100 kg de lentejas; el 25 de agosto, 50 kg de alubias, 100 kg de arroz y 50 litros de aceite; el 6 de septiembre de 1937 abona al proveedor el resumen de 21 días de productos alimenticios, entre ellos 17 kg de tomates, 19 kg de pimientos, 51 kg de frutas varias, 3 kg de judías verdes, 1 arroba de cebollas, ajos, etc., y una factura de pan por un importe de 160,40 pesetas de la Panadería Moderna Isidro Martínez de Paiporta de la calle Galán y García (hoy Convento). Compran 24 litros de aceite y paga la consumición de 155 litros de leche de vaca consumida entre el 15 de agosto y el 6 de septiembre. También adquiere especias, azafrán, sal, cerillas, envases, útiles y productos de limpieza.

Niños y niñas, iniciaban el día a las 7 de la mañana, un despertador de color rojo les anunciaba que era hora de hacerlo, de asearse y desayunar.¹³ "Corren a la ducha. Van a lavarse los dientes. Después, el desayuno [...] en un comedor de luz, todo blanco. Las niñas ya mayorcitas ayudan a poner la mesa".¹⁴ En Galerías Avenida, habían comprado 66 vasos y 28 servilleteros,¹⁵ uno para cada persona que vivía allí.

Las normas redactadas por la Delegación de Colonias aconsejaban que el tipo de pequeña colonia -de 25 a 30 niños- era el número ideal. "Pasada esta cifra la casa pierde sus características de hogar y ambiente familiar que tan necesarios son para la normal evolución espiritual del niño".¹⁶ A todas las colonias les une un mismo propósito: ofrecer protección a los menores, sin descuidar su formación. Esto no quiere decir que fueran esencialmente pedagógicas, pero sí que en ellas estaba presente la faceta escolar.

"Una escuela que quisiera ser realmente una escuela de todos y para todos, debía preocuparse por ofrecer aquellas bases, aquellas motivaciones, aquellos modelos culturales imprescindibles para construirse un patrimonio de conocimientos, de habilidades, de competencias.¹⁷ Y eso es lo que se hizo en la Colonia Rusia: una escuela hogar con ventanas abiertas al sol, "y allí los niños escuchan atentamente las explicaciones. Muchos de ellos saben ya leer y escribir. En las paredes, mapas, estampas con grabados, el abecedario, los números y flores. Hay flores en las clases infantiles de la Residencia Rusia",¹⁸ leemos en la prensa de la época.

A las 9 de la mañana se iniciaban las clases al aire libre cuando el tiempo lo permitía en la cancha de tenis, que servía de espacio de recreo y de estudio. Los escolares experimentaban y aprendían. El pedagogo Dewey,¹⁹ decía que "el mejor método de aprendizaje es aquel que deriva de la investigación". Y la naturaleza

¹² *Ibidem*.

¹³ Reloj despertador de color rojo comprado el 14 de agosto de 1937, en la Relojería suiza Eugenio Carbonell. Factura por un importe de 35,40 pesetas. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA

¹⁴ *La Hora. Diario de la Juventud*, n. 172, 23 de diciembre de 1937, p. 7. Transcripción Carmen Sanchis Orico. GIACIO

¹⁵ El 27 de agosto de 1937. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA

¹⁶ Organización Régimen Administrativo de Colonias... Signatura 05 1.3 31/1346. AGA

¹⁷ Conferencia de Francesco Tonucci en Madrid. "La ciudad de los niños", 2013. (Consultado el 21 de agosto de 2021). <http://ei-zeroesis.blogspot.com/2013/11/conferencia-francesco-tonucci-en-madrid.html>

¹⁸ *La Hora. Diario de la Juventud*, n. 172, 23 de diciembre de 1937, p. 7. Transcripción Carmen Sanchis Orico. GIACIO

¹⁹ John Dewey (1859-1952). Filósofo, psicólogo y pedagogo estadounidense. Sus ideas se basaban en que solo se podría alcanzar la plena

era buena maestra. Los sonidos de las aves y los insectos, los colores que proporcionaba y los diferentes olores despertaban la curiosidad. Niños y niñas que miraban el futuro próximo con la seguridad que proporcionaba la Colonia.

Tenían buen material escolar adquirido en la librería Fenollosa de Valencia: libretas, carpetas, gomas de borrar, cuadernillos, cuartillas y libros de aritmética...²⁰ También elaboraban un periódico mural, escribían a sus familiares y el cartero titular de Paiporta, les entregaba la respuesta.²¹ Una cuidada biblioteca, cumplía lo necesario para satisfacer la curiosidad de los niños y niñas, completando su educación y el sano entretenimiento.

"Veo dibujos de guerra, de flores, de árboles, de objetos varios."²² También hay expuestos trabajos de copias, dictado, matemáticas",²³ escribió la periodista que visitó la Colonia en 1937. Los dibujos de guerra se referían a los bombardeos que sufrían; las flores y los árboles, los del jardín de la Colonia, así como los objetos, jarrones, búcaros, etc.

En verano, los niños se duchaban desnudos con una manguera y se lavaban con jabón verde, a base de clorofila, adquirido en Alfafar.²⁴ Más adelante les compraron bañadores.²⁵ También se cuidaba la higiene bucal, disponiendo cada niño de su correspondiente cepillo de dientes, vaso y perborato sódico para su uso individual. Una factura pagada el 6 de septiembre de 1937 indica la compra de 14 cepillos de dientes.²⁶

Se cuidó de prevenir cualquier epidemia, vacunando a los niños y niñas. La Farmacia del doctor Lloret de Paiporta en la calle República (actualmente Primero de Mayo) suministró vacunas y fórmulas magistrales,²⁷ que demuestran que se velaba por la salud de las colonas y colonos, recibiendo atención médica. Y si tenían algún problema con la vista se les proporcionaba las gafas. Las imágenes muestran a los escolares sanos y fuertes. Ninguno de ellos tiene el pelo rapado, por lo tanto, cuando se hicieron las fotografías ya había pasado el protocolo de actuación cuando entraban por primera vez en la Colonia, que consistía en cortarles el pelo al cero, para mantener a los piojos alejados. De esa tarea se había encargado el peluquero local.

Y no podían faltar los juguetes. Varias instantáneas de la Colonia nos muestran a niñas jugando con muñecas, mientras la maestra y auxiliares tejen; a niños jugando al fútbol, y a niños y niñas jugando al croquet. El juego compartido es una de las mejores vivencias de la infancia, favorece las relaciones sociales, la tolerancia, la empatía, la solidaridad, la sensibilidad y el respeto, fomentando la cooperación. Y el espacio de la Colonia era perfecto para ello: "un jardín de pinos, y a un lado, rosas, geranios, lirios..., juegan las niñas y los niños. Gritos, risas. Corren veloces por los senderos del jardín. Una niña persigue a un niño. Están jugando a eso de "libre en el aire puro".²⁸

El ejercicio, con baños de sol y gimnasia, completaba la educación física. Fundamentalmente eran ejercicios dirigidos a ampliar la función respiratoria. Rítmicamente empezando por movimientos de pequeña intensidad hasta llegar a un máximo, para ir disminuyendo paulatinamente, terminando con una ducha fría y breve.²⁹

democracia a través de la educación y la sociedad civil.

²⁰ Signatura 05 1.3 31/1346. AGA

²¹ Domingo Gabaldá Fenollosa, el cartero de Paiporta, es separado del servicio y baja en el escalafón. Boletín Oficial del Estado, n. 84, 25 de marzo de 1941, p. 1.992.

²² De la colonia de Paiporta no disponemos de dibujos escolares, pero los temas recurrentes son los indicados en el artículo de prensa.

²³ *La Hora. Diario de la Juventud*, n. 172, 23 de diciembre de 1937, p. 7. Trascipción Carmen Sanchis Orico. GIACIO

²⁴ La Fábrica de Jabones Manuel Alamar Mocholí de Alfafar factura a la Colonia, el 26 agosto 1937, una caja de jabón verde, por un importe de 126 ptas. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA

²⁵ Pascual Montañés factura a la Colonia, el 19 de agosto de 1937, 6 trajes de baño para niñas y 17 culotes para niños, de diferentes tallas, por un importe de 94,10 ptas. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA

²⁶ Bazar quirúrgico F. Pérez de los Cobos factura a la Colonia, el 30 de agosto de 1937, 17 cepillos de dientes, por un importe de 41, 95 pesetas. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA

²⁷ La Farmacia del Dr. Lloret de Paiporta factura a la Colonia, el 28 de agosto de 1937, por varias vacunas y fórmulas magistrales, con un importe de 161,40 pesetas. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA

²⁸ *La Hora. Diario de la Juventud*, n. 172, 23 de diciembre de 1937, p. 7. Trascipción Carmen Sanchis Orico. GIACIO

²⁹ ESCRIVÁ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas...* p. 106.

Los escolares también disponían de una pequeña granja, con gallinas ponedoras y conejos para su autoabastecimiento, “—Tenemos también una pequeña granja, con conejos y gallinas, que cuidamos nosotros mismos”³⁰ comentó un colono en 1937. El cuidar de los animales les hacía responsables.

También cultivaban su propio huerto, y luego descansaban en los bancos de madera. Nada les faltaba a los pequeños en la Colonia Rusia. Al atardecer era cuando cuidaban de la tierra, trabajando en una pequeña parcela. “Cada niño, cada niña, tiene un trozo de terreno a cultivar”.

En muchos de ellos se aprecia claramente su origen campesino. Instintivamente saben sembrar, remover la tierra, cuidar la planta. Uno de ellos, de mirada profunda y serena, nariz aguileña, tez morena, ha conseguido unas hermosas plantas de judías. Las muchachas cuidan de unos pinitos que todavía están tiestos. Y que serán pinos muy grandes cuando ellas sean mozas. Trabaja con la azada. Remueve la tierra con una velocidad vertiginosa.

—Estoy preparando la tierra para sembrar. ¡Menuda cosecha voy a tener la primavera que viene!
—¿Y qué vas a plantar?

—Patatas. Es un tubérculo la patata. Yo lo sé —me dice orgulloso. Él posee ya nociones de Historia Natural.³¹

La música formaba parte de la vida cotidiana. En muchas colonias escolares, incluso había un piano. Las canciones populares alegraban el ambiente, y eran recomendadas como parte de la educación. Los niños y niñas de la Colonia cantaban.³²

Las fotografías describen visualmente la metodología de la enseñanza y la vida cotidiana: comiendo, estudiando, cuidando de la huerta, jugando al croquet. Una de ellas datada el 3 de febrero de 1938, nos indica la fecha que se realizó el reportaje fotográfico. Aunque llama la atención que las niñas llevan vestidos veraniegos, mientras que los chicos llevan jerséis de invierno. La ropa también fue sufragada por el Ministerio de Instrucción Pública, alguna de ella confeccionada en la Colonia. Sus responsables compraron alpargatas y sandalias para los menores. También veintiún pantalones, botones, adornos y cintas de ocho vestidos para niñas. Carretes y madejas de hilo. La ropa para los colonos y colonas se completó con jerséis, pañuelos y baberos.³³

La memoria de las colonas y colonos se ha perdido. Pero los recuerdos de Paiporta, seguro que los acompañaron toda su vida. La estancia en la Colonia Rusia, para las niñas y los niños evacuados, fue su salvación.

³⁰ *La Hora. Diario de la Juventud*, n. 172, 23 de diciembre de 1937, p. 7. Transcripción Carmen Sanchis Orico. GIACIO

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ El comercio Tejidos El Vapor-Control obrero UGT facturó a la Colonia, el 14 de octubre de 1937, el corte, preparación, botones adornos y cintas de 8 vestidos para niñas, por un importe de 84,90 pesetas. Y el 19 de octubre de 1937, facturó a la Colonia, la ropa para la casa, cretonas, paños cocina... y ropa para los niños, jerséis, pañuelos, baberos, por un importe de 224,05 pesetas. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA

4. Responsables de la Colonia

Las instituciones son importantes, pero lo son más las personas garantes de ellas. Antes de hablar de los responsables directos de la Colonia Rusia, tenemos que mencionar los dos ministros de Instrucción Pública que fueron conscientes de la alta misión que tenían, la de poner todos los medios a su alcance para salvar a la infancia en peligro, por causa de una guerra no deseada por el Gobierno republicano. Ser máximo responsable significa establecer mecanismos para mejorar las condiciones, siempre en beneficio de la

ciudadanía. Hacerse cargo de las situaciones y resolver, conlleva tener poder para hacerlo.

En esa época, el Ministerio de Instrucción Pública estuvo a cargo del comunista Jesús Hernández Tomás,¹ sustituido por el ministro anarquista Segundo Blanco González.² De perfiles políticos muy diferentes mantuvieron una misma línea, la de poner en primer lugar la protección de la infancia y dedicar todos los esfuerzos humanos y económicos posibles para conseguirlo.

Con Hernández, que fue ministro desde septiembre de 1936, se inició en febrero del año 1937 la Delegación Central de Colonias para atender a los miles de niños evacuados de las ciudades cercanas al frente. En agosto de 1937 creó el Consejo Nacional de la Infancia Evacuada (CNIE). El subsecretario era Wenceslao Roces,³ y el director general de Primera Enseñanza el maestro César García Lombardía,⁴ de quien dependió orgánicamente el cuidado y la gestión de las colonias.

Desde abril de 1938 Segundo Blanco fue ministro durante un año. Con él se creó en mayo de 1938, en las dependencias del CNIE, una Delegación de Levante para atender los servicios de la infancia evacuada en las provincias de Castellón, Valencia, Alicante y Murcia. El subsecretario fue Puig Elías,⁵ y la directora general de Primera enseñanza, Esther Antich.⁶

Las maestras y maestros de las colonias escolares tenían que ser capaces de asumir el reto de educar en guerra, de cuidar la vida para el futuro de la infancia. Los responsables –mejor denominación que directores– eran los agentes necesarios como vehículo para conseguir el objetivo. Según el régimen administrativo de las colonias de tipo colectivo, el responsable a cargo de la Colonia asumía la administración y dirección de la vida total de la misma, teniendo que suministrar lo necesario para ello, incluso el sello de la colonia, el libro de caja y el talonario de facturas,⁷ y eso es lo que hizo el primer responsable Juan Ardanaz, desde agosto de 1937 en Paiporta, donde llegó con su mujer e hija.

Sobre **Juan Ardanaz Lucía** tenemos datos biográficos que nos relatan sus actividades a través de su expediente de depuración,⁸ que no se ha podido consultar libremente hasta el año 2019, por haber pedido la revisión de su expediente en 1967. Entre otras cosas, le acusaron de ser izquierdista, incluso de la CNT, sindicato donde nunca militó.

¹ Jesús Hernández Tomás (1907-1971). Militante obrero y político. Ministro de Instrucción Pública y Bellas Artes del 4 de septiembre de 1936 a 17 de mayo de 1937, y desde esa fecha hasta el 5 de abril de 1938 ministro de Instrucción Pública y Sanidad. Fue uno de los fundadores del Partido Comunista de España, del cual acabaría convirtiéndose en uno de sus principales dirigentes, integrándose en el Buró Político del partido. Se responsabilizó del diario *Mundo Obrero*, por lo que al final de la guerra se tuvo que exiliar a Ciudad de México, donde murió.

² Segundo Blanco González (1899-1957). Trabajó en la construcción como maestro aparejador. Secretario General de la CNT en 1926. Consejero de Industria del Consejo Interprovincial de Asturias y León, órgano de gobierno revolucionario en Asturias, desde el 24 de diciembre de 1936, hasta el 21 de octubre de 1937. Ministro de Instrucción Pública y Sanidad desde el 5 de abril de 1938 hasta el 1 de abril de 1939. Continuó como ministro del gobierno de la República en el exilio, en nombre de la CNT, de 1939 a 1945. Se exilió a México, donde falleció.

³ Wenceslao Roces Suárez (1897-1992). Jurista, historiador, traductor y político, miembro del PCE. Como Subsecretario del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes fue el responsable del traslado de los cuadros del Museo del Prado a Valencia. Al final de la contienda, se exilió a México donde murió.

⁴ César García Lombardía (1909-1973). Maestro. Fue secretario general de la FETE-UGT. En septiembre de 1936 es nombrado director general de Primera enseñanza e Inspector General de Milicias de la Cultura, hasta marzo de 1938. Fue miembro del Comité Central del PCE. Se exilió a México tras la Guerra, dónde falleció.

⁵ Joan Puig Elías (1898-1972). Pedagogo anarquista catalán. Presidente del Consejo de la Escuela Nueva Unificada de Cataluña de 1936 a 1938 y subsecretario de Instrucción Pública y Sanidad, del 10 de abril de 1938 al 1 de abril de 1939. Se exilió primero a Francia y finalmente a Porto Alegre (Brasil) donde murió.

⁶ Esther Antich i Sariol (1892-1972). Maestra y pedagoga catalana que fue directora general de Primera enseñanza desde abril de 1938. En un reportaje cinematográfico de propaganda titulado "La República protege a sus niños", film de 1938, se la puede ver junto a Segundo Blanco y Puig Elías, acompañando a unos niños y niñas que se dirigen a un comedor popular del MIP. Con el fin de la guerra se exilió.

⁷ La casa de Grabados Luis Farinetti-intervenida UGT-CNT, de Valencia, factura a la Colonia el 6 de septiembre de 1937, un sello y un tampón, por un importe de 11,35 pesetas. Signatura 05 1.3 31/1346. AGA

⁸ Expediente de depuración, 46 1936-1967 Madrid, Legajo 469, signatura 32/13125. AGA

Nacido el 2 de febrero de 1905 en Pamplona, sus padres fueron Eustaquio y Teodora. Maestro Nacional de Primera enseñanza con el número 8.777 de escalafón. Estuvo destinado en la escuela unitaria de San Felices (Soria), una población de apenas 577 habitantes, como maestro propietario provisional, desde el 30 de enero de 1925, trasladándose a Artajona (Navarra) como director de escuela graduada. Desde el año 1932,⁹ fue profesor del Grupo escolar Ricardo de la Vega, en la calle Cava Alta 5 de Madrid, en el Distrito de La Latina y anteriormente, de la Escuela graduada aneja a la Normal de maestros número 1 de Madrid.

Fue miembro de la Asociación de Maestros de Madrid, hasta julio de 1938 y perteneció a la Federación Española de Trabajadores de la Enseñanza. De convicciones socialistas, iniciada la guerra fue voluntario en la Milicia Numancia, las Milicias Riojanas de Navarra, con el grado de Teniente, "que actuó con la 46 brigada mixta en el Frente de Levante". En julio 1937 abandona el ejército para ser maestro en una Colonia escolar de Buñol y en agosto de ese año, es nombrado responsable de la Colonia Rusia de Paiporta. Posiblemente –como hipótesis– después participó en la Colonia del Instituto María de las Libertades de Yecla (Murcia). En julio de 1938 ingresa en la compañía de Trasmisiones, tras la llamada a quintas. Cuando terminó la guerra se encontraba en Yecla, su expediente de depuración está rubricado en Murcia, el 10 de octubre de 1942, siendo separado definitivamente del servicio y baja del escalafón de maestro desde el día 21 de noviembre de 1940.

Estaba casado con hijos. Su mujer pertenecía a una familia carlista, motivo por el cual, aun habiendo sido condenado a seis años y un día de prisión por el delito de auxilio a la rebelión militar, no entró en la cárcel, siendo indultado en 1946. De 1940 a 1947 residió en Madrid donde se dedicó a la fabricación de muebles de oficina. Sin trabajo estable y separado del Magisterio, en 1947 consiguió exiliarse a Venezuela, residiendo dieciocho años en Caracas, trabajando en Chacao, un municipio que pertenece al estado Miranda y también al Distrito Metropolitano de Caracas, donde fue Corredor de Bolsa, hasta que su nostalgia por España le hizo regresar el 23 de junio de 1965. Recupera la nacionalidad española y renuncia a la venezolana. A su regreso, con 61 años, el 24 de septiembre de 1966, de instala en San Sebastián, con domicilio en el paseo de Juan Olazabal.

La dirección de Policía de San Sebastián dice que Juan Arnanaz es súbdito venezolano. Él, en su declaración firmada el 5 de abril de 1966, expuso que entre los años 1942-1943 fue condenado. Y que, en 1947 "estando cumpliendo condena en su dominio con libertad vigilada", se le indultó. Seguidamente, pidió la incorporación a la docencia, integrándose en el servicio activo en 1966, a la edad de 61 años. En agosto de 1976 solicitó un certificado del indulto conseguido.

Josefa Álvaro Planelles, conocida como Pepita, nació en Madrid el 3 de enero de 1911. El 18 de julio de 1936 se encontraba en Madrid,¹⁰ y como joven maestra, se trasladó a Valencia. El 16 de mayo de 1937 pasó a vivir en Paiporta, anteriormente había colaborado en la Colonia Escuela-Granja de Alborache, como maestra. A mediados de 1937 se casó por lo civil con Juan Iranzo Usábel, y en septiembre de 1937 ocupó el cargo de responsable de la Colonia Rusia. Una maestra educada por la República que vestía de blanco en la Colonia y que ayudó en todo lo que pudo a los niños y niñas. Se preocupó que las colonas y colonos tuvieran educación y que vistieran dignamente, ayudando a confeccionar ella misma lo que iban necesitando, hasta el final de la guerra.

Su trayectoria laboral se inició con los cursillos aprobados, ingresando en el Magisterio el 23 de noviembre de 1931, realizando la segunda prueba del Cursillo de Selección profesional en Teruel,¹¹ siendo maestra en la Escuela número 3 de niñas de Arcos de Jalón (Soria), entre los años 1934 y 1936.

Concluida la guerra, la comisión depuradora del Magisterio de Soria emite un informe con su expediente, resuelto el 19 de diciembre de 1939, separándola del servicio, sin empleo y sueldo. Una separación definitiva con baja en el escalafón del Magisterio primario. En su cargo, dijeron que era una mujer de ideas

⁹ Gaceta de Madrid, n. 94, 3 de abril de 1932, p. 131.

¹⁰ Signatura legajo 637, caja 32/13341 expediente 2. AGA

¹¹ La Asociación. Revista de Primera enseñanza, n. 958, 30 de abril de 1932, p. 3.

laicas, indeseable y frívola, que hizo pública aptitud de izquierdas y compuso versos en contra de personas honradas de la localidad.¹²

No la rehabilitan hasta 1947. Y pide revisión de su expediente el 27 de diciembre de 1949, donde aparecen varios informes. La comandancia de la Guardia Civil de Paiporta, expone:

En cumplimiento a su superior escrito al (juez del juzgado superior de revisiones) de fecha 6 del actual [julio de 1950], referente a la conducta observada de Josefa Álvaro Planells maestra que residió en esta población durante la guerra de liberación, tengo el honor de participar a la respetable superior autoridad que averiguados los extremos interesados de la encartada por el que subscribe resulta, que durante el tiempo indicado que permaneció en esta residencia no tuvo intervención directiva de ninguna clase en relación al Movimiento Nacional, ni se conocen ningún dato referente a su conducta religiosa si bien se le conoció por hacer una vida pacífica y neutral en la época indicada propia de su profesión. Firma Benjamín Estery. 15 de julio de 1950.¹³

También piden informes al párroco de Paiporta, que se dirigió en parecidos términos. En su descargo ella comunicó que hasta 1947 se había dedicado en cuerpo y alma a su familia, a su marido enfermo y a su hija. Aporta el dato que entre 1939 y 1945 vivió en la calle Matemático Marzal 24, puerta 2, y en San Francisco de Borja 24, puerta 6 de Valencia, y que cuando falleció su marido, Juan Iranzo Usábel el 7 de marzo de 1945, estableció su residencia con sus padres en Madrid, en Alfonso XII número 15, en el cuarto piso y ella en el tercero, añadiendo que Fernando Puchades de Valencia podía confirmar su declaración.¹⁴

Tras la revisión del expediente, en 1950 le depuran con el traslado fuera de la provincia de Madrid. Su hija tenía 10 años. El 27 de febrero de 1954 se le otorga el ascenso a la categoría cuarta del Escalafón General del Magisterio Nacional Primario, con el número de escalafón 8.666 bis.¹⁵ En septiembre de 1956, con plaza en Camuñas (Toledo) consigue el traslado a la Sección graduada de Dolores (Alicante).¹⁶

La última referencia que hemos conseguido de la responsable de la Colonia Rusia, es sobre el recurso contencioso-administrativo que interpuso, para conseguir restituir sus derechos como docente, sobre el cómputo a efectos de trienios y jubilación. El Tribunal Supremo, en fecha 24 de octubre de 1975, dictó en su favor.

Fallamos: Que, sin pronunciamiento especial en orden a las costas, se estima en parte el presente recurso contencioso-administrativo, entablado por doña Josefa Álvaro Planelles contra el acto denegatorio presunto de la Dirección General de Personal del Ministerio de Educación y Ciencia, en relación con la solicitud de la interesada, producida el dieciocho de marzo de mil novecientos setenta y uno, y en su consecuencia, se reconoce a la demandante el derecho a que se le aprecien como servicios efectivos en propiedad en el Magisterio Nacional, a efectos del cómputo de trienios y demás que legalmente proceda, el tiempo que estuvo separada del Cuerpo a que pertenece, por causa de la depuración, y mandamos a la Administración que adopte las medidas pertinentes para la efectividad de tal derecho, incluso para el abono de las diferencias dejadas de percibir por el expresado concepto, a partir de uno de octubre de mil novecientos sesenta y cinco.

Madrid, 28 de noviembre de 1975.

Martínez Esteruelas.

Director general de Personal.

¹² Por expediente incoado, desde septiembre de 1936 suspensa de empleo y sueldo.

¹³ Signatura legajo 637, caja 32/13341 expediente 2. AGA

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Boletín Oficial del Estado, n. 95, 5 de abril de 1954, p. 2.157.

¹⁶ Boletín Oficial del Estado, n. 260, 16 de septiembre de 1956, p. 3.982.

Josefa Álvaro Planelles demostró ser una mujer valiente, que luchó por sus derechos. Podemos afirmar que durante su estancia en Paiporta fue un buen ejemplo para los escolares. Les ofreció normalidad, haciendo que la infancia tuviera una vida fácil, olvidando la guerra.

5. Gestión económica

El 14 de agosto de 1937 Juan Ardanaz recibe 3.000 pesetas, libradas en efectivo por orden del Ministerio de Instrucción Pública, con la misión de adecuar la Colonia Rusia y realizar el pago de los primeros gastos. Una serie de facturas,¹ consignadas en el Archivo General de la Administración, nos indica el funcionamiento de la Colonia. La burocracia administrativa ha sido básica para narrar la cotidianidad de la Colonia. La función de anotar diariamente las compras realizadas con los diferentes conceptos de entrada y salida ha llegado a nuestros días. Por esa razón sabemos la existencia de víveres y material, reflejando en los estadí�os diarios, además de los pagos y estados de fondos. El envío de los comprobantes realizados de facturas o recibos al Consejo Nacional de la Infancia Evacuada, una vez al mes, ha sido fundamental para construir parte de la historia de la Colonia Rusia.

La suma de las facturas pagadas por Juan Aldanaz Lucia como responsable de la Colonia, que presentamos por orden cronológico, es de 3.135,39 pesetas, en un total de 20 facturas, datadas del 14 de agosto al 6 de septiembre de 1937.

El 14 de agosto de 1937. En Valencia, en la prestigiosa Relojería suiza Eugenio Carbonell, compra de un reloj despertador rojo. Factura interna n. 6. Importe: 35,40 pesetas.

1. El 15 de agosto de 1937 adquiere 100 kg de lentejas. Factura interna n. 16. Importe: 345,45 pesetas.
2. El 18 de agosto de 1937, en la Librería Fenollosa, material escolar: libretas, carpetas, gomas de borrar, cuadernillos, libro de caja, talonario de facturas, clips, cuartilla. Libros sobre gallinas productivas, conejos y conejeras, y de aritmética. Factura interna n. 1. Importe: 42,14 pesetas.
3. Del 23 de agosto de 1937 al 4 de septiembre. Sección unificada de Pintores murales de Paiporta CNT-UGT, materiales para la habilitación del edificio como Colonia escolar en el chalet de la Fábrica. Factura interna n. 9. Importe: 226,50 pesetas.
4. Del 23 de agosto de 1937 al 4 de septiembre. Sección unificada de Pintores murales de Paiporta CNT-UGT, se facturan jornales para la habilitación del edificio Colonia escolar en el chalet de la Fábrica. Factura interna n. 10. Importe: 438,44 pesetas.
5. El 25 de agosto de 1937. 50 kg de alubias. Factura interna n. 12. Importe: 67,50 pesetas.
6. El 25 de agosto de 1937. 100 kg de arroz y 50 de aceite. Factura interna n. 13. Importe: 240,00 pesetas.
7. 26 agosto 1937. La Fábrica de Jabones Manuel Alamar Mocholí de Alfafar, factura a la Colonia una caja de jabón verde. Factura interna n. 17. Importe: 126,00 pesetas.
8. El 27 de agosto de 1937. Galerías Avenida, control obrero UGT. 66 vasos y utensilios de cocina y 28 servilleteros. Factura interna n. 4. Importe: 263,60 pesetas.
9. El 27 de agosto de 1937. Raimundo López, fábrica de botas (calle Cuarte 52), una piel nueva para aceite. Factura interna n. 7. Importe: 29,61 pesetas.
10. El 28 de agosto la Farmacia del Dr. Lloret de Paiporta por varias vacunas y fórmulas magistrales. Factura interna n. 20. Importe: 161,40 pesetas.

¹Signatura 05 1.3 31/1346. AGA

11. El 30 de agosto de 1937. Bazar quirúrgico F. Pérez de los Cabos. 17 cepillos de dientes. Factura interna n. 3. Importe: 41,95 pesetas.
12. El 1 de septiembre de 1937. Galerías Avenida, control obrero UGT, utensilios de cocina. Factura interna n. 5. Importe: 74,40 pesetas.
13. El 1 de septiembre de 1937. Pañería Sánchez de León hermanos, tela de algodón estampada. Factura interna n. 8. Importe: 406,45 pesetas.
14. El 6 de septiembre de 1937, pago de 155 litros de leche de vaca, a 0,80 pesetas litro, consumo del 15 de agosto al 6 de septiembre. Factura interna n. 11. Importe: 124,40 pesetas.
15. El 6 de septiembre de 1937, factura a "la Residencia Infantil de Paiporta" el resumen de 21 días de productos alimenticios, entre ellos 17 kg de tomates, 19 kg de pimientos, 51 kg de frutas varias, 3 kg de judías verdes, 1 arroba de cebollas, ajos, etc. Factura interna n. 18. Importe: 155,65 pesetas.
16. El 6 de septiembre de 1937, los portes de comestibles, especias, azafrán, sal, cerillas, envases, útiles y productos de limpieza. Factura interna n. 19. Importe: 103,11 pesetas.
17. El 6 de septiembre de 1937. Luis Farinetti, intervenida UGT-CNT (calle de la Paz 16, Valencia). Sello y tampón. Factura interna n. 2. Importe: 11,35 pesetas.
18. El 6 de septiembre de 1937. 24 kilos de aceite. Factura interna n. 14. Importe: 84,00 pesetas.
19. El 6 de septiembre de 1937. Panadería moderna Isidro Martínez de Paiporta calle Galán y García. Factura interna n. 15. Importe: 160,40 pesetas, a 0,70 ptas. el kg de pan.

La suma de las facturas pagadas por Josefa Álvaro Planelles como responsable de la Colonia, que presentamos por orden cronológico, es de 1.012,84, en un total de 9 facturas, del 13 de septiembre al 19 de octubre de 1937.

1. El 13 de septiembre de 1937. Pañería Sánchez de León hermanos, tela de algodón. Factura interna n. 1. Importe: 109,90 pesetas.
2. El 13 de septiembre de 1937. Viuda de Juan González Mancebo, colectivizada (calle Bolsería 12, Valencia). 21 pantalones. Factura interna n. 2. Importe: 177,65 pesetas.
3. El 19 de agosto de 1937, Pascual Montañés, 6 trajes de baño para niñas y 17 culotes para niños, de diferentes tallas. Factura interna n. 3. Importe: 94,10 pesetas.
4. El 3 de septiembre de 1937. Antonio Seguí. Fábrica de alpargatas, Control obrero CNT-UGT. 16 sandalias de llanta de varias tallas. Factura interna n. 4. Importe: 134,55 pesetas.
5. El 11 de septiembre de 1937. Antonio Seguí. Fábrica de alpargatas, Control obrero CNT-UGT. 7 sandalias de llanta de varias tallas. Factura interna n. 5. Importe: 93,10 pesetas.
6. El 23 de septiembre de 1937. Sindicato único de trabajadores de Alfafar. Sección gomas y amianto CNT-AIT. 19 abarcas corrientes. Factura interna n. 6. Importe: 65,89 pesetas.
7. El 14 de octubre de 1937. Por el corte, preparación, botones adornos y cintas de 8 vestidos para niñas. Factura interna n. 7. Importe: 84,90 pesetas.
8. El 19 de octubre de 1937. Tejidos El Vapor. Control obrero UGT. Ropa para la casa, cretonas, paños cocina y ropa para los niños, jerséis, pañuelos, baberos. Factura interna n. 8. Importe: 224,05 pesetas.
9. El 19 de octubre de 1937. Carretes y madejas de hilo. Factura interna n. 9. Importe: 28,07 pesetas.

6. La biblioteca

La biblioteca ocupó un lugar importante en la Colonia Rusia. Veamos cómo se consiguió. En el mes de agosto de 1937 el responsable de la Colonia solicitó a la dirección de la Sección de Bibliotecas del Consejo Central de Archivos, Bibliotecas y Tesoro Artístico, un lote de libros para conformar la biblioteca.¹ Dicha petición, que iba avalada por Regina Lago,² del Consejo Nacional de la Infancia Evacuada –con su visto bueno– fue registrada con el número 403 en la Oficina de Adquisición de Libros y Cambio Internacional, con fecha 21 de agosto de 1937,³ hecho que prueba la relación de Regina Lago con la Colonia.⁴

Doce días después, el 2 de septiembre de 1937, el responsable de la Colonia Rusia, acusó recibo de la Oficina de Adquisición de Libros y Cambio Internacional por la entrega de una caja que contenía una biblioteca tipo "Y" (50 libros). Juan Ardanaz dejó la Colonia días después y Josefa Álvaro la nueva responsable, el 7 de noviembre de 1937 remite a Teresa Andrés Zamora,⁵ directora de la Oficina de Adquisición de Libros del Ministerio de Instrucción Pública, la relación de los ejemplares recibidos, indicando el traslado del anterior responsable que recibió el envío.⁶

El lote estaba compuesto libros de temática variada, además de obras de referencia como: un atlas universal, el diccionario La Fuente y libros de Geografía y de Historia. También había una colección de cuentos infantiles de Hans Christian Andersen, los Hermanos Grimm, Charles Perrault, Charles Dickens, Wilhelm Hauff y Carlo Collodi. Novelas de aventuras de Walter Scott y Robert Louis Stevenson. Libros prácticos de agricultura y animales de granja. Biografías de Cervantes, Carlomagno y héroes mitológicos griegos. Libros de iniciación a la Ciencia de Enrique Rioja Lo Bianco, de José Tinoco y de Herbert George Wells. Obras clásicas como *La Ilíada* y *La Odisea de Homero*, *El Lazarillo de Tormes* y *El Conde Lucanor*, de don Juan Manuel. Una buena selección de poesía de poetas españoles de los siglos XVI y XVII, *El Romancero* y *Las cien mejores poesías de la lengua castellana*, así como poemas de Antonio Machado y Juan Ramón Jiménez. También textos de autores teatrales como William Shakespeare, Pedro Calderón de la Barca y Alejandro Casona. Así como obras de Víctor Hugo, Rabindranath Tagore, Dante Alighieri, Adelbert Von Chamisso y literatura de autores españoles, desde Félix Lope de Vega y Benito Pérez Galdós a José María de Pereda, Juan Valera, Emilia Pardo Bazán, Vicente Blasco Ibáñez, Miguel de Unamuno, Ramón del Valle Inclán, Azorín, Pío Baroja y Gabriel Miró. Y no podía faltar un ejemplar de *El Quijote*.

A continuación, transcribimos la relación de libros que conformaron la Biblioteca de la Colonia Rusia, Tipo "Y".

1. - <i>La Ilíada</i>	8. - Scott, <i>Quintín Durward</i>
2. - <i>La Odisea</i>	9. - Andersen, <i>Historias</i>
3. - Kingsley, <i>Los héroes</i>	10. - Grimm, <i>Cuentos</i>
4. - <i>Historias de Dante</i>	11. - Stevenson, <i>La isla del tesoro</i>
5. - <i>Historias de Shakespeare</i>	12. - Hauff, <i>El califa Cigüeña</i>
6. - Chamisso, <i>El hombre que perdió su sombra</i>	13. - Perrault, <i>Cuentos</i>
7. - Hugo, <i>Nuestra señora de París</i>	14. - Dickens, <i>Grandes ilusiones</i>

¹Ministerio de Instrucción Pública. Patronato de Misiones Pedagógicas. Castellana, 71, Madrid.

²También fue presidenta del comité directivo del Grupo femenino de la Residencia de estudiantes de Paiporta, desde 1936 a 1939.

³Fondo colonias escolares, caja Paiporta. Archivo ACIO

⁴ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina, *Dones plenes de somnis. El Grupo Femenino de la Residencia de Estudiantes a Paiporta 1936-1939*, Paiporta, Ajuntament, 2018, p. 60.

⁵Teresa Andrés Zamora (1907-1946). Bibliotecaria. Estudió Magisterio y se doctoró en Filosofía y Letras, en la Universidad de Madrid. Militante comunista desde 1933, durante la guerra se destacó su labor al frente de las Bibliotecas de Cultura Popular. Formó parte del comité directivo del Grupo femenino de la Residencia de estudiantes de Paiporta, así como Delegada del Ministerio de Instrucción Pública en Valencia en 1938. En 1939 se le incógnito un expediente de depuración, y se dispuso su baja definitiva en el Cuerpo de Archiveros y Bibliotecarios. Finalizada la contienda se exilió a Francia, donde se uniría a la Resistencia Francesa. Murió un año después de la liberación de París, a causa de la leucemia, a los treinta y nueve años de edad.

⁶ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina, *Dones plenes de somnis....*, p. 60.

15. - Wells, <i>Breve historia del mundo</i>	33. - Azorín, <i>Castilla</i>
16. - Tagore, <i>Morada de paz</i>	34. - Baroja, <i>Silvestre Paradox</i>
17. - Cervantes, <i>Don Quijote</i>	35. - Miró, <i>Años y leguas</i>
18. - <i>Romancero</i>	36. - Machado, <i>Soledades, galerías</i>
19. - Don Juan Manuel, <i>El Conde Lucanor</i>	37. - Jiménez, <i>Poesía</i>
20. - <i>Lazarillo de Tormes</i>	38. - <i>Atlas universal</i>
21. - <i>Poetas de los siglos XVI y XVII</i>	39. - La Fuente, <i>Diccionario</i>
22. - Calderón, <i>La vida es sueño</i>	40. - <i>Catecismos del agricultor y del ganadero</i>
23. - Lope de Vega, <i>Obras</i>	41. - <i>La huerta y el corral</i>
24. - <i>Las cien mejores poesías</i>	42. - Altamira, <i>Historia de España</i>
25. - Galdós, <i>Zaragoza</i>	43. - Izquierdo Croselles, <i>Geografía</i>
26. - Galdós, <i>Gerona</i>	44. - Tinoco, <i>La vida de los astros</i>
27. - Pereda, <i>Escenas</i>	45. - Rioja, <i>Curiosos pobladores del mar</i>
28. - Valera, <i>Juanita la larga</i>	46. - <i>Cuentos infantiles</i>
29. - Pardo Bazán, <i>Cuentos de navidad</i>	47. - Collodi, <i>Aventuras de Pinocho</i>
30. - Blasco Ibáñez, <i>La barraca</i>	48. - Casona, <i>Flor de leyendas</i>
31. - Unamuno, <i>Tres novelas ejemplares</i>	49. - Baeza, <i>Carlomagno</i>
32. - Valle Inclán, <i>Sonata de invierno</i>	50. - Montoliu, <i>Vida de Cervantes</i>

La responsable, Josefa Alvaro Planelles.¹

Como se puede ver por la exquisita selección de autores y títulos, se trata de una colección ecléctica de gran valor para despertar el interés y la curiosidad de las niñas y niños de la Colonia.

¹Fondo colonias escolares, caja Paiporta. Archivo ACIO.

7. Listado de colonos y colonas

En este apartado vamos a anotar la relación de nombres completos de los niños y niñas que se alojaron en la Colonia Rusia de Paiporta.¹ Una cifra de 24 escolares, que se dividen entre 6 niñas y 18 niños, con edades comprendidas entre los 7 y 15 años. Es destacable la cantidad de hermanos, algunos de familia numerosa: de cinco miembros, la familia Sepúlveda Navarro; de cuatro miembros, la familia Ruiz Navarro; de tres miembros, la familia Rodríguez Fernández, y de dos miembros, son cuatro las familias que encontramos, Ruiz Gálvez, Herrero Martín, Fernández Rodríguez y López López. No hay que descartar que algún escolar de la lista fuera o tuviera vínculos de parentesco, posiblemente primos hermanos.

Los documentos consultados² han sido dos y se localizan bajo la denominación franquista de “Repatriación de menores dependientes de la Delegación Nacional del Servicio de Exteriores de Falange Española”: Relaciones de menores internados en colonias escolares,³ y Detalle mensual de las plazas ocupadas en la

¹Para elaborar esta relación hemos consultado la lista de Juan Ardanaz Lucia (primer responsable de la Colonia) y la lista de Josefa Álvaro Planelles (la responsable que lo sustituyó cuando abandonó la Colonia en septiembre de 1937). En la lista de Ardanaz aparecen los dos apellidos, pero en la de Álvaro solo el primero.

²Los listados se remitían al Consejo Nacional de la Infancia Evacuada (CNIE), para conocer los niños y niñas alojados en las colonias y asegurar su bienestar. Hay que tener en cuenta que el MIP era el responsable legal de los y las escolares y había que saber cuántos eran y dónde estaban en todo momento para dar conocimiento a sus padres. Gracias a esta labor burocrática hemos localizado la totalidad de los menores que permanecieron en la Colonia Rusia. Tres mujeres del MIP desempeñaron el papel de hacer posible este control y cuidado de la población infantil, Regina Lago, después Justa Freire y finalmente Azucena Pérez Pont, responsables sucesivamente en el CNIE.

³Esta relación está fechada el 20 de septiembre de 1937, está escrita a mano y firmada por Juan Ardanaz, donde aparecen dos niños que no constan en la lista que realizó Josefina Álvaro. Se trata de: José Luis Guereña Seggiano, de 12 años y Alicia Ardanaz Goñi de 4 años, hija del responsable. Signatura 234 51/21113. AGA

colonia de Paiporta (Valencia), n. 47, el 31 de enero de 1938.⁴

En la lista de colonos y colonas incluimos la edad y la letra (v) varón y (h) hembra, porque así aparecían en la relación original:

1. Mariano Sepúlveda Navarro, v 15 años
2. Lucia Sepúlveda Navarro, h 14 años
3. Julián Sepúlveda Navarro, v 10 años
4. Daniela Sepúlveda Navarro, h 7 años
5. Anastasio Sepúlveda Navarro, v 8 años
6. José Rodríguez Fernández, v 15 años
7. Daniel Rodríguez Fernández, v 12 años
8. Pablo Rodríguez Fernández, v 10 años
9. Inocenta Ruiz Navarro, h 14 años
10. Jesús Ruiz Navarro, v 11 años
11. Conrado Ruiz Navarro, v 8 años
12. Pura Ruiz Navarro, h 7 años
13. Francisco Ferreiro Novo, v 14 años
14. Carlos Ruiz Gálvez, v 14 años
15. Pilar Ruiz Gálvez, h, 8 años
16. Alfonso Herrero Martín, v 12 años
17. José Herrero Martín, v 8 años
18. Sebastián Pérez Reviejo, v 11 años
19. Serafín Ruiz Serrano, h 10 años
20. Jaime Mayor Baeza, v 12 años
21. Victoria Fernández Rodríguez, h 14 años
22. Manuel Fernández Rodríguez, v 8 años
23. Eugenio López López, v 15 años
24. Marino López López, v 12 años

A continuación de la lista de colonos y colonas figuraba la lista del personal que se hacía cargo de los mismos. Aquí también observamos los vínculos familiares que había entre la plantilla, parece que seguían las directrices recomendadas:⁷

Personal responsable, Josefa Álvaro Planelles.

Auxiliar, Carmen Álvaro Planelles.⁸

Cocinera, Valentina Planelles.

Lavandera Teresa Gómez.

Costurera Pilar Villanueva.

Niños 18, niñas 6, personal 5, total 29.

Firma,

J. Álvaro Planelles

⁴ Listado manuscrito firmado por Josefina Álvaro Planelles. Lleva un sello rojo circular que indica Residencia Infantil, Ministerio de Instrucción Pública. Paiporta (Valencia). Y otro rectangular que dice. Residencia Rusia, Paiporta (Valencia), medidas 4 x 2,50 cm. El texto en rojo. Signatura 234 51/21113. AGA

⁵ Falleció en 2009 en Madrid, con 81 años de edad.

⁶ Falleció en 2014 en Toledo, con 87 años de edad.

⁷ En el acta correspondiente al día 26 de febrero de 1937 se recomendaba lo siguiente: "Las Colonias deben estar integradas siempre por gente joven y con poca o ninguna familia a su lado. En segundo lugar, nombrar alguna persona de familia que pueda utilizarse para personal de trabajo". Actas de la Delegación de Colonias, 1937. Signatura 31/01347. AGA

⁸ Falleció el año 2015.

8. Walter Reuter, el fotógrafo de la infancia evacuada

El alemán Walter Gustav Reuter Hagel nació en Berlín en 1906, muriendo en México en 2005.¹ Fue uno de los mejores fotógrafos que capturó miles de escenas de la Guerra Civil. Durante los meses que Valencia fue capital de la República trabajó desde la Plaza de Nules. Considerado por el Ministerio de Estado una persona de confianza por su antifascismo, Reuter colaboró con el Ministerio de Estado; el Ministerio de Propaganda; el Ministerio de Instrucción Pública: Delegación Central de Colonias; Consejo Nacional de la Infancia Evacuada, sección propaganda;² para el servicio Auxiliares Mecánicos de la Enseñanza, y para la Delegación de Cataluña,³ además de corresponsal gráfico en agencias internacionales y revistas gráficas.

Un recorrido por sus fotografías sitúa a las personas dentro de las escenas, como él las sentía, humanizando la guerra. Conocedor del idioma español (en 1933 llegó a Madrid huyendo de la Alemania nazi), simpatizada con el pueblo, consiguiendo sacar lo positivo de las personas que fotografió: mujeres, soldados, jóvenes, niñas y niños, intelectuales y gente común del pueblo, con una especial predilección por la inocencia de los escolares.

Supo plasmar hermosas imágenes de la infancia evacuada entre 1936 y 1938, donde los protagonistas eran los pequeños desplazados de las zonas de conflicto, luego atendidos y felices en los hogares colectivos. Precisamente las colonias escolares fueron uno de los temas que más trabajó, realizando un minucioso recorrido por las actividades que se desarrollaban cotidianamente. Algunas de sus capturas, sobre todo en las colonias de Levante, formaron parte de campañas de propaganda, tanto nacional como para el extranjero, con la misión de divulgar la iniciativa y conseguir donativos. Las imágenes de las colonias se realizaban con varios objetivos, para hacer un seguimiento de las mismas y de las directrices del Ministerio de Instrucción Pública, y para movilizar a la población nacional e internacional, conectando emocionalmente con la necesidad de ayuda para la tarea emprendida por la República. Salvar a la infancia era salvar al Gobierno republicano.

La Delegación Central de Colonias, consideró importante que todas las colonias que se organizaran llevaran como único título "Colonia escolar, número... del Ministerio de instrucción Pública". Acordando encargar un cartel que respondiera a este objeto que pudiera servir para todas las regiones.⁴ El diseñador Mauricio Amster, en colaboración con Walter Reuter, fueron los encargados de realizarlo, teniendo como base las fotografías. Después llegarían varios carteles más.

Los espacios que visitó se reproducen en la actualidad a color, ante nuestra mirada. Sus instantáneas técnicamente son magníficas. Realiza primeros planos de sonrisas y hace invisible su cámara, para buscar la autenticidad del momento. Conocedor de la esencia infantil, las niñas y niños son libres, sencillos y felices. Los ojos del artista se unen con los pequeños personajes que inmortaliza, cada uno de ellos y ellas es una vida que hoy nos rescata, contando un tiempo que documentamos gracias a él, mostrando el respeto hacia la dignidad humana. Las instantáneas parecen que quieren capturar el aire. Escenas de niños: saltando, jugando con pelotas, corriendo a bañarse, jóvenes lanzándose al agua, puños que se elevan con ritmo, muchachas bailando y alzándose desde el suelo... Reuter quería plasmar el movimiento.⁵ Sus trabajos representan la perfecta simbiosis entre el medio de documentación y la creación artística, siendo referencia internacional en el mundo de la fotografía.

¹ Terminada la guerra fue internado en Francia y en Argelia, hasta su exilio definitivo en México.

² *Gaceta de la República*, n. 240, 28 de agosto de 1937, p. 827.

³ Orden dando estado legal a la hasta ahora denominada Delegación de Colonias de Cataluña, y cuyo nombre será Delegación de Colonias Escolares de Cataluña, a cargo de Ayuda Infantil en Retaguardia.

Gaceta de la República, n. 62, 3 de marzo de 1938, pp. 1.147-1.148.

⁴ Actas de la Delegación de Colonias 1937, signatura 31/01347. AGA

⁵ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina, *Los ojos de Walter Reuter*, Valencia, L'Eixam, 2012, pp. 49-50.

No tenemos la evidencia que realizara el reportaje de la Colonia Rusia, aun estando selladas con la leyenda Auxiliares Mecánicos de la Enseñanza, donde él colaboraba, pero sí que capturó las imágenes de decenas de colonias escolares, entre ellas las de Picaña y Cuart de Poblet.

9. Imágenes de la Colonia Rusia

A la colonia escolar n. 1 de Paiporta -colonia Rusia-, el Consejo Nacional de la Infancia Evacuada, envió un fotógrafo del equipo de Auxiliares Mecánicos de la Enseñanza, para capturar las imágenes de las niñas y niños allí acogidos. La responsable Josefa Álvaro Planelles aparece con bata blanca en algunas de ellas, como también el equipo de auxiliares docentes, realizando tareas cotidianas junto a las y los menores. Las fotografías están capturadas el 3 de febrero de 1938, gracias a que la pizarra de estudio encabeza la lección de aritmética con la fecha del día. Imágenes que describen las actividades de niños y niñas que, en espacios abiertos, estudian, comen y juegan. Llama la atención la cantidad y calidad de los juguetes y la inclusión del croquet, como deporte colectivo. La ducha de los niños, el trabajo en la huerta, la sonrisa de las chicas con las raquetas de tenis, las lecciones o la hora de la comida, junto a la imagen del chalet Catalá, completan el reportaje de un positivo proyecto de colonia hogar, que demuestra el cuidado y la educación de los menores durante la Guerra Civil en Paiporta.¹

¹Signatura C-246. AGA.

10. Conclusiones

El municipio de Paiporta fue un espacio de hospitalidad para los refugiados y refugiadas. La población, con las autoridades municipales al frente, se volcó para atenderlos y darlos cobijo, como lo reflejan los testimonios recogidos que hemos consultado del fondo oral del Archivo de la Memoria Histórica del Ayuntamiento de Paiporta.

Los trabajos analizados para hacer este trabajo coinciden a resaltar el beneficioso que resultó para las niñas y niños las colonias escolares, conviviendo lejos de las bombas en un hogar seguro, teniendo la suerte de ser instruidos en una pedagogía activa, en una educación moderna. Desgraciadamente, aunque con algunas contradicciones, el sueño igualitario desapareció. Precisamente esto es el que se aconteció en la Colonia Rusia, siente el desenlace de la guerra el que limitó su progresión como futuras personas educadas para vivir en democracia. La cruda realidad provocó que salieron abruptamente de la vida que los proporcionó la República. Las colonas y los colonos a su retorno a los lugares de origen sufrieron las penurias de la posguerra. Las personas que colaboraron con el Ministerio de Instrucción Pública sufrieron la represión franquista, desde los representantes municipales hasta los docentes responsables de la Colonia.

La memoria, protagonista de este libro, es un patrimonio inmaterial imprescindible, para reivindicar los hechos ocurridos durante un tiempo histórico. Salvada la desmemoria producida por décadas de silencio, que obligaba a ocultar los proyectos republicanos, la Colonia Rusia demuestra la solidaridad de Paiporta con las personas necesitadas a las cuales acogió en momentos difíciles.

AGUSTÍ CAMPOS, Xavier, "Xirivella refugi de xiquets de Madrid durant la Guerra Civil", *Camí fondo*, n. 2, 1995, pp. 23-26.

ALTED VIGIL, Alicia, "Las consecuencias de la Guerra Civil española en los niños de la República", *Espacio, Tiempo y Forma*, n. 9, 1996, pp. 207-228.

CREGO NAVARRO, Rosalía, "Las colonias escolares durante la Guerra Civil, 1936-1939", *Espacio, Tiempo y Forma*, n. 2, 1989, pp. 299-238.

ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas. Colonias escolares 1936-1939*, Valencia, L'Eixam, FSS, 2011.

ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *Els Horts solidaris. Les colònies escolars de Picanya 1937-1939*, Picanya, Ajuntament, 2011.

ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina, *Los ojos de Walter Reuter*, València, L'Eixam, ACIO, 2012.

ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina, *La infancia, el tesoro de la Segunda República. La Colonia infantil de Bellús, 512 escolares salvados de la guerra*, Xàtiva, Ulleye, 2014.

ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina, *Dones plenes de somnis. El Grup Femení de la Residència d'Estudiants a Païporta 1936-1939*, Païporta, Ajuntament, 2018.

ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina, *40 dones protagonistes de la València republicana*, València, El petit editor, ACIO, 2018.

FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel, "La asistencia a la infancia en la Guerra Civil. Las Colonias Escolares", *Historia de la educación: Revista interuniversitaria*, n. 6, 1987, pp. 83-128.

FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel (prólogo), en ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael, *De las negras bombas a las doradas naranjas. Colonias escolares 1936-1939*, Valencia, L'Eixam, 2011, pp. 7-10.

FERRER VALERO, Sandra, "La educación bolchevique, Nadezhda Krúpskaya (1869-1939)" en *Mujeres en la Historia*.

www.mujeresenlahistoria.com/2013/07/la-educacion-bolchevique-nadezhda.html
[consulta: 15 d'agost de 2021].

GABARDA CEBELLÁN, Vicent; VILLASANTE CLARAMONTE, Helena, *De la rereguarda a les presons: República, Guerra civil i Dictadura franquista a Paiporta*, Paiporta, Ajuntament, 2018.

GONZÁLEZ LINACERO, Daniel, *Mi primer libro de historia*, dibujos de M. Trillo, Palencia, Imprenta Afrodisio Aguado, 1933.

KÖSSLER, Till, "Children in the Spanish Civil War", en BAUMEISTER, Martin; SCHÜLER-SPRINGORUM, Stefanie (eds.), *The Spanish Civil War in the Age of Total War*, Frankfurt, Chicago, University of Chicago Press, 2008, pp. 101-132.

LLORCA, Ángel, *Comunidades Familiares de Educación*, Los viejos papeles, junio de 1938, Bloque 6B, 6.3. Fundación Ángel Llorca.

MANCEBO ALONSO, Mª Fernanda, "La universidad: profesores y estudiantes, 1936-1937", en AZNAR SOLER, Manuel (ed.), *Valencia capital cultural de la Republica, 1936-1937*, vol. II, València, Consell Valencià de Cultura, 2007, pp. 635-650.

MORENO MARTÍN, Andrea; OLMOS BENLLOCH, Pau, "Infancia evacuada. La Colonia Escolar Villa Amparo de Quart de Poblet, 1937-1938", *La Linde, Revista digital de arqueología profesional*, n. 3, 2014, pp. 177-188.

PALOMAR-RUIZ, Laura; RUIZ-BERDÚN, Dolores; SANDÍN-VÁZQUEZ, María, "Higienismo y salud en las colonias de niños refugiados durante la Guerra Civil española (1936-1939)", en GONZÁLEZ REDONDO, Francisco de Asís (coord.), *Ciencia y Técnica entre la Paz y la Guerra. 1714, 1814, 1914*, Madrid, SEHCYT, 2015, pp. 531-538.

SEDKY-LAVANDERO, Jéhane, *Ni un solo niño en la guerra: infancia y conflictos armados*, Barcelona, Icaria, 1999.

SEMPERE DOMENECH, Pepa, "Las colonias escolares y los refugiados en Bocairent durante la Guerra Civil", ACULLIBER Asociación Cultural León Ibérico Bocairente, 2011, pp. 127-135.

memoriahistorica.paiporta.es/web

Aquell somriure de cascavell
desbocadament encés
perforava el moment
paralitzava les bombes
i ens donava alé
eternament etern

Emili Olmos i Pasqual, 2011

Aquesta publicació relata una història ocorreguda durant la guerra d'Espanya a Paiporta. Una població solidària amb les persones refugiades que van acudir fugint dels bombarders. Una de les circumstàncies que va esdevenir, va ser l'acolliment a desenes de xiquets i xiquetes, en la Colònia escolar "Rusia", on els seus protagonistes van gaudir de la pau necessària per a créixer en llibertat, a cura de docents del Ministeri d'Instrucció Pública.

Fotografies inèdites i documents relatius a la Colònia "Rusia", es mostren i contextualitzen, donant cos al relat dels veïns i veïnes de Paiporta, que van viure l'arribada de centenars d'evacuats al seu municipi.

